

# SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-  
vedného ústavu  
Ludovíta Štúra  
Slovenskej akadémie  
vied pre výskum  
slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR  
*Štefan Peciar*  
VÝKONNÝ REDAKTOR

*Ladislav Dvonč*

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján  
Findra, Mária Ivanová-Šalingová,  
Eugen Jóna, Ján Kačala, Jozef Mis-  
trík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Šte-  
fan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

*Bratislava, Nálepková 26*

## OBSAH

|                                                                                 |     |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Š. Peciar, O potrebe konfrontačného výskumu<br>slovenčiny a češtiny . . . . .   | 209 |
| G. Horák, Ladislav Novomeský o slovenčine . . . . .                             | 215 |
| J. Mistrík, Tendencie v próze Fraňa Kráľa . . . . .                             | 228 |
| J. Mlacek, Básnická aktualizácia frazeológie . . . . .                          | 235 |
| J. Rybák, Poznámky k tvarom <i>poď (ho)</i> a <i>hy-<br/>baj (ho)</i> . . . . . | 241 |

## DISKUSIE

|                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------|-----|
| K. Svoboda, O souřadném a několikanásob-<br>ném přísudku . . . . .            | 245 |
| V. Uhlár, Rod zemepisných názvov z pomeno-<br>vaní etnických skupín . . . . . | 252 |

## SPRÁVY A POSUDKY

|                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Správa o činnosti Združenia slovenských jazyko-<br>vedcov pri SAV. I. Ripka . . . . .    | 261 |
| J. Ružička, Spisovná slovenčina v Českosloven-<br>sku. J. Oravec . . . . .               | 263 |
| P. Ondrus, Číslovky v súčasnej spisovnej sloven-<br>čine. M. Ivanová-Šalingová . . . . . | 268 |

## ROZLIČNOSTI

|                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------|-----|
| Sapporo — (do) Sappora — (v) Sappore. J. Jac-<br>ko . . . . . | 271 |
|---------------------------------------------------------------|-----|

Štefan Peciar

## O POTREBE KONFRONTAČNÉHO VÝSKUMU SLOVENČINY A ČEŠTINY

1. Jedným z metodických postupov pri vedeckom výskume jazyka je porovnávanie čiže konfrontácia dvoch alebo viacerých jazykov, príbuzných alebo nepríbuzných. Porovnávajú sa jednotlivé roviny jazykového systému: gramatická stavba a gramatické kategórie, spôsoby tvorenia slov, slovotvorné postupy a súbory slovotvorných prostriedkov, slovotvorné a semaziologické kategórie, fonologické systémy a ich jednotlivé zložky. Pri sústavnej analýze možno a treba porovnávať aj jednotlivé gramatické kategórie, resp. prvky gramatického systému, jednotlivé slovotvorné postupy alebo slovotvorné prostriedky, ba aj významovú stavbu jednotlivých slov a slovných spojení.

Metodický postup založený na porovnávaní jazykov nazývame konfrontačnou čiže porovnávacou metódou na rozdiel od historicko-porovnávaciej metódy, ktorou sa skúma vývin jazykov, a od iných metodických postupov, ktorými sa skúmajú jednotlivé štádiá jazykového vývinu i súčasný stav jazykov.

Porovnávanie dvoch alebo viacerých jazykových systémov, ich jednotlivých rovín alebo jednotlivých zložiek a prvkov nie je samoučelné. Pomáha nám zisťovať a hlbšie poznávať niektoré stránky a vlastnosti daných jazykov, a to najmä také stránky a vlastnosti, ktoré pri štúdiu izolovaného jazykového systému ostávajú alebo môžu ostať nepovšimnuté. Isté črty a vlastnosti jazykového systému vystúpia výraznejšie do popredia až konfrontáciou s iným jazykovým systémom.

Pri konfrontačnom štúdiu jazykov sa možno orientovať predovšetkým na rozdiely a odlišnosti v štruktúre jednotlivých rovín porovnávaných jazykov. Takáto orientácia je účelná najmä z didaktického hľadiska a výsledky takto orientovaného konfrontačného štúdia sa s úspechom využívajú

pri vyučovaní cudzích jazykov. V modernej teórii jazykového vyučovania sa tento postup označuje termínom kontrastívna metóda, kontrastívne štúdium jazykov.

Pre vedecké poznanie príbuzných jazykov, stupňa ich príbuznosti a odlišnosti, sú však dôležité nielen ich odlišné črty, väčšie alebo menšie rozdiely medzi jazykmi, ale aj črty, ktoré jednotlivé jazyky spájajú. Niekedy sa ukazuje potrebné upriamiť pozornosť práve na takéto spoločné črty dvoch alebo viacerých jazykov a skúmať ich jazykové a spoločenské príčiny, keďže spoločné alebo aspoň blízke štrukturálne črty daných jazykov sú spravidla výsledkom ich spoločného pôvodu alebo dlhotrvajúcich a intenzívnych jazykových kontaktov, ktoré sú zas podmienené ekonomickými a kultúrnymi kontaktmi nositeľov týchto jazykov.

Pri konfrontácii slovenčiny a češtiny je potrebné všímať si s rovnakou dôkladnosťou spoločné i odlišné črty oboch jazykov. Pri spoločných črtách treba rozlišovať staré znaky, ktoré dosvedčujú spoločný pôvod a blízku historickú príbuznosť českého a slovenského jazyka, od novších spoločných črt a tendencií, ktoré vznikli konvergentným vývinom oboch jazykov, podmieneným intenzívnymi a stále sa stupňujúcimi ekonomickými a kultúrnymi stykmi a spoluprácou príslušníkov českého a slovenského národa, žijúcich v spoločnom štáte.

Slovenčina a čeština majú mnoho spoločných črt siahajúcich hlboko do predhistórie, do obdobia praslovanskej, resp. západoslovanskej relatívnej jazykovej jednoty. Slovenčina a čeština sa vyznačujú medzi slovanskými jazykmi vysokým percentom spoločných slovných koreňov, slovotvorných prostriedkov i slovotvorných postupov, blízkosťou morfologickej sústavy i vetnej stavby, celkovou blízkosťou zvukovej stavby slov a výrazových prostriedkov, najmä ak máme na mysli ich spisovnú podobu. Preto sa príslušníci českého a slovenského národa môžu bez ťažkostí navzájom dorozumeť aj o najzložitejších problémoch modernej vedy a techniky, ekonómie, kultúry, ideológie i politiky. Táto skutočnosť je veľkou výhodou pri výstavbe socializmu a je v záujme socialistickej spoločnosti, v záujme ďalšieho rozvoja oboch našich národov, aby sa táto výhoda náležite využívala. Treba si tiež uvedomiť, že spomenuté skutočnosti na jednej strane robia zbytočnou a nežiadúcou akúkoľvek snahu o umelé a násilné zbližovanie češtiny a slovenčiny a na druhej strane odsudzujú na neúspech pokusy o umelé odďaľovanie našich dvoch blízko príbuzných jazykov. Naše súčasné úsilie o zvyšovanie jazykovej kultúry, naša jazyková politika sa musí vyvarovať obidvoch týchto tendencií, ktoré v minulých obdobiach negatívne zasiahli do vývinu spisovnej slovenčiny. Nosnými piliermi našej činnosti v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej politiky musia byť marxisticko-leninské princípy rovnoprávnosti národov a jazykov, ich vzájomná

spolupráca a vzájomné obohacovanie, ustavičný rozvoj jazyka podľa jeho vnútorných zákonitostí a v súlade s potrebami vyspelej socialistickej spoločnosti, princípy, v ktorých je vyvážená národná a internacionálna stránka vývinu socialistických národov a ich jazykov.

Každý jazyk má svoje špecifické črty, ktorými sa odlišuje od iných jazykov, a to aj od jazykov blízko príbuzných. Aj slovenčina má vo všetkých jazykových rovinách svoje osobitosti, ktorými sa odlišuje od iných slovanských jazykov i od najbližšej češtiny. Tieto špecifické črty spolu s ostatnými jazykovými črtami, ktoré slovenčinu spájajú s češtinou alebo s inými slovanskými jazykmi, tvoria osobitnú jazykovú sústavu, slovenský jazyk.

Vo vývine jazykov sa odohráva ustavičný boj konvergentných a divergentných tendencií, integračných a diferenciacných pohybov, a to nielen v rámci jedného národného jazyka, ale aj medzi dvoma alebo viacerými príbuznými jazykmi, ktoré sú v stálom kontakte. Preto je jednou z dôležitých úloh konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny zisťovať vzťahy a pohyby spoločných a odlišných, špecifických črt v oboch jazykoch. Pre vedecké poznanie charakteristických vývinových tendencií jazykov socialistických národov je dôležité zisťovať, ktoré ich spoločné črty a ktoré špecifické črty jednotlivých jazykov sa zosilňujú a ktoré sa oslabujú. Iba dôkladné vedecké poznanie vývinových zákonitostí našich jazykov a ich vzťahov môže tvoriť pevnú oporu a spoľahlivý predpoklad vedecky podloženej jazykovej politiky a rozvoja jazykovej kultúry. Konfrontačné štúdium slovenčiny a češtiny má teda veľký kultúrno-politický význam.

Nemenej významná je aj čisto teoretická, jazykovedná stránka konfrontačného štúdia slovenského a českého jazyka. Ako sme už spomenuli, pri konfrontácii dvoch alebo viacerých jazykových systémov oveľa vypuklejšie vystupujú špecifické črty každého z nich, a to aj také črty, ktoré by pri izolovanom výskume daného jazyka mohli uniknúť pozornosti jazykovedca. Konfrontačné štúdium teda prehĺbuje a obohacuje vedecké poznanie našich jazykov.

Konfrontačné štúdium jazykov súčasne prispieva k rozvoju jazykovednej metodológie, a to aj pri aplikácii na blízko príbuzné jazyky, akými sú čeština a slovenčina, pri ktorých treba riešiť osobitné problémy, vyplývajúce z ich historických i súčasných vzťahov.

2. O potrebe plánovitého konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny sa u nás hovorí viac ako desať rokov. Tento smer výskumu dokonca tvoril v minulých dvoch päťročniciach súčasť štátneho vedeckovýskumného plánu niektorých českých i slovenských jazykovedných pracovísk. Dosiaľ sa však vykonalo v tomto smere veľmi málo. Za spolupráce českých a slovenských jazykovedcov vznikla vysokoškolská učebnica slovenčiny pre študujúcich

český jazyk<sup>1</sup> a paralelná učebnica češtiny pre vysokoškolských poslucháčov slovenského jazyka.<sup>2</sup> Na českej strane dvaja autori vypracovali slovensko-český slovník.<sup>3</sup> Paralelný česko-slovenský slovník, ktorého potreba je stále naliehavejšia, má po viacerých neúspešných pokusoch vypracovať desaťčlenný kolektív lexikografov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra pod vedením G. Horáka. Koncept slovníka sa má odovzdať na redakciu do konca r. 1972. V súvislosti s touto úlohou sa už publikovali a stále pribúdajú parciálne konfrontačné štúdie z oblasti slovnej zásoby. Ináč sa na slovenskej strane konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny v minulých päťročniciach orientoval prevažne na staršie vývinové obdobia, v ktorých spisovná čeština hrala významnú úlohu pri formovaní spisovnej slovenčiny. V tomto smere najviac práce vykonal V. Blanár.<sup>4</sup>

Pre sústavný konfrontačný výskum našich dvoch súčasných spisovných jazykov neboli ešte v päťdesiatych rokoch priaznivé podmienky, najmä na slovenskej strane. Vedecké poznanie súčasnej spisovnej slovenčiny bolo medzerovité, keďže nebol dokončený všestranný výskum nášho prudko sa rozvíjajúceho spisovného jazyka. Takmer celú kapacitu vedúcich slovakistických pracovísk bolo treba sústrediť na také dôležité slovakistické úlohy, ako bol výskum slovnej zásoby a gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny, výskum, tvorba a koordinácia slovenskej odbornej terminológie, výskum slovenských nárečí a výskum vývinu slovenského jazyka. Slovensko-českému konfrontačnému výskumu sa mohli venovať iba dvaja-traja jednotlivci popri iných úlohách.

Inú príčinu, prečo sa konfrontačný výskum súčasnej spisovnej slovenčiny a češtiny dosiaľ primerane nerozvinul, treba hľadať v kultúrno-politickej atmosfére päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, najmä v tom, že problémy vzťahov medzi českým a slovenským národom neboli do dôsledkov doriešené na zásadách marxizmu-leninizmu. Také chyby v národnostnej politike, ako bolo porušovanie Košického vládneho programu, veľmi pomalé tempo vyrovnávania ekonomických disproporcií medzi Slovenskom a českými krajinami, postupné obmedzovanie právomoci slovenských národných orgánov a snahy aplikovať túto prax aj na vrcholné národné vedecké a kultúrne inštitúcie, vyvolávali na slovenskej strane, najmä medzi inteligenciou obranné reflexy a u mnohých vedeckých pracovníkov priamo odpor k vedeckému výskumu česko-slovenských vzťahov,

<sup>1</sup> *Slovenština* (autori: J. Bělič, A. Jedlička, E. Jóna, E. Pauliny, J. Ružička, J. Stolec), prvé vyd. Praha 1957, tretie vyd. 1964.

<sup>2</sup> Od tých istých autorov; je však dosiaľ v rukopise.

<sup>3</sup> Ž. Gašparíková — A. Kamiš, *Slovensko-český slovník*, Praha 1967.

<sup>4</sup> Pozri najmä jeho knižnú monografiu *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961.

motivovaný obavami, že by sa výsledky tohto výskumu mohli zneužiť v neprospech slovenského národa. Z týchto príčin stroskotali napríklad v šesťdesiatych rokoch pokusy o koordináciu českej a slovenskej odbornej terminológie, keďže sa spájali s tézou o zbližovaní českého a slovenského jazyka, ktorá sa na slovenskej strane chápala ako postupná asimilácia, postupné splyvanie slovenčiny s češtinou. Reminiscencie na pomery v buržoáznej ČSR, ktorej ústavný zákon proklamoval tézu o jednotnom „česko-slovenskom národe“ a „československom jazyku“, ako i spomenuté chyby v národnostnej politike v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch vzbudzovali podozrenie, že aj v socialistickom Československu sa na českej strane zbližovaním češtiny a slovenčiny rozumie postupná asimilácia a neskorší zánik slovenského jazyka.

Netreba ani osobitne pripomínať, že roky vybičovaného českého aj slovenského nacionalizmu neboli priaznivé pre česko-slovenský konfrontačný výskum.

Až po zásadnom doriešení vzťahov medzi našimi národmi na princípe leninizmu prijatím zákona o československej federácii a po obnovení vedúcej úlohy KSC, ako aj ostatných základných princípov socialistickej spoločnosti utvorili sa priaznivé podmienky pre rozvoj vedeckého výskumu v oblasti česko-slovenských vzťahov. Potreba tohto výskumu vo všetkých vedných odboroch je evidentná, keď uvážime perspektívu budovania vyspelej socialistickej spoločnosti. Táto perspektíva vyžaduje vzájomné poznávanie všetkých stránok života našich národov, vzájomné obohacovanie národných kultúr i národných jazykov, aby sa obnovilo a upevnilo vedomie odvekej spolupatričnosti našich národov, stáleho priateľstva a spolupráce medzi nimi v záujme ich ďalšieho rozvoja.

3. Keď nové vedecké kolégiá jazykovedy ČSAV a SAV nedávno analyzovali súčasnú situáciu v oblasti konfrontačného výskumu českého a slovenského jazyka, konštatovali aktuálnosť a potrebu tohto výskumu tak z hľadiska rozvoja jazykovedy v ČSSR, ako aj z kultúrno-politického hľadiska. Súčasne však konštatovali neuspokojivý stav v organizácii tohto výskumu a nedostatočnú pripravenosť českých i slovenských jazykovedcov na tento výskum. Pri Vedeckom kolégiu jazykovedy ČSAV sa preto utvorila skupina jazykovedcov, ktorí sa majú starať nielen o organizáciu a koordináciu konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny, ale aj o prípravu vedeckých kádrov na tento výskum. Vedecké kolégium jazykovedy SAV poverilo autora týchto riadkov vypracovaním koncepcie konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny a starostlivosťou o rozvoj tohto výskumu.

Na splnenie tejto úlohy treba predovšetkým zistiť možnosti jednotlivých slovakistických pracovísk, resp. jednotlivých pracovníkov, ktorí by sa mohli aspoň čiastočne uvoľniť pre tento výskum. Najnaliehavejšou úlohou,

na ktorú sa v r. 1971 sústredila takmer štvrtina pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, je dokončenie Česko-slovenského slovníka. Vieme, že dokončenie a urýchlené vydanie tohto diela je potrebné z hľadiska jazykovej kultúry všetkých používateľov spisovnej slovenčiny, prichádzajúcich denne do styku s češtinou. Ale je nepochybné, že Česko-slovenský slovník sa stane dôležitou pomôckou aj pri konfrontačnom výskume slovnej zásoby a frazeológie súčasnej spisovnej slovenčiny a češtiny. Konfrontačný výskum slovnej zásoby spisovných jazykov našich dvoch blízkych socialistických národov bude iste dlhodobou úlohou s viacerými etapami a konkrétnymi čiastkovými úlohami. Táto úloha, pravda, vyžaduje dôkladnú teoretickú a organizačnú prípravu. Až na základe výsledkov tohto výskumu sa objektívne zistia konvergentné a divergentné pohyby a perspektívy vo vývine jednotlivých vrstiev slovnej zásoby oboch jazykov. Iba tak sa vyvarujeme chybných krokov v jazykovej politike, ktorých by sa budúce generácie jazykovedcov mohli dopustiť na jednej strane v snahe predbiehať vývin, na druhej strane konzervovaním prekonaných vývinových etáp v kodifikácii spisovného jazyka.

Inou dlhodobou úlohou bude sústavný konfrontačný výskum gramatickej stavby slovenského a českého jazyka. Staršie práce z tejto oblasti, ako je napríklad Stanislavova *Československá mluvnica* z r. 1938, sú jednak ťažko prístupné, jednak nevyhovujú potrebám a požiadavkám súčasného konfrontačného jazykového výskumu, keďže sa sústreďujú na minulé, historické i predhistorické, obdobia vývinu českého a slovenského jazyka. Mali by vzniknúť diela podobného charakteru, ako je Isačenkova *Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou*. Porovnávacou metódou by sa mala spracovať morfológia i syntax súčasnej spisovnej slovenčiny a češtiny. Pravda, to predpokladá dokončenie akademickej skladby slovenského jazyka a dlhodobý konfrontačný výskum čiastkových problémov.

Popri uvedených dvoch dlhodobých úlohách, na ktoré by sa mal orientovať konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny, ostanú naďalej súčasťou pracovných plánov slovackistických jazykovedných pracovísk problémy vývinu slovenského jazyka v minulosti, ktorý má veľa styčných bodov s vývinom češtiny. Aplikácia konfrontačného metodického postupu v prácach z tohto okruhu je prirodzená.

Konfrontačný výskum súčasných spisovných jazykov by nebol úplný, keby ostali nepovšimnuté teoretické problémy umeleckého prekladu. Umelecký preklad je jedna z foriem kontaktu medzi novodobými spisovnými jazykmi. Prekladanie (a to nielen umelecké) z blízko príbuzného jazyka má svoje osobitné problémy. Konfrontačným štúdiom slovenského prekladu a českého originálu môžu jazykovedci — v spolupráci s literárnymi vedcami — prispieť nielen k zvýšeniu jazykovej i umeleckej úrovne pre-

kladov z češtiny, ale aj k rozvíjaniu teórie umeleckého prekladu vôbec.

Také sú naše predstavy o úlohách konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny. Ide teraz o to, aby sa na slovakistických pracoviskách utvárali priaznivé podmienky pre tento smer výskumu. Vedecké kolégiá jazykovedy ČSAV a SAV odporúčajú orientovať na tento úsek primeraný počet najmä mladých pracovníkov.

Gejza Horák

## LADISLAV NOVOMESKÝ O SLOVENČINE

Publicistická tvorba národného umelca Ladislava Novomeského, ktorú na vydanie prichystal K. Rosenbaum a vyšla v rokoch 1969–1970 vo vydavateľstve EPOCH v štyroch zväzkoch,\* je dielo politicky a kultúrne mnohostranné, poučné a povzbudivé. Nie náhodou ho dostávame do rúk pri oslavách päťdesiateho výročia založenia Komunistickej strany Československa, keď pozorné pohľady do minulosti sú na programe nášho verejného života. Ale dielo L. Novomeského vstupuje do nášho vedomia nielen ako závažný dokument, svedectvo aktívneho účastníka politických bojov a hryzoviska strán v buržoáznej Československej republike, ale aj ako smelá, rozvážna a priam prorocká predzvesť toho, čo sa cez strašné zauzlenie druhej svetovej vojny prebilo do života národov, najmä európskych, a čo dalo ráz i životu našich národov v socialistickom Československu. Dielo nášho národného umelca hodnotíme ako zvestovanie nového usporiadania spoločenského života národov a ich vzťahov podľa princípov vedeckého socializmu.

Perspektívu zápasu za spoločenskú premenu doma i vo svete ohlasuje L. Novomeský v štvrtom ročníku DAV-u (1931) na konci svojho polemickeho článku *Uklidněné Slovensko* takto:

Toto desaťročie bude rozhodujúcim medzníkom. Zakončí jednu a začne novú historickú epochu. Ale tento prechod nebude taký ľahký, ako ľahko sa nám naznačujú jeho kontúry. A nebude taký plynňý, ako plynne o nich budú čítať v učebniciach generácie budúce ako o najprekľatejšom historickom úseku.

\* L. Novomeský, *Znejúce ozveny*. Výber z politických statí a článkov I, 1924–1932, Bratislava 1969. — Tenže, *Čestná povinnosť*. Výber z politických statí a článkov II, 1933–1944, Bratislava 1969. — Tenže, *Manifesty a protesty*. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení III, 1924–1936, Bratislava 1970. — Tenže, *Slávnosť istoty*. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení IV, 1938–1943, Bratislava 1970.

Dejepisy nezaznamenali krutejšie prechodné obdobia ako budúce nastávajúce blízke roky, pofíkané krvou a slzami. Vyhnúť sa im nemožno, ale možno ich skrátiť. A pozícia, ku ktorej sa teraz i davy Slovenska rozbiehajú, rozhodne o krátkosti či dĺžke tohto utrpenia. (Znejúce ozveny, 183)

Predvídave boli však aj Novomeského hlasy v diskusiách a polemikách o slovenčine, v ktorej videl plnohodnotný národný komunikačný prostriedok a predmet živého, metodicky dobre osnovaného vedeckého výskumu. A práve pri týchto hlasoch sa chceme pristaviť a venovať im vďačnú pozornosť. Majú veľký význam pre výskum slovenčiny, ako aj pre cieľavedomé praktické usilovanie sa o jazykovú kultúru.

Najprv uvedieme Novomeského postoje, ktoré súvisia s bilancovaním činnosti Matice slovenskej a jej vedeckých odborov.

V súvislosti s povestnými „zblížovacími“ *Pravidlami slovenského pravopisu*, ktoré vypracoval jazykovedný odbor Matice slovenskej pod vedením prof. V. Vážneho a ktoré nadobudli platnosť v roku 1931, L. Novomeský v 5. ročníku DAV-u dáva tomuto zlomovému nevedeckému podujatiu označenie „mŕtva práca na živej reči“.<sup>1</sup> Tým naznačuje, že nový pravopis nerešpektoval ani živý systém a živé zákonitosti slovenského jazyka, ale ani životné záujmy jeho nositeľa — slovenského národa. L. Novomeský v uvedenom článku po takzvanom prevrate v Matici presvedčivo zisťuje, že Matica prestala byť „nestrannou alebo nadstrannou“ celonárodnou kultúrnou inštitúciou v politickom závetrí. Zápas politických strán zasiahol zákonite i ju.

[Ved] mohla hoci mŕtva práca na živej reči, na osvetľovaní či zatemňovaní historických dejov, na výskume literárnej minulosti atď. nie byť pečať súčasných politických potrieb, ktorú na ňu položilo či už vyznanie nacionalisticko-autonomistické, alebo československo-centralistické? (C. d., 318)

L. Novomeský pozorne sledoval prácu Matice slovenskej. O práci jazykového odboru za rok 1937 iba zaznačuje:

Prichodí spomenúť, že jazykový odbor zozbieral z diel slovenských spisovateľov 150 000 dokladov pre plánovaný slovník, ustaloval terminológiu strojnícku, lesnícku, botanickú a ornitologickú.<sup>2</sup>

Naproti tomu pri práci národopisného odboru stavia požiadavku metodo-

<sup>1</sup> Pozri článok *História ponaučenia z „všenárodného“ boja o Maticu slovenskú, o jej kultúrnu činnosť a proti čechizovaniu slovenského pravopisu*, Znejúce ozveny, 318.

<sup>2</sup> *Po valnom zhromaždení Matice slovenskej*, Slávnosť istoty, 73.

logickej náročnosti, lebo sa mu dovtedajšie folkloristické metódy zdali nedostačujúce.

V zmysle svojho zámeru dvíhať úroveň kultúrnych, umeleckých i vedeckých podujatí spoločenského života na Slovensku na európsku, ba svetovú úroveň požaduje L. Novomeský od Matice, aby smelo prekračovala martinský chotár a hranice Slovenska:

Napokon dovoľíme si vysloviť želanie, aby činnosť Matice slovenskej niesla na sebe pečať duchovného príbuzenstva s kultúrnym dianím českým, ba európskym, aby nesmerovala k osihoteniu slovenských kultúrnych úsilí od plodných vplyvov európskych a svetových. A nemyslíme pritom v nijakom prípade na zanedbávanie živých hodnôt našich kultúrnych tradícií, ale na ich hodnotenie a oceňovanie v širšej súvislosti umeleckých a vedeckých úsilí ostatných národov. (C. d., 73)

A toto úsilie podopiera L. Novomeský aj odkazom na zdravé tradície z minulosti v ich správnej interpretácii:

Bolo by to len v zhode so štúrovskými tradíciami i s vyznaním dnešných slovenských kultúrnych dejateľov, ako to formulovali na trenčianskoteplíckom zjazde spisovateľov. A bude treba dať dobrý pozor, aby tie hlasy, čo sa niekedy tak veľmi dovolávajú štúrovskej tradícii, nesnažili sa slovenské kultúrne snaženie vzdychotesne uzavrieť do škrupiny malých „svojrážnych, našských“ predsudkov a hĺbku problémov nedovidiacich hľadísk, pretože to by mohlo znamenať len a len ustrnutie bársakého seriózneho duchovného snaženia. (C. d., 73–74)

Folkloristické tendencie šľahá Novomeský, keď ide o oceňovanie národných hodnôt doma, ale i v postojoch zvonka. V článku *Džentrícka glancparáda* v súvislosti so slávnostnou premiérou filmu *Matkina spona* varuje pred vonkajškovým, ornamentálnym používaním jazyka ako atraktívnej nálepky:

Nech by boli osoby tohto filmu odeté do iného kroja, presadené do iného kraja, jeho dej by sa vôbec nemusel meniť. Na reč sa tu hľadá iba ako na znak, ktorým možno ukázať, že film je slovenský, a nie ako na dorozumievací prostriedok s praktickou i umeleckou funkciou.<sup>3</sup>

Novomeský mal odmietavý postoj ku „krojovanému“ pohľadu na Slovákov. Tento postoj narástol a upevnil sa v jeho vedomí a povedomí práve v Prahe, odkiaľ dobre videl a dovidel domov i do sveta:

Ten, kto mal príležitosť pohybovať sa v českej a špeciálne pražskej spoločnosti, vie, ako tuho sa tam zakorenila predstava, že Slováci je tvor krojovaný, s valašskou v ruke krepčiaci odzemok a spievajúci národné piesne, vediaci piť

<sup>3</sup> Slávnosť istoty, 83–84.

a nadávať. Vskutku nie je nič odpornejšieho ako takéto pivné predstavy o Slovákoch. Lenže nevieme, prečo sami Slováci túto mienku o sebe nielen udržujú, ale aj šíria podobnými filmovými zlátaninami ako Matkina spoveď. Tá glancparáda [rozumej slávnostnú premiéru, kde sa pateticky rečnilo a s poklonkovaním ďakovalo za výdavky na slovenský film — G. H.], s ktorou sa ukazuje českému obecnstvu krojovaný Slováčik, je typicky džentricka, povýšenecká. Uráža nás. A pretože chceme, aby nás svet nepoznával v tom farbotlačovom lživom šate, ale v skutočnej tvárnosti a podobe, podobné glancparády raz navyď odmietame. (C. d., 84)

Z citátu treba vyzdvihnúť tú časť, kde L. Novomeský žiada hodnotiť slovenčinu ako komunikatívny prostriedok a stavať umelecký útvar s integrovanou slovesnou časťou tak, aby ukazoval slovenčinu ako dorozumievací prostriedok s praktickou a umeleckou funkciou, a nie ako vonkajškový ozvlášťujúci prílepok. Túto požiadavku nastoľuje L. Novomeský aj inde (poukážeme na to nižšie).

V súvislosti s už spomenutou metodologickou radou pre národopisný odbor Matice slovenskej treba si povšimnúť článok *Národopisné slávnosti*, kde požiadavku adekvátneho vedeckého výskumu L. Novomeský rozpisuje takto:

I pri tejto príležitosti chceme zdôrazniť, že naliehavo treba urobiť detailný výskum ľudového umenia vo všetkých jeho prejavoch po stránke funkčnej, treba skúmať jeho súvislosť s takzvanou vyššou literatúrou a vyšším umením, jeho odchodnosť od nich, aby jeho úloha a zástoj v živote pospolitého ľudu vynikli v pravom svetle a v pravej forme. Bude treba venovať osobitnú pozornosť novým spôsobom zbierania slovenského folklóru, najmä slovenských piesní, rozprávok a ľudových hier... Myslíme, že národopisné slávnosti len tak splnia svoju úlohu a len vtedy budú verným obrazom ľudového umenia, keď si vezmú za základ výsledky seriózneho vedeckého výskumu celej oblasti ľudového umenia.<sup>4</sup>

Túto metodologickú požiadavku možno aplikovať aj na nárečový výskum a na skúmanie ľudovej reči vôbec.

Za postoj k slovenčine ako národnému, teda všestrannému dorozumievaciemu prostriedku L. Novomeský cieľavedome pracoval už ako novinár v Prahe. A v službách tohto cieľa používa vo svojich článkoch zámerne i češtinu.<sup>4a</sup> O tom napísal na adresu F. Peroutku, ktorý v Pritomnosti vyslovil nádej, že slovenskí spisovatelia raz prestanú písať po slovensky. Peroutka bol presvedčený, že jednotu

<sup>4</sup> Slávnosť istoty, 88–89.

<sup>4a</sup> Aj po česky napísané články L. Novomeského vyšli v štvorzväzkovej edícii po slovensky.

uskutočnia mladí slovenskí spisovatelia sami, keď im začne byť v ich prostredí dôkladne tesno a keď pochopia, že plný literárny život im kynie iba v náruči literatúry väčšej.<sup>5</sup>

L. Novomeský odpovedal na to polemicky v Tvorbe článkom *Slovensko a Peroutka*:

Na dôkladné stĺpce sa rozrastá v Prítomnosti len túžobné želanie pána Peroutku, aby slovenskí spisovatelia jedného dňa prestali písať po slovensky a začali písať po česky. Ak sa pán Peroutka chce z nás zaradovať — a dedukovať z našej po česky písanej state záver, že jeho túžobné želanie sa dostalo hoci len o nepatrný kústik bližšie k skutočnosti — prosím. Priateľov a kamarátov, ktorí sú prípadne ďalekí od takýchto peroutkovských túžob, chceme len upozorniť, že sme na tento článok zvolili češtinu iba preto, lebo slovenčina tu z „ľubozvučného“ exotického artikla nedorástla na dorozumievací prostriedok. A nám veľmi záleží na dorozumení v tejto veci. (C. d., 49)

Nikto nemohol a nebude pochybovať o tom, že vo vyhlásení *A nám veľmi záleží na dorozumení v tejto veci* sa nástojčivo hlási najstatočnejší úmysel odstraňovať predsudky a nesprávne náhľady v česko-slovenskom vzťahu. V tom istom článku L. Novomeský odhaľuje pravé zámery „uniformátorov“:

Jazykovým i kultúrnym reformátorom, snaživým propagátorom i uskutočňovateľom kultúrnej nadvlády silnejšieho národa nad slabším nikdy nešlo o dosiahnutie nejakých extrakultúrnych hodnôt pomocou týchto uniformácií, ale len a len o podopretie fyzické: politickej i hospodárskej prevahy z tejto stránky. (C. d., 52)

Svoj postoj k peroutkovskej túžbe podopiera L. Novomeský tézou najbystrejšieho kritického oka Čiech — F. X. Šaldu:

Je klamná mienka, že slovenčina, keby zanikla v spisovnej češtine, mohla by ju nejako špeciálne obohatiť alebo oplodniť. Opravdivé vývojové obohatenie jazyka sa deje iba obohatením skladby: slovník je vecou vonkajších stykov medzinárodných: s cudzími vecami preberajú sa aj ich cudzie názvy, ktoré si jazyk podľa svojej potreby prispôsobuje.<sup>6</sup>

A ďalej v tom istom článku *Šalda a Slovensko* L. Novomeský zo Šaldovho článku z r. 1928 „Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím“<sup>7</sup> výstražne uvádza, že česká snaha smerujúca k pohlteniu slovenskej kultúry — oslabuje český kultúrny život. Novomeský pritakáva Šal-

<sup>5</sup> Manifesty a protesty, 50.

<sup>6</sup> *Šalda a Slovensko*. Manifesty a protesty, 300.

<sup>7</sup> Šaldov zápisník I.

dovi v načrtnutí veľkolepej koncepcie užitočného vzájomného oplodňovania vývoja jazykových kultúr:

Nejde o to, aby slovenská literatúra vplynula do českej, ale o to, aby tvorivo popierala českú literatúru a doplňovala sa ňou vo vyšší útvar (ide o to, aby slovenská literatúra skoro dohonila českú literatúru), dostala sa s ňou na rovnaký vývojový stupeň: Lebo len tak s ňou bude môcť súperiť a v tomto súpení je celá vyššia vývojovosť našej budúcej literatúry. (Manifesty a protesty, 301)

S múdrou Šaldovou koncepciou kultúrneho spolužitia Čechov a Slovákov kontrastujú tendencie uplatnené v novom, „provokatívnom“ slovenskom pravopise. L. Novomeský ich charakterizuje v už spomenutom článku *História a ponaučenia z „všenárodného“ boja o Maticu slovenskú* takto:

Hoci dosiaľ nebol podaný vedecký rozbor diela jazykovedného odboru: nových pravidiel slovenského pravopisu a slovníka reči, hoci sa popisali o blahodarné či zločinnej činnosti jazykovedného odboru haldy papiera, priznávajú i samotní tvorcovia nového pravopisu, že mali pri svojom diele na zreteli „zblížovanie v duchu novej tradície“. A toto úsilie prinieslo do nového slovenského pravopisu celý rad čechizmov, čo je však najdôležitejšie: tvorených násilne, bez vážnejšieho lingvistického zdôvodnenia. Treba priznať jazykovednému odboru, že ustálil aj určité zjednodušenie slovenského pravopisu, ktorý je dnes širokým masám vonkoncom neprístupný. Ale pri púhom pohľade na tieto zjednodušené tvary sa nemožno ubrániť dojmu, že jazykovedný odbor by na ne nikdy nebol pristúpil, keby sa nepribližovali českým tvarom. Pri zjednodušovaní pravopisu — pri jeho sprístupňovaní živej reči ľudu — je, pravda, ľahostajné, či jednotlivé tvary sú podobné českým tvarom. Ale jazykový odbor Matice slovenskej viedla snaha po zjednodušení pravopisu i za cenu určitej podobnosti s češtinou. Pre jazykovedný odbor Matice slovenskej sa stala táto možnosť cieľom. (*Znejúce ozveny*, 321–322)

Veľmi závažné a príkre slovo vyslovuje L. Novomeský na adresu tých, čo boli ochotní na ústupky v okruhu reči a pravopisu, keby akosi aj čeština vyšla slovenčine v ústrety:

Avšak približovanie nového slovenského pravopisu češtine je výrazom onej politickej expanzivity a treba ho odmietnuť, a to aj vtedy, keby — ako by na to Rázus, jeden z hlavných „odporcov“ čechizačných snáh jazykovedného odboru Matice slovenskej v duchu Hodžovho kompromisníctva, bol ochotný pristúpiť — keby sa „čeština pohla zo svojich zásad“. Túto ochotu handlovať treba zakríknúť práve tak ostro ako násilné čechizovanie. Treba ju zakríknúť predovšetkým preto, že pre vedu táto handliarska morálka „niečo za niečo“ nemôže byť meradlom. Kritériom revízie slovenského pravopisu nemôže byť v politike vypestovaný kšeft. (C. d., 322)

Na aké „handľovanie“ tu autor myslí, vyslovuje na inom mieste toho istého článku:

Ďakujeme pekne za vedecké pravdy, ktoré sú vykúpené kompromisným handľovaním. Milan Hodža sa môže dobre dohodnúť s Andrejom Hlinkom o tom, že Hlinka bude hlasovať pre clá, ak mu Hodža sanuje ľudovú banku. (C. d., 319)

No takéto čachrovanie „koaličnej svornosti“ v historickom alebo jazykovom výskumníctve, i keď by bola preň nebodaj ochota, L. Novomeský dôrazne odmieta.

Pred problémami slovenského pravopisu a potrebou jeho revízie sa L. Novomeský neuzatvára, naopak, rozmýšľa o nej, pravdaže, vyslovuje pri nej požiadavku, aby sa veci posudzovali s pozorným vedeckým prístupom:

... dôvod na revíziu pravopisu dáva jeho doterajšia zastaralosť a často ne-logická komplikovanosť. Vodidlom pri jeho zjednodušovaní musia byť skutočne moderné lingvistické poznatky usilujúce sa o to, aby bol prístupný praktickej potrebe ľudovej pospolitosti. Uskutočnenie tohto diela, ktoré mocne otrasie celou vedeckou splesnivosťou, je podmienené pomerom jej tvorcov k živým potrebám ľudových davov a uznaním ich historickej zvrchovanosti. A týmito ešte nie jedinými — predpokladmi nedisponujú ani jedni z tých, ktorí sa okolo nového pravopisu obšmietajú. (C. d., 322)

A nadväzujúc na spomenuté „handľovanie“ okolo reči, s predvídajúcou presvedčivosťou L. Novomeský píše o budúcej revízii slovenského pravopisu takto:

Ale k jeho revízii musí raz nevyhnutne dôjsť. No ako ju autoritatívne neurobili čechizátori, tak ju neurobia ani ich odporcovia. Ich lingvistické kritériá sú vzdialené živej reči ľudu práve tak ako ich politické vyznanie jeho denným a dejinným potrebám. (C. d., 322)

L. Novomeský vyslovil veľmi závažné slovo aj o zástoji slovenčiny v živote slovenského národa v minulosti i po prevrate v buržoáznej Československej republike a rozvážne naznačil i perspektívy jej rozvoja pod starostlivým dohľadom modernej jazykovedy. Máme na mysli jeho článok v 1. ročníku časopisu Slovo a slovesnosť (1935–1936).<sup>8</sup> Ak si uvedomíme, že uvedený časopis od začiatku tlmočil myšlienky nového jazykovedného smeru, štrukturalizmu, ako sa vypracúvali v Pražskom lingvistickom krúžku, v jednom zo základných centier vtedajšej svetovej lingvistiky, pobaďme, že Novomeský tu dostal možnosť prehovoriť na veľmi závažnom vedeckom fóre.<sup>9</sup> Bolo by veľmi poučné popozerať sa dôkladnejšie na troj-

<sup>8</sup> Článok má názov *K problému vývoja spisovnej slovenčiny*.

<sup>9</sup> Časopis Slovo a slovesnosť v rámci cyklu „Časové otázky súčasnej slovenštiny“

člennú sériu, do ktorej sa zaraďoval Novomeského článok a povšimnúť si aj vtedajší ohlas celého podujatia; tu môžeme uviesť len niektoré zo závažných myšlienok práve v článku L. Novomeského:

a) Autor v úvode konštatuje, že pri zaraďovaní slovenského národa do historického diania v priebehu plynúceho storočia slovenčina bola i slabým miestom zraniteľnosti, ale i obranným štítom národa.

b) Postavenie slovenčiny v buržoáznom Československu charakterizuje takto:

Prevrat spôsobil veľké politické zmeny, avšak nestalo sa to, čo by sa na prvý pohľad dalo očakávať z nového umiestnenia slovenského národa v histórii; podmienky slovenčiny neboli oslobodené spod takýchto „politických“ vplyvov. Bola to v prvom rade fikcia československej národnej jednoty, ktorá hlboko zasiahla do osudov slovenčiny, vystriedajúc pritom celú škálu koncepcií od asimilačnej tendencie až po skromnejšie snahy o priblíženie oboch rečí. A bol to slovenský poprevratový nacionálny pohyb, ktorý konzervoval slovenskú reč, často bez ohľadu na vedeckú mieru, len z odporu k podobnosti češtiny, s ktorou ju chceli zjednotiť – alebo ku ktorej ju chceli priblížiť – jednotiace snahy československé. (216)

c) A ustálenia onej vedeckej miery sa domáha L. Novomeský aj pri vplývaní češtiny na slovenčinu v dobudúvaní jej lexiky v rozličných odboroch:

Takéto vplývanie by však nemuselo byť nebezpečím znetvorujúcim slovenskú reč, ako to zhodnocovali časté novinárske kampane u nás; mohlo by byť dokonca veľmi zdravým prúdom obohacujúcim slovenčinu čo len o nové skúsenosti z češtiny, keby tu už bola ustálená vedecká miera slovenskej reči schopná absorbovať v duchu slovenčiny všetky novoty a nové výrazy, bez ktorých sa konečne žiadna reč nemôže obísť. A o tú vedeckú mieru slovenskej reči práve ide. Ona vlastne ani neexistuje, pretože ich je niekoľko. (217)

Potom v súvislosti s takzvaným prevratom v Matici v r. 1932 autor výstižne zisťuje:

Pre tvárnosť slovenčiny mali tieto udalosti veľký význam; ak dovtedy prevažovala tendencia zbližovania slovenčiny s češtinou, od tej doby sme svedkami skôr odstredivých snáh.

V tomto zaradení uvádza L. Novomeský už spomenutý kompromisnícky

---

uverejnil príspevky troch Slovákov – dr. L. Nováka, L. Novomeského a dr. A. Štefánka. K. Rosenbaum v bibliografických poznámkach a vysvetlivkách pri trefom zväzku Novomeského publicistiky (*Manifesty a protesty*) uvádza: Redakcia sľúbila v poznámke, že sa vráti k „základným problémum“, no neurobila tak. – Článok L. Novomeského v slovenskom prehľade nájdeme vo zväzku *Manifesty a protesty*, 216–219.

návrh Rázusov, ktorý — podotýkame — bol dosť rozšírený, i keď hádaní iba ako priehľadný zámer v polemike a charakteristický pre politické škriepky:

Do akých až absurdností ide takýto vzťah k reči, usúdime z toho, že popredný slovenský spisovateľ M. Rázus vedel napísať v polemikách o slovenčine pri zavrhnutí Vážneho Pravidiel slovenského pravopisu, že zmeny v slovenčine smerom k češtine by sa mohli pripustiť, „keby sa čeština pohla zo svojich zásad“. (218)

d) L. Novomeský pred záverom svojho článku podáva postoj významnej časti slovenskej mládeže, ktorá si uvedomuje, že nesprávne lingvistické tendencie reč nielenže neobohatili, ale ukrátili ju, keď o nič iné, tak pri najmenej o čas, v ktorom ju predbehol vývin reči iných národov. Vyslovene ho takto:

Pridržiava sa [významná časť slovenskej mládeže] slovenčiny a nechce, aby bola formálnym znakom meniacim svoju tvárnosť podľa premenlivosti politických orientácií. Chce ju mať na medzinárodnej úrovni, bohatú z jej vlastného fondu, zo skúseností iných rečí. A preto pribuznosť určitých tvarov s češtinou jej nikdy nebude prekážkou na ich používanie v slovenčine, hoci odmieta každé iné úsilie, ktoré by smerovalo k pretvoreniu slovenčiny na češtinu. (218)

e) Napokon citujeme celý záverečný odsek článku, odporúčajúci problémy okolo slovenčiny opravdivej vede:

Medzi dnes rozhodujúcimi tendenciami — tou, ktorá vychádza zo stanoviska, že slovenčina je nárečím češtiny, a tou, ktorá autarkicky obhajuje svojbytnosť slovenčiny — medzi čechofílskou a čechofóbskou tendenciou vytvára sa čoraz zrejmejšie tretie stanovisko, ktoré má politický záujem, aby rozhodovanie o vývoji slovenskej reči bolo vedecké a len vedecké. Táto tendencia nemá svoju vypracovanú lingvistickú koncepciu, vzniká ešte len z pochyb a poznania falošnosti a neplodnosti doktrín, ktoré — ako to už bolo naznačené — pre rozličné iné záujmy, len nie vedecké, spôsobili v slovenčine chaos. A sú to najmä práce českých lingvistov z Pražského lingvistického krúžku, ktoré posmeľujú očakávania slovenčiny v tomto smere. (219)

Ukazuje sa, že L. Novomeský triezvo poprezeral, odvážil a premeral kľbko tendencií okolo slovenčiny, že dobre videl stav vecí a múdro dovidel možnosti ďalšieho, žičlivejšieho vývinu spisovnej slovenčiny cez nástup štrukturalizmu v Pražskom lingvistickom krúžku.

Moderný vedecký prístup k jazyku ako komunikatívnemu prostriedku na základe princípu funkčnosti má oporu — ako píše Novomeský — v postupne narastajúcom treťom stanovisku, ktoré má politický záujem, aby

rozhodovanie o vývoji slovenskej reči bolo vedecké a len vedecké (219). Smer označený ako tretí stál proti čechizujúcemu, počesťovaciemu na jednej strane, i proti separatistickému. Ohlasoval ho kongres slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach. L. Novomeský ho v článku *Tretí smer* po kongrese slovenských spisovateľov určuje takto:

Tretí smer je v rozpore s prvým i s druhým chápaním poslania a miesta slovenskej kultúrnej tvorby, lebo odmieta, „aby politická potreba československej národnej jednoty bola rámcom slovenského kultúrneho rastu,“ ako sa o to rozličnými výkladmi usilujú snaživí praporečníci tzv. čechoslovakizmu, ale ohraďzuje sa aj proti tomu, „aby protičeský odpor a kultúrna uzavretosť boli základom slovenskej kultúrnej tvorby, ako sa o to neskrývane usilujú konzervatívne kruhy v slovenskom nacionálno-meštiackom tábore“.<sup>10</sup> Teda tretí smer — ako píše L. Novomeský inde — stojí proti tým, ktorí dnes reprezentujú moc na Slovensku. Nech sa menujú Hlinka alebo Hodža.<sup>11</sup>

L. Novomeskému ako komunistovi so statočným úmyslom pretvoriť spoločnosť na základe hospodárskej vyrovnanosti a kultúrneho pokroku ľudu veľmi záležalo na dôkladnej ľudovýchovnej práci, v ktorej závažnú úlohu hrá vhodná literatúra pre ľud. V článku *Heslá*<sup>12</sup>, v časti nadpisanej Literatúra pre ľud, sa zamýšľa aj nad spôsobom, ako písať. Jeho myšlienka, ktorú tu prinášame, obsahuje upozornenie na vhodnosť jazykového štýlu, no dosvedča i citlivý poukaz na potreby prakticky orientovanej práce v okruhu jazykovej kultúry: Znie takto:

Ak možno oddeľovať formu od obsahu, tak by sme povedali, že práve forma robí páľčivou otázku „ľudového čítania“. Nie je totiž problémom (a najmä z nášho hľadiska nie!), čo a o čom treba písať „pre ľud“, ale je stále otvorenou, večne diskutovanou otázkou: ako to treba napísať. Veď u nás, na Slovensku, sme na tom ešte tak, že budeme musieť učiť ľud čítať, učiť ho vziať vôbec knihu do ruky, alebo vziať aj inú knihu do ruky, než je výročný kalendár. (260)

Tieto slová, ktoré majú čo povedať i dnešným úsiliam o povznesenie rečovej kultúry našich ľudí, doviedli nás k Novomeského rozhorčeniu nad slabými a nedorobenými literárnymi výplodmi pre mládež. To diktovalo nasledujúcu a pre L. Novomeského veľmi charakteristicky vyslovenú myšlienku:

<sup>10</sup> Manifesty a protesty, 267.

<sup>11</sup> Na I. kongrese slovenských spisovateľov, ktorý sa zišiel v dňoch 30. 5. — 1. 6. 1936 v Trenčianskych Tepliciach, L. Novomeský predniesol referát *Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry*. (Pozri Manifesty a protesty, 235—248 a 248—252.)

<sup>12</sup> Plný titul článku znie: *Heslá, ktoré nechcú byť rozborom, len podnetnými príspevkami k našim literárnym diskusiám*. Manifesty a protesty, 256—266.

K tovaru, označovanému za detskú literatúru, máme zdravú nedôveru asi odvtedy, čo sme ním boli sami postihnutí. Takýto pomer k tomuto druhu písomníctva sa v nás iba utvrdil, keď sme neskôr zistili, aké „škriblerské“ živostníctvo sa priživuje na čitateľskej vášni dieťaťa, aké literárne kvality speňažujú túžbu detí po poznaní a v akom neprirodzenom, dieťaťu neraz smiešnom postoji k nemu pristupujú spisovatelia – inak aj dobrí –, aby ho poučili a zabavili.<sup>13</sup>

Nepriamo sa Novomeského výčitka dotýka i rečovej stránky literatúry pre mládež, na ktorú opakovane vzťahujeme požiadavku: Naším malým a mladým to najlepšie aj v reči. Vytrvalosť v tomto okruhu si žiada zreteľ na mládež ako rozvíjateľku toho, čoho základy sa dnes v našej spoločnosti kladú, držiteľku zdravého budúceho pokroku všeobecne, teda i v reči. Nie je nám jedno a nemá nám byť jedno, aké knižky dostáva mládež, a to ani z rečovej a štylistickej stránky. Chuť písať a zarábať na remeselne vyrobenej literatúre pre mládež ešte zďaleka nestačí.

Prakticky orientovaná jazykovedná práca v okruhu každodenného používania spisovnej reči (nápisy, oznamy) môže zas veľmi vhodne využiť Novomeského úvahu *O tej jazykovej čistote*.<sup>14</sup> Táto úvaha s bližším určením *Poznámky nefilológa* vznikla v súvislosti s podujatím Slovenskej ligy v Bratislave, ktorá sa rozhodla pre poslovenčovaciu akciu a chcela dosiahnuť, aby obchody a podniky v Bratislave mali správne slovenské nápisy. Túto akciu, pochválenú v novinách, uvádza L. Novomeský do súvislosti s podobným rozhodnutím v Prahe, kde mestská správa prikázala v krátkom termíne odstrániť všetky cudzojazyčné označenia a mená. Pražský príklad predkladá Novomeský ako výstrahu nevhodného zásahu pri rečovej čistote. Pražské rozhodnutie sa totiž nemohlo skončiť úspešne, lebo sa vyznačovalo technickou nepremyslenosťou (v krátkom, asi dvojtýždňovom termíne nebolo možné premaľovať niekoľko tisíc nápisov), ale najmä preto, že za spolupracovníkov neprizvali jazykovedných odborníkov. Preto na adresu tých, čo majú v úmysle organizovať voľačo podobné v Bratislave, v predpoklade, že neurobia základnú technickú chybu, pripomína, aby očistnú akciu nerobili bez účasti filológov, ale v najužšej spolupráci s nimi. Pri odstraňovaní cudzích názvov L. Novomeský múdro, a preto i dnes moderne odporúča:

Zmedzinárodný život národov žiada od všetkých očistných jazykových snáh zmierlivosť a uvážený prístup.

Do pozornosti bratislavskej akcie odporúča také nápisy ako „Spoločnosť

<sup>13</sup> *Dvaja muži v Prítomnosti, psa nespomínajúc, Čestná povinnosť*, 7.

<sup>14</sup> *Slávnosť istoty*, 168–171.

husacích jater“ — „Múk lacnejšia dokuf je forota“ — „Zde sa reparujú panny“ — „Sde se vemem volnej na postel but pán neb dám“.

Pri spomienke na tieto starodávne bratislavské oznámenia, v ktorých je hádam i byťka žartovného zveličenia, s potešením môžeme zisťovať, ako sme odvtedy aj v okruhu takého praktického používania spisovnej slovenčiny, za aký pokladáme nadpisy a nápisy, výrazne postúpili (aj keď sme sa, pravdaže, nedostali až ta, kde by sme hoci len kvôli poriadku chceli byť).

Dôležitý je — dalo by sa povedať — i všeobecne ľudský prístup L. Novomeského k tomuto azda banálnemu, no predsa veľmi dôležitému okruhu rečovej kultúry, ak doň nazrieme z hľadiska výchovného. L. Novomeský aj v zdanlivej malichernosti vidí spoločensky znepokojujúce a nezanedbateľné korene:

A čo sa týka tých taylorov, conditoreiov a modes-robessov, pamätajme si, že ich pôvod je v snobizme a že sme proti nemu nič nepodnikli, keď sme tie výrazy zakázali. Obyčajný človek si zájde ku krajčírovi, k cukrárovi a ku krajčírke. Ale ľudia ohŕňajúci nos nad životnými spôsobmi obyčajného človeka, v snahe ničím sa mu nepodobáť a nad neho sa povyšovať, chodia k taylorom, ku coiffeurovi, do konditorei a k modes-robess.

Aj v tomto okruhu sme už ďaleko postúpili od tých čias (r. 1938), hoci so stopami džentriétva máme v podujatiach o zvýšenie kultúry reči ešte podnes veľa roboty. Súhlasíme s Novomeského myšlienkou, ako sme si ju vyabstrahovali zo záveru článku: Snobizmus je oveľa horší ako zlé nápisy.

Napokon pokladáme za potrebné pripojiť doklad o tom, ako si L. Novomeský vo svojich drobnejších recenziách všimal i jazykovú stránku recenzovaných literárnych diel. Pritom tak ako v iných okruhoch svojej publicistickej tvorby pracoval s úsporným náznakom. Ukážka, ktorú tu podáme, pochádza z roku 1924; je to krátka recenzia zbierky noviel.<sup>15</sup> Recenzné poznámky týkajúce sa umeleckej reči Štefana Mihala pripája na konci recenzie, takto:

Celkove „Súmrak“ neznamená nijakú hodnotu, nijaký prínos. Napokon sa musíme dotknúť rusizmov, autorových rečových a gramatických chýb. Autor, aj keď si utvoril svojské ovzdušie, dôsledne používa ruské mená, čo iste ruší celkový dojem.

Slovo „posle“ sa v slovenčine nepoužíva. Máme na to slová „potom“ alebo „neskôr“.

Ukazovacie zámeno „té“ je už vyriešenou vecou, používa sa „tie“.

V slovenčine sa nehovorí „do posteli“, ale „do postele“. A mnohé iné chyby rušia celkový dojem — čoho sa autor v budúcnosti iste bude vystrihať.

<sup>15</sup> Štefan Mihal: „Súmrak“. Manifesty a protesty, 18–19.

Z tejto malej, no charakteristickej ukážky vyvodzujeme, že Novomeský, keď bolo treba, neobišiel ani povinnosť naznačiť jazykové chyby v recenzovanom diele; nepokladal to za zbytočnú malichernosť.

Po nazretí do tej časti publicistického diela L. Novomeského, ktorá obracia pozornosť na národnú reč, chceli by sme povedať, že v úsilí o *usporiadanie sveta na vedeckom socialistickom základe* — ako komunista-internacionalista — L. Novomeský neprestával stáť na domácej pôde. A tak sa tento básnik, novinár, politik, ale predovšetkým rozhľadený človek, díval na slovenčinu, zaradenú medzi ostatné plnoprávne jazyky, organicky včlenenú do pojmu národa a skúmanú pokrokovou vedou. Aj pre ňu žiadal usporiadanie na socialistickom základe, a to nielen v domácom prostredí, ale i v postoji zvonka.

Novomeského dielo nežobre, ba vari ani nežiada, skôr ukazuje stav vecí; o to viacej presvedča. Preto mohlo anticipovať, a preto i pretrvalo. I pre slovenčinu, ale aj pre slovenských jazykovedcov platí jeho zistenie:

Žobráctvo sa nezačína tam, kde človek nemá, ale tam, kde je zlomený do tej miery, že vďačne otrča ruku pre povznesený milodar.<sup>16</sup>

Bol presvedčený, že pravda robotného ľudu je pravdou železného zákona vecí; s touto pravdou pod dohľadom vedeckého socializmu a vedy všeobecne spájal budúci vývin národov i svojho národa a s ňou spojil neodklonne i svoju životnú cestu. Pre toho, kto túto pravdu neprijímal, nemal nič, len zasa ju — zbraňou mu bola iba ona. Na adresu tých, čo si pred ňou zastreli oči, hovorí takto:

O tom, konečne, či národ je, alebo nie je, nedá sa hlasovať, a Slováci by národom boli i v tom prípade, keby ich národnú svojbytnosť iný národ neuznával.<sup>17</sup>

Všeobecný pokrok slovenského národa vo federatívne usporiadanej Československej socialistickej republike a s ním zviazaný rozvoj slovenského jazyka i slovenskej jazykovedy má vo svojich základoch aj sebažertvou preverené meno národného umelca L. Novomeského a ním uchránenú pravdu robotného ľudu. Táto pravda, živá, životná a nepatetická, povzbudzuje i slovenských jazykovedcov. A tomu, kto by nebodaj zapochyboval nad jej česko-slovenským obsahom a zdravou slovensko-českou perspektívou, odporúčame Novomeského slová z tých čias, keď takéto výroky boli znebezpečili:

<sup>16</sup> *Duchovná hygiena*. Slávnosť istoty, 127.

<sup>17</sup> *Rozhovor*. Čestná povinnosť, 383 (v časti ktorá je odpoveďou na otázku Aký bol ráz vašich londýnskych rokovaní a o čom ste sa dohodli?)

Ceský kultúrny život dokým svojím duchom bude český, bude blízky a najbližší slovenskému kultúrnemu životu, dokým i ten svojím duchom bude chcieť byť slovenský.<sup>18</sup>

Štyri zväzky publicistiky Ladislava Novomeského, ktoré autor v spolupráci s editorom K. Rosenbaumom pomenoval *Znejúce ozveny — Čestná povinnosť — Manifesty a protesty — Slávnosť istoty*, sú nám dnes, v čase päťdesiateho výročia založenia Komunistickej strany Československa, všetkým tým: znejúcimi ozvenami — čestnou povinnosťou — manifestom a protestom, slávnosťou istoty. Takto si ich kladieme na náš každodenný pracovný stôl.

Jozef Mistrík

## TENDENCIE V PRÓZE FRAŇA KRÁĽA

Zložitý, pestrý a rôznorodý bol život Fraňa Kráľa, rôznorodá bola jeho tvorba a rôznorodý je jeho štýl. Narodil sa v cudzine, umrel pomerne mladý doma, časť svojho života prežil mimo svojej vlasti, časť pod Tatrami; okúsil život pastierika, učňa, robotníka, ale bol aj učiteľom i zamestnancom centrálného úradu. Fraňo Kráľ písal básne a prózu, ale nie najskôr jedno a potom druhé, lež obidvoje odrazu, v tom istom čase, ba napísal aj divadelnú hru. Toto všetko bolo treba uviesť, aby sme pochopili tendencie v jeho próze, sily formujúce jeho štýl i podobu a obsah výpovedí, ktoré boli výsledkom súhry tohto komplexu vecí a komplexu štýlovtvorných činiteľov. Fraňo Kráľ je spisovateľ a básnik, trpiteľ i revoltér, ktorého verne odráža jeho tvorba. Východiskovým textom našej interpretácie bude román *Stretnutie*.

Nie je také dôležité, ako Fraňo Kráľ čo povedal, a ani nie je dôležité, kde čo povedal, lebo jeho výpovede majú rovnakú funkciu a rovnaký cieľ. Kráľ čerpá vždy zo svojich osobných skúseností, opiera sa vždy o osobné zážitky, je maximálne biografický; Kráľ je vždy didaktický, sleduje výchovné ciele, poučča pomocou konkrétnych príkladov, mobilizuje, revoltuje; je vždy vecný, reportuje, nevymýšľa, nešpekuluje, hovorí iba veci, ktoré sa stali, referuje; Kráľ je pritom vo výraze náročný, chce svojím štýlom priťahovať, neodovzdáva veci nespracované, surové, usiluje sa o umelecký

<sup>18</sup> *Nelúčenie. Slávnosť istoty*, 192—194.

prejav, estetizuje. To sú základy a východiská jeho tendencií. Je voči sebe náročný — jediný cieľ mu nestačí, hľadá cesty, ako hovoriť o svojich zážitkoch, skúsenostiach a o svojich názoroch čo najhlasnejšie, aby to počul každý a aby jeho reči rozumel každý — pastier či učiteľ. Bol spisovateľom mnohých zámerov.

Fraňo Kráľ bol biografický, dennikársky, registroval všetko, čo zažil a prežil, zbieral dojmy a písal ich vo forme denníkov. Vedel, že všetky jeho zážitky sú dosť zaujímavé na to, aby sa mohli hoci vo vecne napísanej podobe stať napínavým čítaním, ktoré by sa vyhľadávalo nie iba z dôvodov výchovných, ale aj ako prameň umeleckých zážitkov, ako vzrušujúce texty. Nie je preto náhodné, že vo všetkých jeho prácach cítiť jeho osudy a že niektoré časti a state majú vyslovene denníkovú podobu. Tak je to napríklad aj v našom východiskovom texte, v *Stretnutí*, kde celá jedna časť románu — *Zápisník Ivana Bogoviča* —, dokonca ťažisková časť románu, je vlastne denník písaný celého polroka, počnúc 9. marcom 1919, a dokončený dodatkom, napísaným o 17 rokov neskôršie, 19. júla 1936.

Kráľove denníkové texty sú vecné a exaktné. Hovorí napríklad presne o tom, s koľkými trestancami a súdruhmi sedel v záhrebskej „glavňači“, aké rozmery mala cela, aké boli v tom čase horúčavy, koľko dní v tejto cele čakal atď. Jeho denníkové zápisy, ktoré ako celok sú osobitnou súčasťou umeleckého útvaru — románu, majú napríklad takýto text:

17. júla. V prístave zakotvili dve veľké vojnové lode: francúzska a americká. Stalo sa tak vraj na návrh Clemenceaua, ktorý chce, aby Grazianimu bolo odňaté velenie pod Rjekou. Len či to nevyvolá zas výtržnosti! Obyvateľstvo je rozrušené, nálada je napätá.

Sú to texty autentické, očividne denníkové záznamy, ktoré nie sú ani trochu „zasiiahnuté“ autorským subjektom. A aj tie, ktoré sú iba „približné“, možno hodnotiť ako exaktné, lebo autorovi — ako z nich vidieť — ide naozaj o presnú rekonštrukciu toho, čo dávno predtým zažil. Román *Stretnutie* mal F. Kráľ hotový dlhší čas, no vydať ho mohol až roku 1945. Bolo to preto, že z neho bolo zjavne „cítiť“ protifašistický tón a protivojnové tendencie. Veď to isté sa dalo cítiť aj z umeleckých diel iných našich i cudzích autorov. Chybou „krásy“ jeho románu bola forma, akou toto všetko dával najavo: neskrývane, jednoznačne, adresne a s uvádzaním autentických faktov. Bola to forma, ktorej dobre rozumel aj čitateľsky nevzdelaný proletár, lebo dávala nielen cítiť a tušiť, ale ukazovala veci v ich skutočnej podobe.

F. Kráľ sa kľúčovite drží faktov, nevymýšľa, opisuje realisticky. Je krajne úprimný. Úprimný až tak, že na niektorých miestach celkom rozbíja ply-

nulý umelecký text svojimi nezdržiavanými vstupmi do neho. A sám sa k tomu aj priznáva. Na jednom mieste v románe *Stretnutie* začína časť jednej svojej kapitoly takto:

Prichodí sa mi ospravedlniť, že som ako autor skočil do rozprávania v prvej osobe a takto zaplietol v podobe dvanásťročného chlapca sám seba. Možno to trochu ruší — ale prepáčte! Nemohol som sa premôcť vo chvíli, keď sa Ivan dotkol dediny, v ktorej som ja prežil svoje detstvo, svoj chlapčenský vek, najvernejšiu časť svojho života. Tu som nevládal opanovať vzrušenie, tu nevyhnutnosť roztrhla uzdu formy. Pripomienka významnej udalosti v zašlých časoch rozvírila mi pamäť ako vpád balvana hladinu ustáleného jazera. Vidím sa v jednej z drevených chalúpok so slamenými strechami.

Takýto vpád autora z celkom inej roviny láme plynulosť kompozičného postupu, z abstraktnej roviny fikcií prechádza sa do celkom konkrétnej roviny vecného štýlu. Abstraktný rozprávač, ktorý predtým stál medzi konkrétnym autorom a konkrétnym čitateľom, náhle mizne a komunikácia prebieha na rovine dvoch konkrétnych ľudí. Rozprávačský monológ sa zrazu mení na dialóg, na konverzáciu s čitateľom. Z hľadiska štylistiky a kompozície je pre F. Kráľa príznačná takáto interferencia dvoch rovín a dvoch výrazne protikladných štýlov.

Ako je to, že sa rozhoduje takýmito vpádmi alebo vôbec denníkovými a vecnými biografickými opismi narúšať „čistotu“ umeleckého štýlu? Potrebuje to? Chce to tak robiť? Na otázky tohto typu by sa mohlo odpovedať jedine tak, že autor tu má zrejme vyšší záujem, dôležitejší zámer než iba „esteticky“ komunikovať istý obsah. Domnievame sa, že tu autor rezignuje na didaktickosť svojich zámerov, ktorá vystupuje v celom jeho diele ako hlavná črta. Autor pouča a presviedča čitateľa tým, že mu v živej podobe stavia pred oči biedu chorvátskeho robotníka, že mu podrobne opisuje a ukazuje udalosti i nálady z obdobia vojny, že ho vedie do konkrétnej dediny, do konkrétneho štátu, na konkrétne bojisko. Autor chce byť čo najviac dokumentárny. Tie stránky života, o ktorých píše, stoja pred ním v takej hroznej podobe, že sa rozhoduje nijako ich nemodifikovať, neupravovať. Je pravda, že umelecké prostriedky sa môžu v diele uplatniť do takej miery, že čitateľovi vykreslia a „retušujú“ obrazy veľmi názorne a maximálne pôsobivo, ale potenciálna nedôvera čitateľa voči fiktívnosti takýchto diel vždy existuje.

Toto sú príčiny, pre ktoré štýl F. Kráľa na mnohých miestach v *Stretnutí* má reportážový charakter. V niektorých ďalších dielach, napríklad v diele *Za krajší život*, reportážnosť vystupuje ako základná črta jeho štýlu. Biografie a reportáže sú v službách onej tendencie po didaktickosti, po presvedčivosti, ktorú autor neprestajne sleduje.

Jazykové prostriedky, ktorými sa tento štýl manifestuje, sú viaceré. Najvýraznejším z nich a práve pre F. Kráľa typickým je syntaktická parataxa. V jeho prácach stoja vetné členy vo vete, vety v súvetiach alebo v nadvetných celkoch v enumeratívnych konštrukciách. Autor stručne oznamuje, konštatuje.

Chytám sa toho i onoho. Podľa okolností a času. Keď mám doma porobené, beriem na chrbát tanistierku a odchádzam. Smutne, ale odhodlane. Vždy na celý týždeň. Na šesť dlhých dní medzi cudzích ľudí. Nevraciam sa len v sobotu večer, a vtedy vtisnem uveličene mamke do dlane svoj krvopotný zárobok.

Nastávajú ťažké časy. A nie iba pre mňa. Celú dedinu pomaly zavaľujú. Zaciňajú krušiť v základoch idylu. Vojna udiera železnou pästou. Reže do živého.

Hypotaxa je uňho zriedkavosťou. Nedáva veciam prívlastky, nedáva vety do zložitých vzťahov. Mohlo by sa povedať aj tak, že Kráľove vety sú škôlacky jednoduché, že sú jasné a zrozumiteľné, jednoznačné, konštrukčne nenáročné, slovom, také reportážne, biografické.

Jeho ďalším typickým jazykovým prostriedkom, ktorým realizuje svoje reportážne pasáže alebo reportážnu kulisu svojich rozprávání, je uplatňovaný slovesný čas. F. Kráľ nespomína — ako je to pre epikov bežné —, ale rekonštruje, sprítomňuje veci a vidí ich v živej podobe. V jeho románoch je minulý čas zriedkavý. Používaný prítomný čas vyhovuje autorovi pri jeho zdôverovaní sa, ale vyhovuje aj ako štylistický prostriedok: rozprávanie v prítomnom čase je oveľa dynamickejšie ako rozprávanie v minulom čase. Prítomný čas je tu v súlade s tendenciou po autentickejši a po čo najsilnejšom priblížení dejov čitateľovi.

Parataktickosť, reportážnosť a pravidelné vypočítavanie sú zrejmé aj z funkcie reči postáv. Reč postáv v umeleckých textoch nesie so sebou spravidla aj zmenu rytmu, je to retardačný prvok, ktorý spomalí dej, aby veci ukázal zblízka. U F. Kráľa to však necítiť. Reč postáv má funkciu ilustrovať, spestrovať a nanajvýš ak akcentovať situáciu. No tempo deja nemení a zapadá do ostatného textu tak nenápadne, že by sa všade mohla transponovať do nepriamej reči.

Štatistika o výskyte jazykových prvkov v Kráľovom texte hovorí, že v ňom silno prevažujú substantíva, sloves je relatívne menej, ako je to obvyklé v románoch, novelách a poviedkach. Tento signál tiež potvrdzuje vecnosť vyjadrovania, faktografickosť textu. Ale to potvrdzuje aj zistenie o type vety, lebo prevaha jednoduchých viet značí paralelne väčšiu frekvenciu mien v texte. Veľká frekvencia mien v texte je aj znakom toho, že autor používa často jednočlenné menné vety, osamostatnené a pripojené vetné členy. Toto všetko sú Kráľove základné štylizované prostriedky.

Oči mu blčia, pery sa trasú, po tele letia zimomriavky. Závrat a túžba po neznámej rozkoši. Vo fantázii omamné predstavy, do mozgu zatatý temný ošiaľ. A zasa chvíľky precítania. Vytriezvenie a útok rozumu. Káranie svedomia a výčitky srdca. Obavy, nedôvera, pochybnosť. Výstrahy, odrádzanie, odpor. Spomienka na Brnčicovie Elenku a vôľa zachovať si čistotu pre skutočnú lásku. Po vzplanutí túžby poznať tajomnú slasť chladné krotenie telesnej žiadosti. Po vábivom rozmachu za dobrodružstvom v citoch habkajúca ochabnutosť. Po sebedomí a odhodlaní neistota a vyhýbanie.

F. Kráľ je didaktický aj svojou fabulou a jej sujetovým spracovaním. Na pozadí celého diela sice cítiť vývin, „pohyb“, existenciu hlavného hrdinu — napríklad v *Stretnutí Ivana Bogoviča* —, ale pri hlbšom pohľade do kompozície textu sa vidí, že proletársky syn Ivan je iba niť, od ktorej odbočuje množstvo dejov a udalostí, ktorá len ukazuje smerovanie fabuly. V podstate sú Kráľove romány komponované na množstve menších a väčších obrázkov, ku ktorým sa autor dostáva rozličnými odbočkami a exkurzmi, a tie niekedy robia dojem, akoby trieštili román. No práve komplex týchto obrázkov má byť obrazom doby a situácie. Nie je teda centrom hlavný hrdina, ani nie sú ním rozbíjačské „vedľajšie“ deje. Jedno i druhé, to sú fakty, doklady, to sú indicie, prostredníctvom ktorých autor žaluje i didaktizuje. Kompozične pripomína tak trochu svojho druhu i rovesníka P. Jilemnického, ibaže F. Kráľ je konkrétnejší, štylisticky vecnejší. Svoju kompozíciu teda podriaďuje cieľu, pre ktorý písal.

Takéto prostriedky a takéto postupy oslobodzujú F. Kráľa od násilného dramatizovania deja a od umelého napínania čitateľa. Na prvej strane *Stretnutia* a aj v poslednej kapitole sa autor expressis verbis priznáva, že cieľom jeho „cesty“ sú „rumy mŕtveho sela“, cintorín, ktorý svedčí o živote chorvátskej bedače. Ivan Bogovič sa na konci vracia „do dávno opustenej spustnutej Rosuje; v ruke si nesie ošúchaný kufrik a v hrudi chaos rozličných pocitov“. Teda autor nekonštruuje, ale rekonštruuje, autor sa „nehrá“ s čitateľom dramatizovaním reči alebo fabuly.

A pomedzi túto jeho bezprostrednosť, jednoduchosť a priamosť derie sa úsilie povedať veci tak, aby sa vyvolali aj estetické zážitky. Ale to je úsilie, ktoré u F. Kráľa nestojí na prvom mieste. Umeleckosť výrazu nechce prekričať silu faktov.

Ako sa prejavuje jeho tendencia po umeleckosti textu? Na takých miestach, kde chce akomodovať čitateľa tak, aby jeho zážitok zo situácie bol čo najhlbší, používa opisy. Keď sa rukuje a keď ide *vagón za vagónom ako články nekonečnej pásomnice a keď je všetko preplnené vojskami a zbraňami; ľudia, kanóny, munícia*, vtedy začína autor svoju „reportáž“ o odchode ľudí „na jatky“ takto:

Vlak drumbluje nôtou o svojom cieli a okolo sa hmýri októbrový deň. Po kraji sa povaľujú balvany hmlý, vzduch prebíjajú kvapky dažďa, po zemi sa ligocú zrkadlá mlák... Vlak... rapčí rovinou, zovretou kliešťami krasových strmán... Kocky kamenných domov, zoskupených do mestečiek, túlia sa ku skalnatým svahom ako ustrašené mládatá k svojim materiam a v kamennej strnulosti na cestách postávajúci ľudia dívajú sa za odchádzajúcim vlakom tvrdými pohľadmi... ukazuje sa niekoľko... náhrobkov, ktoré kedysi stáli v tieni hustých lesov a teraz vznášajú k nebu nemú žalobu v holej pustine a slzia na sínku jagajúcimi sa kryštálkami svojich balvanov...

Lyrizačné prvky v Kráľových románoch majú takú istú podobu, akú má reč jeho básní: sú rétorické. Rétorickosť ako lyrizujúci prvok vyhovuje jeho mobilizujúcemu textu. Hlavné jeho rétorické prostriedky sú gradácia opakovaním výrazu a rétorické zvolania vo forme otázok alebo zvolacích viet. Používa ich najmä na miestach, kde útočí proti vojne a proti nespravodlivému spoločenskému poriadku. Zriedkavejšie vtedy, keď chce opísať vnútornú rozorvanosť postáv. Najskôr uvedieme príklad na rétorikum použité ako útok proti vojne.

Preklinám vojnu, preklinám všetkých tých, čo ju nastavili, i tých, čo jej mohli zabrániť a nezabránili!

Aký zmysel má toto hromadné vraždenie? Aký zmysel majú tieto potoky ľudskej krvi? Načo je celá civilizácia, keď nemôže zabrániť ani len tomu, aby svet nebol menený na hromadné popravišisko, ktoré sa nazývajú frontmi! Ľudskosť, humanita, láska? — Výsmech, irónia, humbug! Kde je kultúra, osveta, vzdelanosť? Kde sú učitelia, umelci, filozofi? — Najschopnejšie mozgy sveta zapodievať sa vymýšľaním zbraní a slov, aby sa len čo najrafinovanejšie a najdlhšie páchal tento prišerný zločin na neuvedomelom ľudstve.

A takto si rozoráva Ivan všetky dni a všetky noci...

Kde je jeho mladosť? Kde je sviežosť devätnástich rokov? Za koho sa obetuje? Za koho bojuje už na druhom fronte?

A teraz rétoriká, ktorými autor nepriamo opisuje vnútorné stavy postáv, pravdaže, stavy, ktoré spôsobila tá istá príčina, čo spôsobuje vojny: spoločenské zriadenie.

A predsa sa mi nepodarilo uniknúť, predsa musela prísť táto strašná, obviňujúca, bičujúca pripomienka, tento hrozný, živý, útočný sen, ktorý mi znova roztrhol pricelenú ranu, ktorý mi dokazuje vinu, ktorý ma prenasleduje výčitkou, ktorého sa nemôžem zbaviť, ktorý mi neschodí z mysle, ktorý je jasnejší a presvedčivejší, ako bola sama skutočnosť!

Hrôza!

Ivan! Ivan! Odpusť mi! Neprenasleduj ma už! Netresci ma ďalej! Sľubujem ti, prisahám ti, že sa budem o tvojho otca starať až do najďalšej smrti!

Zlutoj sa nado mnou, buď milosrdný, maj zmilovanie so mnou — veď i tak dosť trpím!

Nevládzem sa vymaniť, nenachádzam pokoja, nemôžem si odpočinúť. Bezvýsledne sa bránim, márne utekám, darmo sa skrývam. Všetko ma štvie, všetko ma prenasleduje, všetko sa proti mne spojuje. Všetko a všade, všetci a neprestajne. Vo dne i v noci, mŕtvi i živí. Ivan, jeho matka, môj otec, Elena, tatko...

Tatko! Už i tatko! Už sa i on pripojil. Už i on začal!

Ten dobrý, citlivý, znášanlivý tatko!

Len ako k tomu mohol prísť? Čo mu to len zišlo na um? Čo ho popudilo? Prečo tak znezrady zaútočil na mňa?

Z toho, čo sme uviedli, vidieť zmysel autora pre rétorickosť: alarmuje, volá o nespravodlivosti, kladie otázky, otázniky a výkričníky, na ktoré nežiada odpoveď vyjadrenú slovami, ale činmi. Sú to mobilizujúce slová a vety. Sú to vrcholy v Kráľovej próze, ale aj v poézii. F. Kráľ nám na tomto mieste asociuje iného Kráľa — Janka Kráľa známeho pred sto rokov.

Kráľova tendencia po umeleckosti prejavu sa ukazuje aj pri členení textu na odseky. Na niektorých miestach totiž — ako prostriedok napätia — uplatňuje presah. Napríklad jeden odsek končí apoziopézou *Už by bola hádam i utiekla, keby...* a túto apoziopézu doplní v nasledujúcom odseku, ktorý sa začína: *Keby ju sem nebolo čosi znezrady krčovite priputnalo.* Alebo v inom prípade jeden odsek končí slovami: *dedinské jazyky majú pre tento ich dôverný vzťah iný názov.* Nato prichádzajú štyri odseky, z ktorých každý je reprezentovaný jediným slovom—vetou: 1. *Upodozrievajú.* 2. *Potvárajú.* 3. *Pletichária.* 4. *Závidia.* A piaty odsek sa začína vetou *Za chrbtom potichu i do očí nahlas.* Ako vidieť, F. Kráľ mal zmysel a cit pre umelecký výraz, ale bol to zmysel a cit prehlušovaný jeho zápalom proti vojne a vtedajšiemu zriadeniu. F. Kráľ sa „neudržal“ na rovine intelektuálno-estetického vyjadrovania.

Z toho, čo tu naznačujeme, núka sa otázka, kam zaradiť Kráľov štýl. Je to čistý umelecký štýl? Je to publicistika? Je to rétorický, či biograficko-memoárový štýl? Ale otázka a či problém klasifikácie jeho štýlu nemôže byť pseudopráblémom rovnako, ako je pseudopráblémom násilná žánrová klasifikácia prejavov. Jasné sú Kráľove tendencie, jasná je jeho osobnosť, jasný je cieľ, jasná je funkcia jeho prejavov. Nebudeme dokazovať, čo z jeho prejavov klasifikovať ako umelecké a čo ako vecne náučné. Mal schopnosti písať tak i tak, ale nemal sily — a to je tu dôležité — nebyť úprimne smutný, úprimne rozhorčený, úprimne kritický i úprimne programový. F. Kráľovi jazyk i umenie nebolo nič viac ako prostriedok, ktorým si pomáhal v úprimnej snahe zmeniť svet.

## BÁSNICKÁ AKTUALIZÁCIA FRAZEOLÓGIE

V štúdiu *K využitiu frazeológie v súčasnej slovenskej poézii*<sup>1</sup> sme konštatovali, že pri uplatňovaní frazeologických jednotiek sú medzi slovenskými básnikmi značné rozdiely. Jedni ich takmer nepoužívajú, resp. využívajú ich len veľmi zriedkavo, iní zasa na nich často budujú nové obrazné vyjadrenia, využívajúc frazeologické zvraty nielen v ich ustálených podobách, ale pretvárajúc ich na rozličné parafrázy. Doteraz však chýba podrobnejší rozbor uplatnenia frazeologizmov v básnickej reči niektorého z poetov tejto druhej skupiny. Podobne ani o využívaní frazeologických jednotiek v próze sa doteraz veľa nepovedalo. Výnimkou je v tomto ohľade Kalinčiakova *Reštaurácia*, o ktorej aj z tejto stránky podrobne písala M. Ivanová-Šalingová.<sup>2</sup>

V tomto príspevku sa budeme venovať rozboru uplatňovania frazeologických zvrátov a ich parafráz v prvotine Jána Štrassera *Odriekanie* (Smena, Bratislava 1968), lebo ide o zbierku, ktorá má zo skúmaného hľadiska výrazné osobitosti.

Už o časopisecky uverejňovaných básňach J. Štrassera sa konštatovalo, že autor v nich často a rozmanite využíva ustálené spojenia a že v tomto bode je jeho básnická reč príbuzná básnickej reči M. Válka a J. Buzásyho.<sup>3</sup> Recenzie zbierky *Odriekanie* tiež raz podrobnejšie, inokedy aspoň náznakom spomínajú uplatňovanie frazeologických zvrátov ako jednu z osobitných vlastností tejto poézie. Najviac miesta venovali tejto otázke A. Bagin a M. Pius.<sup>4</sup> Každý z nich pristupuje k nej z inej strany: A. Bagin si všíma najmä štruktúru využívaných alebo parafrázovaných ustálených slovných spojení, kým M. Pius sleduje viacej účinok, efekt tohto Štrasserovho postupu. Obidvaja uvedení kritici i niektorí ďalší<sup>5</sup> sledovali využívanie frazeologizmov v *Odriekaní* viac-menej okrajovo, pretože sa v recenziách museli venovať aj iným zložkám Štrasserovej básnickej reči. Cieľom tohto príspevku je podrobná a prehĺbená analýza len tejto jednej stránky Štrasserovho básnického výrazu.

Vyjdeme z takéhoto základného zistenia: V 22 nevelkých básňach, ktoré

<sup>1</sup> Romboid 1968, č. 3, str. 60–63.

<sup>2</sup> M. Ivanová-Šalingová, *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*, Bratislava 1964 (stať *Frazeológia v Reštaurácii*, 64–94).

<sup>3</sup> Porov. našu citovanú štúdiu (najmä str. 63).

<sup>4</sup> A. Bagin, *Odvrátená tvár*, Mladá tvorba 1969, č. 1, str. 58–59; M. Pius, *Nech súdi verejnosť*, Nové slovo 1969, č. 12, str. 10–11.

<sup>5</sup> Napr. I. Vaško, *Svedectvo o zatmení a bolesti*, Matičné čítanie 2, 1969, č. 9, str. 5.

zbierka obsahuje, vyskytuje sa vyše osemdesiat frazeologických jednotiek alebo ich parafráz. Teda už sám výskyt — bez ohľadu na povahu týchto jednotiek — naznačuje, že ustálené slovné spojenia a ich rozličné aktualizácie patria medzi základné výrazové prostriedky Štrasserovej poézie. Ide tu o veľké, priam príznakové uplatnenie frazeologizmov. Avšak závažnejšia ako sám výskyt ustálených výrazov je ich kvalita, sémantické a gramatické vlastnosti.

M. Pius, dotýkajúc sa práve kvality Štrasserových obmien a parafráz frazeologických jednotiek, v citovanom článku píše: „Pri zakomponovávaní týchto hovorových výrazov a ustálených spojení možno zistiť, že nie vždy ich dokáže autor postaviť na také miesto, alebo nie vždy ich s rovnakým výsledkom dokáže obmieňať a parafrázovať tak, aby prinášali výsledný efekt. Niekedy sa príliš spolieha len na ich prvotný „dojem“ a potom sa stane (lebo ich tak často používa), že v kontexte celej knižky strácajú na intenzite.“<sup>6</sup>

Zaiste možno súhlasiť s tvrdením, že výsledný efekt a intenzita básnikovej individuálnej parafrázy alebo variantu nie sú vždy rovnaké a rovnocenné. Nazdávame sa však, že tento výsledok nevyplýva iba z autorovej schopnosti tvoriť lepšie i menej účinné parafrázy, ale aj z povahy daných frazeologických jednotiek. V niektorých ustálených slovných spojeniach je významový vzťah medzi slovami tesný, kým v iných zasa naopak voľnejší; v jednom prípade význam celého spojenia nevyplýva z významov jednotlivých slov (napr. *zatriasť krpcami* = zomrieť, *opiť niekoho rožkom* = oklamať), kým v inom aspoň čiastočne z nich vyplýva (napr. *biela káva, mať s niekým, niečím kríž* a pod.). Ak potom básnik obmieňa alebo parafrázuje spojenia z jednej aj z druhej skupiny, výsledok je zákonite čo do výraznosti odlišný. Čím je tesnejší sémantický vzťah medzi slovami vo frazeologickom spojení, tým výraznejšia je každá zmena v spojení.<sup>7</sup> Výraznosť parafrázy ustáleného spojenia je teda silno podmienená kvalitami základnej podoby tohto spojenia.

Ak máme charakterizovať rôznorodosť Štrasserovho využívania frazeologických spojení, treba hneď uviesť, že jeho základnou črtou je posun vo

<sup>6</sup> M. Pius, c. m., 11.

<sup>7</sup> Porov.: „... čím boľše semantičeskaja nedelimost', nerazložimost' frazeologičeskich jediníc, čím krepče ich ustojčivost', tem časče oni podvergajutsia razloženiiju i tem boľšij stilističeskij effekt imejet eto razloženiije.“ S. G. Ter-Minasova, *Deformacija frazeologičeskich jediníc kak lingvostilističeskoje sredstvo*, Vestnik Moskovskogo universiteta, Filologija 23, 1968, č. 5, str. 29. Podobne aj E. Rechtsiegel (*Zur Verwendung sogenannter phraseologischer Verbindungen in der Dichtersprache*, Zeitschrift für Slavistik XII, 1967, 785–793) zdôrazňuje pri básnickej účinnosti použitia frazeologických jednotiek to, že v jednom prípade ide o pevné spojenia (feste Wortverbindungen), v druhom o voľné spojenia (lose Wortverbindungen), kým v ďalšom o tzv. polopevné spojenia (halbfeste Wortverbindungen).

význame spojenia, a to od ustáleného, frazeologizovaného, ku konkrétnemu, doslovnému.<sup>8</sup> Posun k prvotným významom neuplatňuje Štrasser iba pri frazeologických zvratoch, lež aj pri jednoduchých pomenovaniach. Napr.: *Netušil som, že môže tak hlboko klesnúť. Ona sa nespustila sama.* (Malomocenstvo) Analogický je tu posun pri spojení *hlboko klesnúť* aj pri slovese *nespustila sa*, a to od abstraktného významu ku konkrétnemu, pohybovému.

Posun vo význame frazeologickej jednotky dosahuje autor viacerými odlišnými spôsobmi. Môže ísť o čistý sémantický posun, ale aj o posun sprevádzaný syntaktickými, lexikálnymi alebo aj veršovými prostriedkami. Realizácia týchto postupov je tiež značne diferencovaná, a tak nachádzame v *Odriekaní* celú škálu zmien frazeologických zvrátov.<sup>9</sup>

Najbežnejším typom sú také spojenia, v ktorých autor nijako nemení lexikálnu ani syntaktickú stránku celého výrazu, avšak z kontextu básne vyplýva, že dané spojenie nemá svoj frazeologický význam, ale sa chápe doslovne. Pretože v takýchto prípadoch niet výrazného formálneho prvku, ktorý by poukazoval na zmenu vo význame, dosť výrazne sa v nich zachováva aj frazeologický význam, a tak tu dochádza k akejsi oscilácii medzi obidvoma významami. Existuje teda (aspoň potenciálne) istá neurčitost významu takýchto spojení, ktorá je v súlade so všeobecnou tendenciou modernej poézie k funkčnej mnohovýznamovosti výrazu. Napr.:

Už od rána sa vietor spovedá stromom, / ktoré jej odteraz vždy budú naklonené ... (Hlinoryt — spojenie *byť naklonený niekomu, niečomu*) — Nechápem túto ranu v zemi. / Odchádzam. Šmátram palicou tieňa. / A stromy nad ňou nevedia, / kam skloniť hlavu. (Hlinoryt) — V prijímacom salóne hliny / už niet ani živej duše. (Malomocenstvo) — Dávno je už spríbuznená s hlinou, / má strechu nad hlavou / a všetko pozná do hĺbky. (Zatmenie) — ... len sneh jej pokrytecky padá k nohám a hlina sa jej lepí na päty. (Ublížovanie)

Ako vidieť z uvedených príkladov, sémantický posun tu spočíva v zmene obraznosti vyjadrenia, v pripisovaní istého príznaku, ktorý sa ako frazeologický vzťahuje iba na osoby, rozličným veciam, napr. frazeologizmus *niekto sa niekomu lepí na päty* — *hlina sa jej lepí na päty*, *niekto niekomu padá k nohám* — *sneh jej pokrytecky padá k nohám* a pod. Na sémantickú výstavbu takýchto obrazov teda pôsobia až tri zložky: frazeologický vý-

<sup>8</sup> Porov.: „S Váikom a Buzássym Štrassera spája využitie frazeologických spojení, pričom sa ich všeobecná platnosť obyčajne narúša v mene konkrétneho významu.“ (A. Bagin, c. m., 59.)

<sup>9</sup> Všeobecnejšie o aktualizácii frazeologických výrazov porov. našu štúdiu *O variantoch a aktualizácii frazeologizmov*, JŠ XI (v tlači).

znam danej jednotky, doslovný, neprenesený význam jednotlivých komponentov spojenia a napokon personifikácia.

Druhým a navonok veľmi výrazným typom je lexikálna parafráza ustáleného spojenia. Autor tu nahrádza jedno zo slov ustáleného spojenia nejakým novým, v danom spojení nezvyčajným slovom. Pravdaže, táto zmena prináša aj zmenu vo význame celého slovného spojenia. O tom, že ide o parafrázu istého frazeologického zvratu, svedčia v takomto prípade jednak ostatné nezmenené členy spojenia, jednak ustálená skladba celého spojenia. Ani v takýchto parafrázach sa celkom nestráca pôvodný frazeologický význam spojenia, ale práve na jeho pozadí sa prejavuje aktuálnosť významu nového spojenia. Napr.:

*Na vlastné prsty vidím: spí / ako mŕtva.* (Hlinoryt — zo spojenia *vidieť niečo na vlastné oči.*) — *Tam križ odomyká bránu k jej studni, / zamknutú na sedem hlin.* (Malomocenstvo — zo spojenia *zamknúť niečo na sedem zámkov.*) — *Vo chvíli, keď krv chodila / do nej už iba spávať, / zjavila sa mi medzi prstami.* (Zatmenie — zo spojenia *duša chodí do nej iba spávať.*) — *Keď okolo nej zdrevenejú všetky stromy, / vo flautách tepien príde na krv mráz.* (Malomocenstvo — zo spojenia *príde na psa mráz.*)

Ustálené spojenia sa okrem iných vlastností vyznačujú ustálenou syntaxou a pevným lexikálnym obsadením. Aktualizácia ustáleného spojenia vedie často k popretiu týchto vlastností. Tak dochádza k rozbitiu frazeologickej jednotky. Azda najproduktívnejším typom v tomto smere je taký výraz, v ktorom sa niektorý člen ustáleného slovného spojenia určuje nejakým voľným, nefrazeologickým výrazom.<sup>10</sup> V takomto prípade sa narúša jednak ustálená syntaktická výstavba spojenia, jednak jeho pevné lexikálne obsadenie. Ustálené spojenie sa takto voľne zapája do ostatného kontextu, organicky do neho vrastá, a preto býva v mnohých prípadoch esteticky veľmi účinné.<sup>11</sup> V *Odriekaní* sa často uplatňuje tento typ spojenia. Pravdaže, aj zmeny tohto druhu vedú ku konkretizácii významu ustáleného spojenia. Do popredia vystupuje konkrétny význam nového spojenia, ale ako pozadie aj v tomto prípade ostáva pôvodný frazeologický význam. Napr.:

*Po hrobe zostane pahreba / a v hlavách stromov bude vrtať / vietor — slepý muzikant.* (Prítomnosť — zo spojenia *niečo mu vrta v hlave.*) — ... len oheň

<sup>10</sup> Porov.: „Často sa objavuje rozklad frazeologického spojenia na jednotlivé prvky, osamostatnenie a potom rozšírenie jedného člena (Inkvizícia, Hrubosť).“ (A. B a g i n, c. m., 59.) Frazeologická teória tu hovorí o tzv. rozštiepení frazeologizmu; porov. Ju. R. G e p n e r, *Ob osnovnykh priznakach frazeologičeskich jediníc i o tipach ich vidoizmenenija*, zb. *Problemy frazeologii*, Moskva-Leningrad 1964, 65–66.

<sup>11</sup> Porov.: „Oveľa účinnejšie pôsobia akési parafrázy takýchto výrazov, ich obmieňanie, vtedy, keď nestoja samostatne, ale len v spojitosti so situáciou.“ (M. P i u s, c. m., 11.)

ticho *kráča zlatou strednou cestou / medzi drevom a popolom. (Inkvizícia) — Na stromy začíname zabúdať vždy odspodu, / keď pod bičom vetra zriekajú sa zelene / a prihrbené berú na seba svoje biele kríže. (Malomocenstvo) — Porozumela hrobovému tichu, / v ktorom len oheň stúpa drevu do svedomia. (Zázemie — zo spojenia vstupovať niekomu do svedomia.) — Tichá voda / medzi nami brehy myje ... (Bezradnosť)*

Okrem vlastných jazykových prvkov môžu zasahovať výstavbu ustálených slovných spojení v poézii aj niektoré básnické prostriedky, konkrétne najmä verš. Ak sa totiž chápe verš ako nielen formálna zložka básne, ale aj ako významová jednotka básne, relatívne významovo samostatná, potom zaznamenávame pri parafrázach a variantoch frazeologických jednotiek aj jeho osobitnú funkciu. Je to špecifická črta využitia ustálených spojení v básnickej reči vôbec. Nijako neprekvapuje, že pri veľkom uplatnení frazeologizmov sa nachádza tento typ obmieňania aj v *Odriekanií*.<sup>12</sup> Treba však konkrétne určiť spôsob obmieňania.

Verš sám môže v podstate dvojako zasahovať do významovej zložky frazeologickej jednotky. V prvom prípade verš obsahuje celé ustálené slovné spojenie, kým rozvitie spojenia, jeho konkretizácia, je až v nasledujúcom verši. Náznaky tohto pôsobenia verša na význam frazeologického zvratu sa objavili už v niektorých predchádzajúcich skupinách prípadov, preto tu uvedieme len niekoľko ďalších príkladov. Napr.:

Kto jej to len *zatal do živého / srdca ... (Hlinoryt) — Ráno jej začnú vyhadzovať na oči / hlinu ... (Nemilosť) — Nebudem jej viac klásť na srdce / svoje rozdýchané dlane. (Zatmenie)*

Verš v takýchto prípadoch výrazne zasahuje do procesu aktualizácie, a to tak, že proti novému, aktualizovanému významu nového slovného spojenia, ktoré vzniklo rozvitím pôvodného frazeologického výrazu, zdôrazňuje pôvodný význam frazeologickej jednotky (hranica verša je zároveň predelom medzi vlastnou frazeologickou jednotkou a jej rozvitím; súvislosť týchto dvoch častí sa tým oslabuje). Takéto prípady sú v Štrasserovej zbierke zriedkavé.

Pomerne častejší je druhý typ, v ktorom verš naopak rozbieja pôvodnú frazeologickú jednotku. Básnik totiž aj v tomto prípade využíva frazeologickú jednotku, ale na rozdiel od predchádzajúceho typu rozdeľuje ju do dvoch veršov: prvú časť jednotky necháva v jednom verši, kým ostatok jednotky prenáša do ďalšieho verša. Dochádza teda k významovému roz-

<sup>12</sup> Porov.: „Viaceré frazeologické spojenia významovo modifikuje veršová skladba...“ (A. Bagin, c. m., 59.)

deleniu ustáleného slovného spojenia. Verš má pritom opačnú funkciu ako v predchádzajúcom type. Tam verš naznačoval alebo uchovával pôvodnú verziu ustáleného spojenia, tu naopak vnáša do spojenia nové významy. Tento druhý typ je v *Odrieckaní* častejší. Aspoň niekoľko príkladov:

... A človek bol sám / v sebe... Mráz *ho chytil / za srdce*. (Zimomriavky) — A čosi náhle v dejinách / jej mlčania spôsobilo, / že slovo náhle *vypovedalo / poslušnosť*. (Zátišie) — Aj stromy za ňou smútia. Sústrastnými listami / poznačili ju *krížom — / krážom*. (Prítomnosť)

Napokon treba uviesť taký typ autorovej individuálnej parafrázy ustáleného spojenia, v ktorom sa podstatne mení celá výstavba pôvodného spojenia a prípadne aj lexikálne obsadenie komponentov spojenia. Je to typický Štrasserov postup pri využívaní frazeologických jednotiek a ich parafráz, ktorý je u iných básnikov celkom zriedkavý, resp. sa vôbec nevyskytuje. Pôvodné ustálené spojenie akoby bolo len témou alebo modelom voľnej básnikovej parafrázy, pretože jeho výstavba sa triešti na viacero samostatných syntaktických celkov (prípadne aj modálne výrazne navzájom odlišných). Štrasser má niekoľko príkladov takéhoto úplného rozbitia ustálených spojení. Načim však poznamenať, že pôvodný význam ani v tomto prípade nezaniká úplne. Najlepšie o tom svedčí sám fakt, že aj tieto básnikove výrazy chápeme ako parafrázu, aktualizáciu pôvodného ustáleného spojenia. Tieto prípady sa, pravdaže, najviac vzdialili od pôvodnej frazeologickej jednotky. Niekoľko príkladov:

Vo výkriku / je slovo zapichnuté v hrdle, / vyráža dych. Slovo... / ... *to na jazyku*. Ale čo *na srdci*? (Inkvizícia) — Ó, *kto do teba kameňom / neúprosne hovorí? Kto? Ty sám / vo vykradnutých dlaniach nenájdeš chlieb / na odplatu*. Je iba *poleno / pod nohy*... ó, *kto ti kope jamu, / do ktorej sám padáš?* (Hrubosť)

Ak sa kritik v citovanej poznámke zmienil o menšej básnickej účinnosti niektorých ustálených výrazov a ich parafráz, platilo to — podľa našej mienky — predovšetkým o tomto type. Vysvetlenie nájdeme v jazykových vlastnostiach takýchto autorských novotvarov. Kým v predchádzajúcich typoch uplatnenia frazeologizmov a ich parafráz dochádza vždy k pozoruhodnej konkurencii alebo súhre doslovného a frazeologického významu daného výrazu, obraznosť pôvodnej jednotky akoby sa tu znásobovala,<sup>13</sup> výraz sa stáva sémanticky polyfunkčným, v tomto type sa frazeologický

<sup>13</sup> Práve preto môže S. G. Ter-Minasova v cit. štúdii v tejto súvislosti hovoriť o meta-metafore (30).

význam takmer úplne stráca, a tak v niektorých prípadoch takéto parafrázy nemajú väčší účinok a bližia sa dokonca k neželanému verbalizmu.

Ak sme si doteraz všimali iba modifikované formy ustálených spojení v *Odríkaní*, neznamená to, že básnik celkom vylúčil skutočné frazeologické zvraty v ich ustálenom význame spomedzi svojich výrazových prostriedkov. Hoci aj celkom zriedkavo, predsa tu nachádzame aj takéto prípady. Sú však skutočne ojedinelé a stoja v texte hneď vedľa parafráz alebo sa s nimi spájajú do spoločného obrazného vyjadrenia. Napr.:

*Človek... Ktosi ho berie za slovo, / búrka už nad ním zlomila palicu. (Nemilosť) — Nik zaň nestratí dobré slovo, / nik zaň nepoloží ruku do ohňa... len smrť, / ktorej stačilo raz merať / a teraz sedem ráz / reže. (Doživotie)*

Rozobrali sme jeden z charakteristických prvkov Štrasserovej básnickej reči. Zistili sme (hoci sme nešli celkom do jednotlivostí, ale sme skúmali len isté typy), že uplatnenie ustálených spojení alebo ich parafráz je v jeho prvotine veľmi pestré. Pri jednotlivých skupinách sme zdôraznili, v čom spočíva ich významová novosť, sila, ale i ohraničenie. Aj napriek tomu zväčša tieto výrazy nehodnotíme priamo ako lepšie alebo slabšie. Sledovali sme totiž vždy iba malú plochu básnického textu, na ktorej sa ustálené výrazy uplatnili, šlo nám teda najmä o jazykovú povahu danej frazeologickej jednotky alebo jej parafrázy. Hodnotenie estetickej účinnosti takýchto prostriedkov si bude vyžadovať iný postup pri skúmaní.

Július Rybák

#### POZNÁMKY K TVAROM *poď(ho)* a *hybaj(ho)*

Problematike tvarov *poď(ho)* a *hybaj(ho)* venoval v poslednom čase pozornosť M. Mikluš v článku *K slovnodruhovej povahe výrazov hybaj/hybáj(ho) a poď(ho)* (SR 34, 1969, 37–43) a Š. Peciar v práci *Imperatív slovesa ísť — idem v spisovnej slovenčine* (SR 34, 1969, 147–155). K zisteniam oboch autorov chceme pripojiť niekoľko poznámok, ktoré sa nám nazbiehali pri práci o konkurencii tvarov *choď — poď*.

Opierame sa pritom o vlastnú excerpciu z diel: J. Barč-Ivan, *Matka* (Martin 1943) — (B-I); A. Bednár, *Cudzí* (Bratislava 1960) — (B); A. Habovštiak, *Kráľovič a krásna Zuzana* (Ban. Bystrica 1968) — (H); P. Karvaš, *Ludia z našej ulice* (Martin 1951) — (K); L. Ondrejov, *Šibeničné pole* (Bratislava 1958) — (O); D. Tatarka, *Rozhovory bez konca* (Bratislava 1959) — (T). Súčasne využívame príklady uvedené v citovaných prácach M. Mikluš a Š. Peciar.

1. Súhlasíme s názorom Š. Peciar, že formy *hybaj*, *hybajme*, *hybajte* „možno — i keď voľne — priradiť do súboru supletívnych tvarov slovesa *ísť*“ (c. d., 155). Tieto tvary sa napr. v *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej len SSJ) pokladajú za defektívne. V takom prípade treba za rovnako defektívne pokladať i tvary *poď*, *poďme*, *poďte*, ktoré sú tiež tvorené zo supletívneho základu slovesa *ísť*, alebo — druhá možnosť — nepokladať za defektívne ani jedny, ani druhé. Existencia viacerých imperatívnych tvarov pri slovese *ísť* (tvorených od supletívnych základov) sa logicky vysvetľuje „rozčesnutím“ základného významu slovesa *ísť* na špecifické významy, ktoré bližšie určujú pohyb, teda vnesením nových dištingtívnych príznakov do rozkazovacích tvarov pôvodnej lexémy.

2. Významová totožnosť (okrem odlišného štylistického zafarbenia) tvarov *poď*, *poďme*, *poďte* a *hybaj*, *hybajme*, *hybajte* sa výrazne prejavuje aj v tom, že obidva zmeravené tvary druhej osoby singuláru, *poď(ho)* i *hybaj(ho)*, možno použiť vo význame préterita, porov.:

Samko, ako mu dych stačil, zahol do uličky a *poď* celým behom k Zuzke. (Taj.) — Aj tri kráľovské dcéry sa zrazu premenili na vrany a *hybaj* domov. (H)

3. Pri definovaní významu tvarov *poď(ho)*, *hybaj(ho)* sa pravidelne poukazuje na to, že tieto tvary vyjadrujú „pohyb preč“. (Porov. SSJ pri hesle *hybaj*<sup>1</sup> i pri hesle *poď*.) I Š. Peciar konštatuje, že výraz *poď(ho)* „zastupuje predikatívne určité tvary slovies pohybu *ísť*, *odísť*, *ujsť* ap. a vyjadruje pohyb preč alebo náhly nástup deja“ (c. d., 155). Š. Peciar sa pri tejto formulácii odvoláva v poznámke na SSJ a Morfológiu slovenského jazyka (Bratislava 1966 = MSJ), ale v poslednej práci sa hovorí len o tom, že „citoslovčia *poď* a *hybaj* vyjadrujú rýchly pohyb alebo náhly spontánny nástup deja“ (551), čiže pohyb „preč“ MSJ neuvádza. M. Mikluš rozlišuje použitie *poď (ho)*, *hybaj (ho)* bez neurčitku — vtedy vyjadrujú „náhly, neočakávaný pohyb preč“ (c. d., 40) — a s neurčítom, keď sa používajú „nie na vyjadrenie náhleho, neočakávaného, t. j. expresívno-emocionálneho pohybu preč..., ale na vyjadrenie náhlosti a neočakávanosti akéhokoľvek deja vyjadrovaného neurčítom, na vyjadrenie expresívno-emocionálnej príznakovosti predikácie vôbec“ (41).

4. Vychádzame zo stanoviska, že priestorová orientácia pohybu v tvaroch *poď(ho)* a *hybaj(ho)* zostáva taká istá, ako je v tvaroch *poď*, *poďme*, *poďte* a *hybaj*, *hybajme*, *hybajte*. Tieto tvary možno využiť na označenie rozmanitého pohybu vzhľadom k hovoriacemu:

a) pohyb k hovoriacemu:

Len čo ich zazrela, volala na nich: „Len *poďte*, dobrí ľudia, rada by som vám ukázala, kde bývam i aké bohatstvá máme v týchto vrchoch. (H) — Filipková: Valentín! Filipko: Prosím, čo je zas! Filipková: Večera. Už aj *hybaj*! (K)

b) pohyb preč spolu s hovoriacim:

[Ku psovi:] „*Pod*, prebehneme sa!“ Odvesil som reťaz z klina a už sme aj šli zo dvora. (O) — „*Hybajme!*“ potiahol ma krstný otec za rukáv. „Dost sme videli zadarmo!“ (O)

c) bez pohybu „*preč*“ alebo „*sem*“ výzva začať nejaký dej (spolu s hovoriacim alebo bez neho):

Vosátka si opatrne do vrecka na zimníku uložil detvy, zápalky a višňové drevko. No tak, Franta, *podme!* Nič sa nedá robiť, Franta, len pracovať, pracovať... *Podme*, Franta. Z vozíka zložil murárske sito. (B)

5. Pre zmeravené tvary (*pod(ho)*, *hybaj(ho)*) z toho vyplýva záver, že zužovať obsah ich významu na význam „pohyb *preč*“ nie je správne; tieto tvary vyjadrujú všetky špecifické vymedzenia pohybu, ktoré sme uviedli vyššie (bez nároku na ich vyčerpanie). Alebo presnejšie: vyjadrujú pohyb natoľko všeobecne, že dovoľujú, aby pohyb vyjadrený tvarmi *pod(ho)*, *hybaj(ho)* nadobúdali v kontexte všetky tie významové odtienky, ktoré sme uviedli vyššie. Na ilustráciu uvedieme príklady na použitie tvaru *hybaj(ho)*:

Tam sme pri Piave držali rovnú líniu — potom sme pustili a *hybaj* domov! (B) — Môj starký, tak ako bol, v rukách šaty, baganče naboso, *hybaj* rovno do potoka. (T) — Dievčatá si nedali povedať. Schytili môj batoh, popripínali si lyže a *hybaj*, pohli sa hrebeňom na Čertovicu. (O) — Čakali sme ho na ceste, hvízdali sme na palcoch, lebo sme už boli netrpezliví, ale on — akoby nás ani nepočul — *hybaj* zase dnu, aby vraj ešte raz pritúlil svojho chlapčiska. (O) — Sprava [= lietadlo] naozaj vyletela... Ale potom ju odrazu myklo, naklonila sa na jeden bok a — *hybaj* dolu pyskom! (O) — U nás bol jeden sprievodca, ten mal štyridsaťsedem — a odrazu *hybaj*, začal maľovať obrazy. (K)

6. Hovorili sme, že rozdiel medzi tvarmi *pod*, *podme*, *podte* a *hybaj*, *hybajme*, *hybajte* je iba štylistický. Štylisticky príznakovými sú tvary typu *hybaj*, preto sa nepoužívajú v oficiálnom štýle, v básnicky nadnesenej reči a *pod*., čo by sa dalo dokázať experimentálne. Pri tvaroch *pod(ho)* a *hybaj(ho)* sa toto štylistické rozlíšenie stráca, obidva tvary sú rovnako emocionálne zaťažené v opozícii k tým préteritálnym tvarom niektorých pohybových slovies, ktoré zastupujú.

7. V súvisi s tvarmi *pod(ho)* a *hybaj(ho)* je namieste položiť si otázku, prečo sa v tomto použití nevyskytuje tvar *choď*. Dokonca by sa zdalo, že tento tvar má viac predpokladov plniť túto funkciu, pretože vyjadruje spravidla „pohyb *preč*“ (porov. prevládajúce formulácie o význame tvarov *pod(ho)* a *hybaj(ho)* v bode 3). Pre uvedený problém sa nám ponúka takéto riešenie: Čo do orientácie pohybu (porov. 4) sa v tvaroch *pod(ho)*, *hybaj(ho)* nič nemení oproti tvarom *pod*, *podme*, *podte*, *hybaj*, *hybajme*, *hybajte*. „Pohybový“ invariantný význam týchto tvarov teda ostáva zachovaný. Potom možno predpokladať, že v invariantnom význame tvarov *choď*,

*chodte* je príznak, ktorý bráni použiť ich ako zmeravený tvar vo význame préterita. Týmto príznakom, ktorý tvary *chod'*, *chodte* explicitne vyjadrujú, je „negácia účasti hovoriaceho na deji“. Elementárnou podmienkou, ktorú musí zmeravený tvar imperatívu vo funkcii préterita plniť, je schopnosť kombinácie so všetkými gramatickými osobami (i s prvou osobou, osobou hovoriaceho) v singulári i v pluráli. Túto funkciu nemôže plniť tvar, ktorý účasť hovoriaceho na deji explicitne popiera (*chod'*).

8. O význame tvarov *pod'(ho)*, *hybaj(ho)* sa všeobecne konštatuje, že vyjadrujú význam préterita príslušných pohybových slovies + príslušné expresívno-emocionálne zafarbenie. K tomu treba dodať, že tieto tvary nevyjadrujú akýkoľvek dej v minulosti, ale iba dej, ktorý sa z hľadiska modálnosti (= vzťahu hovoriaceho k reálnosti výpovede) hodnotí ako reálny. Dej, ktorý hovoriaci popiera, alebo o ktorom pochybuje, nemožno tvarmi *pod'(ho)*, *hybaj(ho)* vyjadriť. Porov.:

Iste sa nahnevala a *pod'* domov.

\*Sotva sa nahnevala a *pod'* domov. (Sotva = pochybujem, že)

Som presvedčený, že sa nahneval a *pod'* k nej.

\*Pochybujem, že sa nahneval a *pod'* k nej.

Touto dištinktívnou črtou (= reálnosť vyjadrená) je daná aj nemožnosť kombinácie tvarov *pod'(ho)*, *hybaj(ho)* s kondicionálom, príp. s časticou *by*: \**pod'(ho) by*, \**hybaj(ho) by*. A práve aj týmto ďalším rozdielom (okrem tých, ktoré uvádza v citovanej práci M. Mikluš) sa tvary *pod'(ho)*, *hybaj(ho)* výrazne líšia od citosloviec, medzi ktoré sa obyčajne zaraďujú, porov.: *Nemohol som brata veľmi strašiť, lebo on by hneď frnk (\*pod') a už by ho nebolo*.

Od citosloviec sa tvary *pod'(ho)* a *hybaj(ho)* líšia aj tým, že citoslovčia sa môžu spájať so slovesom *robiť/urobiť*, ale tvary *pod'(ho)*, *hybaj(ho)* nie, porov.: *Kolo, kolo mlynské . . . kolo sa nám polámalo a do vody popadalo, urobilo „Bác“!* \*Urobila *pod'(ho)* a už bola preč.

9. Schopnosťou vyjadrovať reálny (a len reálny) dej v minulosti sú imperatívne tvary *pod'(ho)* a *hybaj(ho)* svojráznym spôsobom „spriaznené“ s iným imperatívnyim tvarom typu *nech prídem* (pokladáme ho za súčasť imperatívnych tvarov); i tento tvar dovoľuje totiž nehortatívne použitie — vo význame nereálnej podmienky. Nereálna podmienka predstavuje vlastne opačné tvrdenie, vyjadruje opačnú platnosť deja ako faktickú, teda ako deja z hľadiska modálnosti reálneho,<sup>1</sup> porov.: *Vyšla z kuchyne. Nech obsedí (= keby bola obsedela = neobsedela) ešte chvíľu, musela by sa spýtať: Načože ti to je, syn môj?* (Jašík)

<sup>1</sup> Porov.: J. Rybák, *O podmieňovacej spojke nech*, SR 35, 1970, 221–227.

Karel Svoboda

## O SOUŘADNÉM A NĚKOLIKANÁSOBNÉM PŘISUDKU

V zajímavé a cenné diskusi o několikanásobném přísudku bylo ve Slovenské reči správně konstatováno, že tu jde o důležitý teoretický problém (J. Mlacek, SR 36, 1971, 33), a byla vyslovena řada podnětných myšlenek, které jeho řešení spojují s obecnějšími syntaktickými pojmy.

I.1. J. Mlacek (SR 32, 1967, 76 aj.) vychází ze širšího pojetí predikace. V tom se s ním a s jinými shodují. Je však třeba vzít přitom v úvahu, že se ve větách dvojčlenných přisuzuje (predikuje) příznak jisté složce věcného obsahu (denotátu) a že tato složka je nebo může být vyjádřena jistým větným členem, tj. podmětem. Podmět je, užiju-li výrazu J. Ružičky,<sup>1</sup> „výchozím bodem“ pro gramatické ztvárnění věty. Na rozdíl od toho ve větách jednočlenných se pojmenovává děj a přisuzuje se přímo o situaci (denotátu).<sup>2</sup> V tom smyslu je pro větu jednočlennou „výchozím bodem“ situace. Jednou větou jednočlennou se vypovídá o té složce situace, přisuzuje se jí příznak, jinou větou jednočlennou o oné složce situace (o jiné složce denotátu). Např.:

[1] *Hřmí a blýská se.* — [2] *Bylo deštivo a na branku se střílelo z velké dálky.*

Na rozdíl od toho větou dvojčlennou s jedním podmětem a několika přísudky se vypovídá o téže složce denotátu. Věta dvojčlenná je

<sup>1</sup> J. Ružička, *Věta a sloveso*, sb. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, 145.

<sup>2</sup> To platí i o konstrukcích jako *Sedí se nám dobře*, tj. o konstrukcích, o nichž se vykládá, že jejich subjektivní dativ vyjadřuje „logického činitele děje“ (viz např. J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, učební text, Praha 1965, 40). Dativ však vyjadřuje osobu, vzhledem k níž se vypovídáný děj hodnotí (mohli bychom snad mluvit o příslovečném určení vztahu). Řekneme: *Šlo se nám dobře*, ale *Šlo se celý den* (ne: *Šlo se nám celý den*). Vyjádření jako *řihá se mu*, které uvádějí J. Bauer — M. Grepl, nemá produktivní strukturu, mně je zcela cizí. I např. ruské konstrukce jako *Mne ne rabotajetsja* jsou, jak připomínají Vl. Hrabě — Př. Adamec (*Transformační syntax současné ruštiny I*, učební text, Praha 1969, 30), do značné míry frazeologizovány.

uzavřená syntaktická (jazyková) struktura, uzavřená jednak podmětem (výrazem, o němž se predikuje), jednak (holým) přísudkem (výrazem, jímž se predikuje). Naproti tomu věta jednočlenná je struktura otevřená (ne však neúplná)<sup>3</sup> v tom smyslu, že predikující výraz nevypovídá o tom, co je vyjádřeno jistým větným členem (podmětem), nýbrž přímo o situaci (té či oné její složce).

I.2. Lze tedy říci, že každá predikace není „vtiahnutie jazykovej výpovednej jednotky k mimojazykovej skutočnosti“ (J. Mlacek, SR 32, 1967, 76), tj. není bezprostředním vztažením pojmenovací<sup>4</sup> jednotky k mimojazykové skutečnosti. O bezprostřední vztažení pojmenovací jednotky k denotátu jde pouze ve větách jednočlenných. Vyjdeme-li z výkladu J. Ružičky, že aktualizace je „časovo a modálně zaradené spätie komunikatívneho prostriedku s komunikovanou skutočnosťou“ (porov. v op. cit. v pozn. 1, str. 145), je třeba rozlišovat (podmětem) zprostředkované sepětí se skutečností (ve větách dvojčlenných) a bezprostřední sepětí se skutečností (ve větách jednočlenných). Z toho plyne, že gramatický podmět a gramatický přísudek vytvářejí gramatické jádro věty (viz, na rozdíl od toho, J. Mlacek, SR 32, 1967, 77), ovšem ve větě dvojčlenné. Ve větě jednočlenné je jím základní větný člen. To je v podstatě ve shodě s pojetím J. Ružičky, že „gramatické jádro vety je tá časť vety, v ktorej sa nejakým formálnym prostriedkom vyjadruje vetotvorný vzťah — aktualizácia — a v ktorej sa nachádza východiskový bod pre syntaktické stvárnenie“,<sup>5</sup> pokud jde o věty dvojčlenné. Pokud jde o věty jednočlenné, není mi jasné, co zde J. Ružička pokládá za „východiskový bod“. Pro mne je jím situace (některá její složka), některá složka denotátu, ale pak ovšem „východiskový bod“ vět jednočlenných je mimo ně.

I.3.a) Budeme proto asi spíše ochotni připustit, že predikující výrazy ve větách dvojčlenných mohou vzhledem k podmětu tvořit těsnou dílčí konstrukci, tj. vypovídat jako celek o podmětu. Budeme však nakloněni předpokládat, že situace, tj. faktor mimojazykový, denotátový, o němž věty jednočlenné vypovídají, takovou sjednocující sílu nemá. Avšak i některé věty jednočlenné mohou být spojeny těsně a být tak „několikanásobným“ větným základem, jiné se mohou k sobě pojit volně a tvořit souvětí. Např.:

[3] *Blýskalo se a hřmělo, silně přšelo i jen poprchávalo.*

Finitní slovesa mohou být spojena v „několikanásobný“ větný základ také společným determinujícím členem, popř. ještě elipsou zájmena *se*, např.:

<sup>3</sup> Viz J. Ružička, op. cit. v pozn. 1, str. 142.

<sup>4</sup> Viz mé pojetí modálnosti v čl. *K podstatě věty zejména z hlediska modálnosti*, SaS 27, 1966, 97n. a v *Souvětí spisovné češtiny I*, učební text, Praha 1970, 17.

<sup>5</sup> J. Ružička, *Co sa vyjadruje syntaktickými jednotkami?*, sb. *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, 212.

[4] *Mluvílo se a zpívalo jen o vzdáleném domově.*

Rozlišováním „několikanásobného“ predikujícího výrazu a souvětí můžeme tedy postihnout závažné strukturní rozdíly i ve spojování sloves neosobních.

1.3.b) Tím více to platí o přísudkových slovesech ve větě dvojčlenné. Chceme-li zjistit, jakou strukturu vytvářejí slovesa pojící se k témuž podmětu, je třeba zkoumat, zda slovesa predikují o podmětu jako celek, tj. zda se tak děje v jednom složeném predikačním aktu,<sup>6</sup> či postupně v několika predikačních aktech.<sup>7</sup> V prvním případě jde o „několikanásobný“ přísudek,<sup>8</sup> v druhém o souvětí. Věty v takovém souvětí jsou pak spojeny těsněji než věty s různými nebo opakovanými podměty. To a nemožnost podmět opakovat ukazuje, že je to konstrukce na periferii souvětí,<sup>9</sup> např.:

[5] *Bratr stál opřen zády o strom a kouřil cigaretu.*

Rozlišováním takového souřadného souvětí a „několikanásobného“ přísudku umožňuje vyložit konstrukce jako

[6] *Mezi obědem vykládal v sednici svůj ránc, nabízel a smlouval, přísahal, horlil, jiné za příklad dával a zas se udobřoval, lichotil, vábil (Holeček),*

a zejména postihnout rozdíly mezi konstrukcemi jako:

[7] *Lékař ránu dlouho čistil a potom ji obvázal.*

[8] *Lékař vážnější zranění vždycky čistil a obvazoval sám.*

Pojem „několikanásobný“ přísudek je oprávněný.<sup>10</sup>

II. Kladem diskuse ve Slovenské reči je hledání syntaktických, popř. sémantikomorfologických kritérií v řešení dané problematiky (viz J. Mlaček, SR 36, 1971, 37). Hledá je a opravdu nachází také J. Hrbáček, např. možnost rozdílných aktualizacích kategorií, opakování spojovacího výrazu při transformaci na větu vedlejší (obsahovou), ale příliš je spojuje s lexikální sémantikou sloves (viz např. SR 33, 1968, 110) a dokonce, od-

<sup>6</sup> Viz mou recenzi Hrbáčkova článku v Bulletinu Vysoké školy ruského jazyka a literatury, NR 41, 1958, 285; dále v cit. *Souvětí spisovné češtiny*, str. 9 a u B. Havránka, SaS 19, 1958, 159, pozn. 11.

<sup>7</sup> V tom smyslu bych pokládal za správný požadavek J. Hrbáčka (SR 33, 1968, 109), aby se bral v úvahu „vztah jednotlivých přísudků k sobě navzájem“.

<sup>8</sup> Nemůžeme vyloučit „několikanásobný“ přísudek ani tehdy, jsou-li přísudková slovesa v poměru jiném než slučovacím, srov. *Báseň otec rád četl, ale nikdy neskládal*. To si však zaslouží zvláštního zkoumání. Přísudková slovesa, která se pojí k témuž podmětu, ale patří do vět různé syntaktické platnosti, tj. např. jedno do věty hlavní, druhé do věty vedlejší, nemohou tvořit „několikanásobný“ přísudek právě proto, že vytvářejí různé syntaktické roviny.

<sup>9</sup> K pojetí centra a periferie pojmu viz Fr. Daneš, *The Relation of Centre and Periphery as a Language Universal*, sb. Travaux linguistique de Prague 2, Praha 1966, 10n., a mé *Souvětí spisovné češtiny*, str. 6, 12 aj.

<sup>10</sup> Viz i celkové stanovisko J. Hrbáčka, SR 33, 1968, 110.

volávaje se na Fr. Kopečného, říká, že „u samostatných přísudků významově od sebe dobře odlišených“ je nevhodné klást předmět za oba přísudky:

[9] *Karel přečetl a vrátil knihu.*

Avšak takové hodnocení je sporné, záleží na kontextu. Běžně se říká např.

[10] *Karel přečetl a vrátil knihu, ne však časopisy.*<sup>11</sup>

Rozhodující jsou sémantické vztahy syntaktické, ne lexikální. Vztahy lexikálně sémantické mívají na syntaktickou strukturu pouze vliv. I slovesa, která J. Hrbáček uvádí jako významově blízká, mohou být determinována odděleně. Říká, že v případech jako

[11] *Člověk, který se vyspal, oceňuje a řadí skutečnosti přesněji* (I. Olbracht)

by byl zájmenný předmět „nadbytečný a postavení společného předmětu v postpozici je zcela normální“ (SR 33, 1968, 110). Srov. však

[12] *Člověk, který se vyspal, oceňuje skutečnosti přesněji a řadí je přesněji.*

Užití společného předmětu v Hrbáčkově dokladu souvisí se společnou determinací sloves příslovcem *přesněji*. Bylo by ovšem možné říci i obráceně, že společná determinace sloves příslovcem *přesněji* je dána společnou determinací předmětem *skutečnosti*. V každém případě společná determinace vytváří těsné spojení přísudkových sloves a vede tedy k „několikanásobnému“ přísudku. Hrbáček (SR 35, 1970, 236) správně říká, že užívá kritéria determinace „pouze jako jednoho z příznaků komplexnosti nebo naopak rozčleněnosti predikace“, ale přijímá kupodivu názor Mlackův, že je to kritérium nestrukturní, protože „predikácia predsa nepredpokladá existenciu nejakej pripojenej determinácie“ (SR 34, 1969, 236).

Je sice pravda, že predikující povahy nenabývá sloveso z determinace členu na něm závislého, ba že mnohá slovesa nemusí být determinována, ale, jak už bylo řečeno, v řešení otázky poměru „několikanásobného“ přísudku a souřadného souvětí je nutno hledět nejen k predikujícím slovesům samým, ale i k jejich vzájemnému vztahu, k volnosti a těsnosti jejich spojení. A tu společná determinace hraje důležitou úlohu. Na volbu konstrukce<sup>12</sup>  $Vb_1 \rightarrow \text{ObjN} + Vb_2 \rightarrow \text{ObjPron}$  či konstrukce  $(Vb_1 + Vb_2) \rightarrow \text{ObjN}$  má sice vliv kontext, ale jsou to různé syntaktické konstrukce. Nejde tu, jak soudí J. Mlacek, o „prvky přehovorové, nie systémové“ (SR 34, 1969, 53). Z toho, že větotvorným aktem je predikace, resp. aktualizace, nevyplývá jednoznačně, že „každý přísudok signalizuje novou dvojčlennou vetu a každý vetný základ signalizuje novou jednočlennou vetu“ (J. Mlacek, SR 32, 1967, 76; viz také SR 34, 1969, 49; SR 36, 1971, 37), že každé pří-

<sup>11</sup> Viz i nesouhlas J. Mlacka, SR 33, 1969, 53.

<sup>12</sup>  $Vb$  = sloveso,  $\text{ObjN}$  = předmět substantivní,  $\text{ObjPron}$  = předmět zájmenný.

sudkové sloveso je „reprezentantom jednej, osobitnej aktualizácie, teda vety“ (R. Schnek, SR 34, 1969, 371). „Aktualizační kategorie“ nejsou „ukazovatelem každé vety“ (SR, 36, 1971, 37), nýbrž jsou prostředkem aktualizace, predikace, přičemž predikace se může realizovat komplexně, hromadně nebo lineárně, tj. každá zvlášť. Jinak řečeno, predikující slovesa v některých případech tvoří těsný syntaktický celek, jsou jeho složkou, v jiných případech predikují odděleně, samostatně.

Kdybychom neuznávali „několikanásobný“ přísudek, bylo by to nedoceňování závažných strukturních rozdílů. To nelze vyvracet případy, v nichž rozdíl mezi „několikanásobným“ přísudkem a souvětím jsou zanedbatelné, resp. sotva postižitelné, tj. případy, v nichž hranice mezi oběma konstrukcemi jsou plynulé.

III. J. Hrbáček ukázal podnětně na kritérium aktualizačních kategorií (SR 33, 1968, 109n.), avšak J. Mlacek (1969, 50) a R. Schnek (SR 34, 1969, 364n., 369n.) pohotově doložili, že i tatáž (přísudková) slovesa mohou nejen být determinována tímž výrazem zvlášť, ale být i v rozdílných časech a mít i rozdílnou modálnost. Ujasněme si, proč tomu tak je. R. Schnek (SR 34, 1969, 364) říká, že je třeba, „zostúpiť od lexikálneho významu k pojmom a hovoriť o osobitných dejoch“. Vskutku je třeba hledět nejen k lexikálním významům sloves, ale i k tomu, co v daném případě pojmenovávají. Jsme u základní otázky lexikální, ale i syntaktické sémantiky: u rozlišování denotátu (referentu, věcného obsahu)<sup>13</sup> a sémantické struktury (věcného významu). Pro řešení našeho problému je důležité, zda přísudková slovesa pojmenovávají tutěž složku denotátu, či rozdílné složky denotátu. Jestliže rozdílná (ale synonymní) slovesa pojmenovávají tutěž složku denotátu, vyjadřují týž čas a tutěž modálnost. Tak je tomu v příkladu Schnekově (SR 34, 1969, 366)

[13] *Utekajte, utekajte*

a v příkladu Hrbáčkově (SR 33, 1968, 109)

[14] *Všecko řinčí a drnčí.*

Jde o opakované pojmenování (a ovšem i opakované predikování) téhož děje, téže složky denotátu. Někdy<sup>14</sup> se správně odděluje a označuje jako opakovaný výraz, neodlišuje se však — tak je tomu i u R. Schneka — od konstrukcí jako

[15] *Honza šel a šel a šel.*

V případech [13] a [14] máme výrazy v pravém smyslu slova několika-

<sup>13</sup> Viz *Souvětí spisovné češtiny I*, 13n., čl. *Jazykové vyjadřování a myšlení se zřetelem k vyučování mateřskému jazyku*, Český jazyk a literatura 21, 1970–1971, zejm. pozn. 25 na str. 344, čl. E. Coseriu, *Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur*, *Folia Linguistica* 1970, Tomus IV, 1/2, 53–63.

<sup>14</sup> Např. J. Bauer–M. Grepl v práci cit. v pozn. 2, str. 95. — Viz ale už Fr. Trávníček v *SaS* 8, 176 a v *Mluvnici spisovné češtiny II*, Praha 1951, 802.

násobné: týž denotát je tu pojmenován dvakrát. Hrbáček (SR 35, 1970, 235) říká, že „vyjadřují v podstatě jedno tvrzení expresivně násobené“. Členy takového výrazu nejsou v poměru slučovacím, třebaže mohou být spojeny slučovací spojkou, ani v žádném jiném poměru souřadném. Bylo by výhodné mluvit jen v konstrukcích tohoto druhu o *p ř í s u d k u n ě k o l i k a n á s o b n ě m* na rozdíl od *p ř í s u d k u s o u ř a d n ě h o*,<sup>15</sup> jehož členy pojmenovávají rozdílné složky denotátu, ale tvoří jednu složenou predikaci. Rozdílné složky denotátu označují (a ovšem predikují) i přísudkové části vět s týmž podmětem v souřadném souvětí.

Několikanásobný přísudek se od přísudku souřadného nejvíce liší tehdy, jestliže jde opravdu o zdvojené, resp. vícekrát násobené pojmenovávání téže složky denotátu. Jestliže mezi různými slovesy je významový odstín, např.

[16] *Ulicí vítr skučí a fičí*,  
několikanásobný přísudek přechází v přísudek souřadný. To se projevuje tak, že slovesa mohou mít rozdílnou determinaci i rozdílné „aktualizační kategorie“. Viz příklad J. Mlacka (SR 36, 1971, 38, pozn. 25):

[17] *Vítr ulicí skučel celou noc a fičí pořád*.

Souřadný přísudek v naznačeném vymezení by byl systémovým protějškem souřadného souvětí. Členy v souřadném větném členu (tj. souřadně složeném) jsou navzájem ve vztahu souřadnosti, jako jsou ve vztahu souřadnosti hlavní věty v souvětí souřadném. Není výhodné, jestliže (složený) člen skládající se z členů souřadných označujeme jako několikanásobný, ale souvětí skládající se z (hlavních) vět souřadných jako souřadné, jestliže říkáme, že přiřazováním (koordinací) větných členů vznikají členy několikanásobné, ale přiřazováním (koordinací) vět hlavních souvětí souřadné (kromě toho výraz *několikanásobný* je sotva šťastný ve významu „souřadný“ vzhledem k jeho onomaziologické struktuře). Sotva nás k tomu opravňuje to, že vztahem souřadnosti mezi větnými členy nevzniká věta, ale vztahem souřadnosti mezi větami souvětí vzniká.

Prísudek souřadný je tvořen zpravidla výrazy lexikálně rozdílnými, ale může jej tvořit i totéž opakující se sloveso, jestliže se jím vyjadřují různé etapy děje téhož druhu, tj. vlastně různé složky celkového denotátu (viz příklady R. Schneka, SR 34, 1969, 369); týž druh děje může být totiž zařazen do různých dob. Např.:

[18] *Žil tam a žije dosud můj bratr*.

Častěji tak vznikají souvětí souřadná (viz příklad [15]), popř. samostatné věty, zejména mají-li slovesa rozdílnou modálnost:

<sup>15</sup> Proto v dosavadním výkladu dávám výraz „několikanásobný“ ve významu „souřadný“ do uvozovek.

[19] *Žil tam spokojeně před válkou a žije tam spokojeně dosud.*

[20] *Před válkou tam žil spokojeně, kéž tam žije spokojeně i dnes.*

[21] *Před válkou tam žil spokojeně. Kéž tam žije spokojeně i dnes.*

IV.1. Z toho, že přísudková slovesa mají větotvornou povahu, nevyplývá sice, že by každé vytvářelo zvláštní větu, avšak plyne z toho jeho zvláštní syntaktická funkce, odlišná od slov, která mají jinou větněčlenskou platnost. Např. dvě přísudková slovesa (popř. ještě s členy na nich závislými) mohou, jak už bylo ukázáno, tvořit jednu dílčí konstrukci, predikační komplex, tj. souřadný přísudek, ale jindy mohou vyjadřovat dvě predikace od sebe víceméně uvolněné a tvořit tak konstrukci lineární, souvětí souřadné. Na rozdíl od toho např. substantiva, která mají platnost podmětu nebo předmětu, nevyjadřují predikaci, nemají funkci větotvornou a mohou mít platnost jen tohoto větného členu, i když se některá k sobě pojí volněji, jiná těsněji. Např.:

[22] *Létali tam otakárkové i batolci, obyčejní hnědasci a babočky.*

[23] *Četl romány a povídky, básně i divadelní hry.*

Konstrukce s jedním přísudkovým slovesem k několika podmětům nemohou mít povahu souvětí.

Názor R. Schneka (SR 34, 1969, 367), že „sa viacnásobnosť prísudku ne-môže, ba nesmie odlišovať od viacnásobnosti iných vetných členov“, nepotvrzuje jazyková realita. R. Schnek, který v polemice zejména s J. Hrbáčkem záslužně ukázal na jisté jazykové fakty, zde k nim nepřihlédl.

IV.2. Šťastná není ani jeho dedukce (viz i stanovisko J. Mlacka, SR 36, 1971, 34) ze správné teze J. Ružičky „Veta a syntagma sú dve veci rozličného radu“<sup>16</sup>, že „isté druhy prísudkových slovies alebo mien môžu predstavovať z jedného (syntagmatického) pohľadu viacnásobný prísudok a tie isté prísudkové slovesá alebo mená (v tom istom jazykovom prejave) predstavujú z iného (vetotvorného) pohľadu súvetie“ (SR 34, 1969, 363). Predikační dvojice se liší od ostatních syntaktických dvojic tím, že větný člen ve vztahu predikace má ve srovnání s determinací navíc funkci výpovědní.<sup>17</sup> J. Ružička<sup>18</sup> říká, že „tzv. predikativna syntagma (vetný čiže prísudzovací sklad) je iba istým variantom determinácie“. Je však třeba zdůraznit, že predikační a determinací syntagma mají sice společný vztah determinace, že však rozdíl mezi nimi je podstatný. Predikační syntagma se liší od syntagmatu prostě determinací právě tím, že má větotvornou

<sup>16</sup> J. Ružička, *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, JŠ IV, 1959, 15.

<sup>17</sup> K. Hausenblas, *Syntaktická závislosť, spôsoby a prostriedky jejého vyjadřování*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka 2, 1958, 35.

<sup>18</sup> V op. cit. v pozn. 16, str. 17.

povahu, je to větotvorné syntagma.<sup>19</sup> J. Ružička<sup>20</sup> říká, že „jadrom vety může být jediné pomenovanie práve tak ako syntagma“. Zdůrazněme, že pojmenování i syntagma jsou jádrem výpovědi pouze tehdy, jestliže predikují.

Jestliže o jistém řetězci přísudkových sloves řekneme, že je to „viacnásobný přísudok“, děje se to na základě jejich vzájemného vztahu, ale také na základě jejich vztahu k podmětu, tj. na základě jejich vztahu větotvorného. Bez toho bychom nemohli říci, že to jsou p ř í s u d k o v á slovesa, že tvoří „několikanásobný“ přísudek. Ať o jisté konstrukci usoudíme, že je to „několikanásobný“ přísudek, či že je to souvětí souřadné, v obou případech<sup>21</sup> se to děje z aspektu větotvorného, tj. na základě toho, zda jde o jednu větu s „několikanásobným“ přísudkem, či o více vět tvořících souvětí.

Vlado Uhlár

## ROD ZEMEPISNÝCH NÁZVOV Z POMENOVANÍ ETNICKÝCH SKUPÍN

Medzi etnickými miestnymi názvami sú osobitnou skupinou nemnohé názvy utvorené z mien národov alebo menších etnických skupín, ako sú napr. *Čechy, Vlchy, Sekule, Nemce, Uherce*. Sú pozoruhodné z toponomastického hľadiska. V tejto štúdii viac ako ich pôvod nás púta ich gramatický rod a morfológické začlenenie.

Pre danú skupinu miestnych názvov a názvov krajín je však ich pôvod veľmi príznačný a určujúci. Geneticky ide o osobné mená vyjadrujúce etnickú príslušnosť k národnému alebo kmeňovému kolektívu. Meno príslušníkov etnickej skupiny sa priamo, bez akéhokoľvek odvodzovacieho sufixu stalo názvom krajiny alebo osady. Rozdiel medzi oboma názvami vznikol až depersonalizáciou a deapelativizáciou — z kategórie životných osobných mien prešli zemepisné mená do kategórie mien neživotných. V podstate sa vlastne až týmto prechodom uskutočnila ich toponomastická identifikačná funkcia: osobné etnické mená prestali označovať osoby a jednoznačne už

<sup>19</sup> K uznání predikačního syntagmatu viz slova J. Ružičky v op. cit. v pozn. 16, str. 19: „nemožno syntagmatiku obmedziť iba na determináciu (bez predikácie)“.

<sup>20</sup> V op. cit. v pozn. 16, str. 16.

<sup>21</sup> Uznáváme koordinativní syntagma (viz J. Ružička, JŠ IV, 1959, 18n., J. Mlacek, SR 1971, 36), třebaže nemluvíme o syntaktické dvojici koordinativní.

pomenúvali iba veci, a to krajiny alebo osady obývané príslušnou skupinou obyvateľstva. V dôsledkoch sa tým uplatnil aj gnozeologický rozdiel medzi apelatívami a propriami. Poznamenávame to aj preto, že na rozdiel od slovenčiny sa vo viacerých iných jazykoch (napr. v ruštine, maďarčine) mená etnických skupín a národov — práve tak ako aj mená obyvateľské — pokladajú za všeobecné podstatné mená, teda nie za vlastné mená zo skupiny osobných mien.

Motivácia názvov krajín a osád (ako vlastných mien) etnickými menami patrí do najstaršej vrstvy toponomastickej sústavy. Významné však je, že pri tomto pomenovanom postupe sme svedkami aj ďalších znakov tohto procesu, a to s dôsledkami pre morfológiu: vlastné mená, ktoré takto vznikli, priliehavo prechodia do kategórie pomnožných mien a najčastejšie na zvýraznenie rozdielu medzi apelatívami a propriami aj do odlišného rodu.<sup>1</sup>

V súčasnej slovenčine síce tento model pomenovania krajín a miest etnickými menami ich obyvateľov bez ďalšieho osobitného slovotvorného postupu<sup>2</sup> už nie je živý,<sup>3</sup> predsa mu však treba venovať pozornosť, a to nie iba z toponomastického hľadiska. Je zaujímavý aj morfológicky, najmä čo sa týka rodového začlenenia, o to väčšmi, že sme sa s ním z tohto aspektu dosiaľ nezaoberali. Dôsledky toho sa prejavili v hodnotení týchto názvov pri ich kodifikácii v doterajších gramatikách, a najmä v Slovníku slovenského jazyka v súvislosti so štandardizáciou obyvateľských mien a odvodených, vzťahových prídavných mien od miestnych názvov.<sup>4</sup>

V súčasnej slovenčine sa vyskytuje najviac názvov krajín odvodených od národných mien ich obyvateľov sufixom *-sko*, napr. *Maďar* — *Maďarsko*, *Rumun* — *Rumunsko*, *Bulhar* — *Bulharsko*, *Fín* — *Fínsko*, *Nór* — *Nórsko*, *Chorvát* — *Chorvátsko*, *Španiel* — *Španielsko* ap. Ostatné pomenovania spôsoby prestali byť živé a mnohé nimi utvorené názvy pociťujeme dnes ako archaické.<sup>5</sup> Patria do nášho slovníka, najmä ak sa dajú využiť štylisticky.

<sup>1</sup> Porov. i V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1966, 108 n.

<sup>2</sup> E. Paulíny (*Rod pomnožných mien v spisovnej slovenčine*, Studie a práce linguistické I, Praha 1954, 155n.) skúmal a nachádzal isté zákonitosti pri určovaní rodu niektorých miestnych názvov. Pri nejasnostiach vychádzal i zo spôsobu tvorenia gen. pl. týchto pomnožných mien. Nedospel vždy k jednoznačnému riešeniu, čo je pri rôznorodosti pôvodu miestnych názvov a vplyvoch miestnych nárečí aj dobre pochopiteľné. V čiastkovom probléme malej skupiny miestnych názvov etnického pôvodu pri určovaní rodu sme postupovali inou metódou, usilujúc sa uviesť do súladu rozpory, ktoré sú kodifikované v *Slovníku slovenského jazyka* VI, 1968.

Porov. aj F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 35–36.

<sup>3</sup> Celkom osihotený, ale dosť blízky je prípad, na ktorý poukazuje L. Dvonč, *Švédske domčeky, Švédy*, SR 36, 1971, 207.

<sup>4</sup> SSJ VI, *Slovenské miestne mená a obyvateľské názvy*, str. 153–254. Pozri aj informácie o zásadách tvorenia na str. 307–309.

<sup>5</sup> Okrem názvov krajín utvorených slovotvornou príponou *-sko*, prípadne *-cko* (*Turecko*, *Nemecko* ap.) sú v spisovnej slovenčine aj názvy prevzaté z iných jazykov

Nemožno si nepovšimnúť ani prastarý model pomenovania krajiny priamo etnickým názvom jej obyvateľstva. Názvov tohto druhu nie je veľa a s výnimkou názvu krajiny *Čechy*<sup>6</sup> ostatné sú už archaické. Také sú *Uhry*, *Vlachy*, *Rakúsy* a vari iba potenciálne *Prusy*, *Bavory*, *Sasy*, *Šváby*. Doložený je aj archaicky znejúci novotvar *Slováky*.<sup>6a</sup> Zo spojenia *na roboty chodili na Maďare*, *išli na Maďare*, *boli na Maďarách* (takto ľudový úzus z Pažite a z Veľkých Bielíc v Nitrianskej), alebo *na Maďare*, *na Maďaroch* (napr. v ipeľskom nárečí v Novohrade) poznať aj názov *Maďare*.

Protikladnosť apelatív a proprií sa výrazne prejavila prechodom etnických mien použitých ako názvy krajín do kategórie pomnožných mien a do ženského rodu, pričom je celkom vedľajšie, že východiskom takéhoto jazykového pohybu v identifikácii obývanej krajiny bol veľmi frekventovaný ak. pl. so starou koncovkou *-y* spoločnou pre bývalé *o*-kmene i *a*-kmene.

v úprave podľa medzinárodných zvyklostí (*Brazília*, *Sýria*, *Etiópia*, *Čína*, *Chile*, *Panama*, *Mexiko*, *Irak*, *Irán*, *Egypt*). Niekedy sa slovotvorný proces uplatňuje tak, že popri cudzom znení máme aj zdomácnenu podobu, napr. *Alžír* – *Alžírsko*, *Tunis* – *Tunisko*. V SSJ (VI, 300) je *Tunisko* i *Tunis*, ale iba *Alžírsko* (256), čo je iste pre prax veľmi náročné.

Porov. tiež J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 129, kde sa hovorí o alternácii prípon *-ec*, *-an*, *-iak* s príponou *-ský*, o viazanom slovotvornom základe.

Popri spisovnom názve krajiny *Francúzsko* sa však štylisticky využíva v básnickom jazyku alebo esejistike aj zastaraný tvar *Francia* (napr. v ustálených spojeniach *sladká Francia*, *spevy sladkej Francie*); podobne popri *Taliansko* aj *Itália* (*blankytná Itália*, *božská Itália*, *renesančná Itália*), hoci pomenovanie *Itália* je v súčasnej spisovnej slovenčine využité pre názov starovekej krajiny na Apenínskom polostrove. Názov *Vlachy* pre Taliansko je zriedkavý. Štylisticky vhodne ho využil J. Stanislav v preklade diela *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch* (Martin 1950, 61) a pritvoril k nemu aj archaicky znejúci tvar názvu krajiny *Nemce*.

Rovnako archaické sú i tvary spodstatnených adjektív *Poľská*, *Srbská*, *Talianska*, ba výnimočne aj *Prajská* (od obyvateľského mena *Prajzi* – *Prušiaci*), lebo cez Prusko sa pred prvou svetovou vojnou tajne utiekalo od nás do Ameriky. Isteže takéto tvary možno štylisticky vhodne využiť v príznakovej reči, najmä v historizujúcej próze.

<sup>6</sup> Názov krajiny *Čechy* sa od r. 1918 začal u nás prednostne používať popri systémovej tvare *Česko*. Vplyvom češtiny a úzkych kultúrnych a politických vzťahov Slovákov a Čechov tvar *Česko* ustúpil celkom do úzadia a jeho oživovanie sa pokladalo za prejav purizmu. (Napr. H. Bartek pokladal tvar *Česko* za živý, kým *Čechy* za archaický. Porov. SR 7, 1938/39, 70.)

Nová situácia nastáva v súčasnosti, keď po federalizácii republiky česká jazykoveda navrhuje využiť tvar *Česko* aj v spisovnej češtine ako jednoslovné pomenovanie pre Čechy, Moravu a Sliezsko (Českú socialistickú republiku) v protiklade k *Slovensku* (Slovenská socialistická republika). Porov. J. Bělič, *Čech – Česko? Naše řeč* 51, 1968, 299–301 a *Ještě jednou Česko*, *Naše řeč* 52, 1969, 256–260. – K tomu L. Dvořák, *Čechy – Česko*, SR 34, 1969, 254–256.

Tento uvážení Běličov návrh privítal aj popredný český jazykovedec V. Šmilauer v správe *Čech – Česko?* (ZMK 10, 1969, č. 1, str. 109); vyslovil vrelý súhlas s týmto návrhom. Iní však (a najmä širšia česká verejnosť) prejavili rozpaky a odpor prameniáci z citového základu (názov *Česko* sa hodnotí ako cudzí, pejoratívny, slovenský).

<sup>6a</sup> Podobu *Slováky* (Od Topolčán začínajú sa *Slováky*) použil J. Ďurikovič vo svojom *Vipsání cesty*... (1803). Porov. V. Urbancová, *Počiatky slovenskej etnografie*, Bratislava 1970, 54–55.

## Názvy etnických skupín

## Názvy krajín

N. *Vlasi, Uhri**Vlachy, Uhry*<sup>7</sup>A. *Vlachov, Uhrov**Vlachy, Uhry*G. *Vlachov, Uhrov*(z) *Vlách, Uhier*D. *Vlachom, Uhrom**Vlachám, Uhrám*L. (o) *Vlachoch, Uhroch*(o) *Vlachách, Uhrách*

Inštr. pl. nie je výrazný, lebo koncovky *-mi* a *-ami* sú možné v mužskom, ženskom i strednom rode; proti tvaru muž. rodu *Vlachmi* je tvar žen. rodu *Vlachami*, ale tvar *Uhrami* je spoločný pre muž. i žen. rod.

Gen. pl. týchto miestnych názvov sa tvorí starobylým spôsobom bez pádovej koncovky iba zdĺžením kmeňovej slabiky. Tento spôsob tvorenia genitívu je pomerne pravidelný v ženskom a strednom rode aj v súčasnej slovenčine (*žien, ulíc — miest, srdc*), kým z muž. rodu si ho zachovali práve miestne názvy, napr. *Voderady — Voderád, Lipany — Lipian, Turany — Turian; Neverice — Neveríc*; so vsuvnou dvojhĺaskou *-ie-* *Nemce — Nemiec, Nedanovce — Nedanoviec, Michalovce — Michaloviec* ap.

Rozhodujúcim činiteľom pre protikladnosť životnosti (apelatívum) — ne-životnosti (proprium) je datív a lokál, kde tvary s pádovou koncovkou *-om* a *-och* (*Vlachom, Uhrom — o Vlachoch, Uhroch*) sa zreteľne pociťujú ako vyjadrenie vzťahu k živým jednotlivcom, príslušníkom danej etnickej skupiny. A práve preto pri toponomastickej identifikácii krajiny nimi obývanej sa uplatnili tvary s koncovkami ženského rodu *-ám, -ách* (*Vlachám, Uhrám — o Vlachách, Uhrách*). Takto sa zreteľnejšie mohla využiť rodová a tvarová protikladnosť názvov krajín proti označeniu osôb.

Ešte výraznejšie by sa takáto protikladnosť pociťovala pri menách mätko zakončených, ale názvy krajín typu *Nemce, Moravce* nie sú v slovenčine známe a názov *Maďare* je netypický, izolovaný, krajový a zjavný novotvar (napr. v ipeľskom nárečí je zmena *y > e*, hoci v tomto prípade *e* je azda analogické podľa miestnych názvov typu *Dechtáre*).

Známe sú však názvy osád tohto typu ako napr. *Nemce* (*Tekovské Nemce, Hontianske Nemce, Zvolenské Nemce*), *Moravce* (*Zlaté Moravce, Kostolné Moravce, Opátové Moravce*), *Uherce* (*Veľké a Malé*), *Čechynce*,<sup>8</sup> ktoré

<sup>7</sup> Vývin od osobných etnických názvov muž. rodu do toponymii žen. rodu iste nebol celkom priamočiary. Na kolísanie by mohlo poukazovať aj príslovie *Hriech v Uhriech, pokuta v Poľskej* (porov. archaické tvary muž. rodu *v tých časiach, o hodiech*).

<sup>8</sup> Miestny názov *Čechynce* (dnes súčasť Nitrian, čo je nový názov) vznikol z názvu *Čechy* príklonom k tvarom typu *Moravce, Nemce, Uherce*. Možno predpokladať aj odvodenie názvu prostredníctvom sufixu *-yňa* (žen. meno *Čechyňa*, ako bolo *Nemkyňa, Ruskyňa, Srbkyňa, Uhryňa*, doteraz *Turkyňa*), prípadne prostredníctvom muž. rodu *Čechín* (ako *Uhrín, Rusín*), lenže tu by sa očakávala alternácia *ch/š* *Češin*. Nemžno odmietať ani obdobu tvorenia sufixom *-ince* analógiou podľa *Čeladince, Belince, Dudince*, hoci by tu bolo potrebné počítať s alternáciou *ch/š*. — V maďarčine má táto obec názov *Csehy*. Obec *Čechy* na sever od Nových Zámkov sa už r. 1419 spomína ako *Felsewchey*, r. 1436 ako *Chey*. Porov. J. Stanislav, *Slovenský juh*

sú v zhode aj s patronymickými názvami utvorenými z osobných mien feudálnych vlastníkov alebo zakladateľov, neskorších zemanov alebo škultétov (fojtovej ap.), napr. *Košice, Levice, Benice, Vestenice, Obišovce, Pozdišovce, Návojevce* ap.

Porovnajme mená príslušníkov etnických skupín s miestnymi názvami:

| Názvy etnických skupín  | Názvy obcí                     |
|-------------------------|--------------------------------|
| N. <i>Nemci, Uherci</i> | <i>Nemce, Uherce</i>           |
| A. <i>Nemcov</i>        | <i>Nemce, Uherce</i>           |
| G. <i>Nemcov</i>        | <i>Nemiec, Uhriec/Uheriec</i>  |
| D. <i>Nemcom</i>        | <i>Nemciam, Uherciam</i>       |
| L. (o) <i>Nemcoch</i>   | (o) <i>Nemciach, Uherciach</i> |

V tvarovom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny sú tieto miestne názvy začlenené do sústavy slovenského tvaroslovia, a to do paradigmy žien mien mäkkého vzoru *ulica*.<sup>9</sup>

Teraz si bližšie všimneme miestne názvy etnického pôvodu s tvrdou spoluhláskou na konci koreňa. V slovenčine je ich neveľa: *Čechy, Vlachy* (*Vlašky*), *Prusy, Rakúsy, Bulhary, Kosihy, Šváby*.

Pre názornosť porovnajme:

| Názvy etnických skupín | Názvy obcí, resp. krajín |
|------------------------|--------------------------|
| N. <i>Česi, Vlasi</i>  | <i>Čechy, Vlachy</i>     |
| A. <i>Čechov</i>       | <i>Čechy</i>             |
| G. <i>Čechov</i>       | <i>Čiech</i>             |
| D. <i>Čechom</i>       | <i>Čechám</i>            |
| L. (o) <i>Čechoch</i>  | (o) <i>Čechách</i>       |

Protikladnosť medzi označením príslušníkov českého národa a pomenovaním obce obývanej pôvodne *Čechmi* (v čase založenia osady a nedlho potom) v inom jazykovom prostredí, v našom prípade medzi Slovákmi (i Maďarmi) na východ od Nových Zámkov (*Čechy*),<sup>10</sup> prípadne na juhovýchod od Nitry (*Čechy*, neskôr *Čechynce*, dnes súčasť Nitrian), dobre pocífuje a uvedomuje si každý príslušník slovenského jazykového kolektívu i domáci a okolití obyvatelia ovládajúci spisovný jazyk. Ľudia s nižšou

v stredoveku II, Martin 1948, 112.) Tam je viacero názvov *Čechy* aj spoza Dunaja v dnešnom Maďarsku. Niektoré z nich môžu byť aj z osobného mena *Čech*. (Porov. v súčasnosti priezvisko *Čech*.)

<sup>9</sup> Porov. *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 105. — *Pravidlá slovenského pravopisu*, 9. vyd., Bratislava 1967, 58 n.

<sup>10</sup> *Čechy* pri Nových Zámkoch po vyhnaní Turkov z Uhorska koncom 17. stor. boli znovu osídlené alebo skôr doosídlené obyvateľstvom zo západnej oblasti Slovenska, zo Záhoria, prípadne aj z Pomoravia. Prerúšením kontinuity slovenského osídlenia (aj vplyvom maďarčiny) sa dá vysvetliť znenie názvu *Čaha*.

jazykovou kultúrou, ktorí slabo ovládajú spisovný jazyk, používajú iba nárečové pomenovanie obce Čaha (z Čahy, na Čahu, na Čahe), čo hovoria nielen sami Česania (nie Česi) a Češianky (v nárečí je však obyvateľské meno Čahan, pl. Čahani, Čahanka), ale aj Slováci v Kolte, Jasovej, Dedinke, Branove, Semerove, v Lovciach a inde na okolí. Naproti tomu podoby Čechov, Čechom spájajú vždy iba so zreteľom na príslušníkov českého národa. Naopak zasa spojenia „bol v Čechoch“ (v krajine), prišiel „z Čechov“ znejú pre kultivované spisovné jazykové povedomie rušivo, nekultúrne.<sup>11</sup>

Trochu iná je situácia v Liptove pri názve obce Vlachy (za Váhom sú hneď aj Vlašky). Systémovosť ženského rodu miestneho názvu Vlachy je práve taká zreteľná ako pri miestnom názve Čechy. Pre susedné obyvateľstvo (a pre celý Liptov a Oravu s Turcom) je ženský rod názvu Vlachy hlboko vkorenený do jazykového povedomia. Príslušnosť k ženskému rodu nemuselo posilňovať ani príbuzné pomenovanie Vlašky. Na veci nič nemení ani skutočnosť, že v liptovských (a vôbec stredoslovenských) nárečiach sa v 3. a 6. páde plurálu uprednostňujú tvary žen. rodu s koncovkami -ám, -ách (na dubách, o robotníkach, na koničkách, o volách, na zámkach ap.). V päťdesiatych rokoch bol ženský tvar tohto miestneho názvu aj na úradných pečiatkach (Osemročná škola vo Vlachách). Zásahom „zhora“ proti jazykovému povedomiu obyvateľstva a proti systému týchto miestnych názvov zaviedli tvary muž. rodu (vo Vlachoch).

Nemožno však neuznať, že kým protiklad názvu krajiny, resp. obce Čechy a etnického názvu Česi je živý a ustavične pôsobí, názov obce Vlachy je osamotený v tom zmysle, že zastaraný názov krajiny Vlachy sa skoro nepoužíva a zriedkavé je aj archaické označovanie Talianov názvom Vlasi (k nom. sg. Vlach).<sup>12</sup>

Uplatnenie muž. rodu zásahom zhora a terajšia kodifikácia týchto tvarov v SSJ VI proti systémovosti žen. rodu takýchto miestnych názvov, podobnému v danom prípade aj domácim úzom a liptovským nárečím, by mohlo mať svoj pôvod, ako sa nazdávam, vo východoslovenských nárečiach s ich typickým synkretizmom v prospech tvarov muž. rodu.

Intenzívne tu pôsobili aj tvary muž. rodu názvov blízkych spišských miest Krompachy (Krompachom, Krompachoch), Kubachy (Kubachom, Kubachoch; dnes Spišské Bystré), Koterbachy (Koterbachom, Koterbachoch; dnes Rudňany), Ružbachy (Nižné i Vyšné) (Ružbachom, Ružbachoch), Veľbachy (Veľbachom, Veľbachoch; dnes Bystrany) ap. A ak uvá-

<sup>11</sup> Preto je aj pochopiteľné, že v SSJ (VI, 162) sa uvádza miestny názov Čechy ako žen. pomnož. meno.

<sup>12</sup> Uvedomujeme si však, že pôvodne nešlo o Talianov-Vlachov ale o románske obyvateľstvo iste valonského pôvodu (zo sev. Francúzska a Belgicka), ako tomu nasvedčuje aj nemecký názov obce Spišské Vlachy Wallendorf, na čo upozornil už P. Rátkoš.

žime vplyv východoslovenského synkretizmu podstatných mien v pluráli v prospech tvarov muž. rodu (*o rukoch, ženoch, k nohom, dlaňom* ap.), dobre pochopíme, prečo na Spiši neobstáli ani tvary žen. rodu *Vlachám, o Vlachách* a ujali sa tvary s muž. koncovkami *-om, -och*: *k Vlachom, o Vlachoch, o Spišských Vlachoch, k Spišským Vlachom*.

Vplyvom osobitných okolností, väčšej známosti tejto spišskej obce (mestečka),<sup>13</sup> tvary muž. rodu *Vlachom, o Vlachoch* sa začali uplatňovať i v tlačených prejavoch, a tak prenikať aj do spisovných textov. Iba takýmto pôsobením spišského nárečia prostredníctvom inteligencie (mnohých kňazov a učiteľov) vychovanej v Spiš. Kapitule, ale hojne pôsobiacej aj v Liptove, si možno vysvetliť, že nenáležité tvary muž. rodu prenikali do Liptova. Proti pôvodnému domácejmu spôsobu a miestnemu úzu kodifikoval SSJ VI aj pre liptovské *Vlachy* mužský rod, a práve to je predmetom kritiky v tomto našom príspevku.<sup>14</sup>

Osobitnú pozornosť treba venovať tvaru gen. pl. týchto miestnych názvov. Charakteristické sú pre ne staré tvary s nulovou pádovou koncovkou a so zdĺžením kmeňovej morfémy (ak nie je od pôvodu dlhá), prípadne s vkladnou dvojhláskou *-ie-*, napr.: *Nemce — Nemiec, Moravce — Moraviec, Uherce — Uhriec* (i *Uheriec* vyrovnávaním s ostatnými pádmi), *Čechynce — Čechyniec, Michalovce — Michaloviec, Drahovce — Drahoviec, Madunice — Maduníc, Levice — Levíc* ap. (s mäkkým zakončením), *Čechy — Čiech, Vlachy — Vlách, Prusy — Prús, Bulhary — Bulhár, Rakúsy — Rakús*,<sup>15</sup> *Kosihiy — Kosih* (s tvrdým zakončením).

Napodiv sa však táto systémovosť porušila pri názve *Spišské Vlachy*, kde v rozpore s danou zákonitosťou azda vplyvom spišského nárečia alebo omylom SSJ VI uvádza tvar *Spišských Vlachov*. Je síce pravda, že v miestnom nárečí sa vyskytuje gen. *Vlahoh* (po okolitých dedinách *Vlachoch*), ale do SSJ VI sa dostal hláskoslovne upravený, akoby spisovný tvar gen. *Spišských Vlachov*. O tom, že je to pochybené alebo omyl,<sup>16</sup> svedčí už tá sku-

<sup>13</sup> Zo Spišských Vlách vychodí lokálna železnica do Spišského Podhradia, susediaceho so Spišskou Kapitulou, kde bolo starodávne prepošstvo, od r. 1775 biskupstvo so seminárom pre kňazov a kde skoro pol druhá storočia pôsobila jedna z prvých učiteľských preparandií (od r. 1819).

<sup>14</sup> Silu tohto pôsobenia zvyšovali aj miestne názvy *Rakúsy* (okres Poprad), *Nižné a Vyšné Sváby* (dnes osady obce Červený Kláštor) a *Sváby* (osada obce Solivar pri Prešove).

Názov obce *Prusy* pri Bánovciach nad Bebravou má nárečové tvary v južnej časti Pobebravia *Prusám, v Prusách*, ale v Bánovciach aj *Prusom, v Prusoch*.

<sup>15</sup> Názov *Kosihiy nad Ipľom* je žen. pomnož. meno aj podľa SSJ VI, 188. Miestny názov *Rakúsy* nemá však v základe etnické meno, lebo slovenský názov vznikol úpravou z nemeckého názvu *Roks* alebo maďarského *Rokus*; v jeho základe je osobné meno *Rochus*.

<sup>16</sup> Cit. *Morfológia slovenského jazyka* (94) uvádza systémový tvar (zo) *Spišských Vlách*, ale SSJ (VI, 246) má síce *Vlachy*, gen. *Vlách*, lenže na str. 229 *Spišské Vlachy, Spišských Vlachov*.

točnosť, že pri názve liptovskej obce *Vlachy* sa v SSJ uvádza tvar *Vlách*. Tvar gen. *Spišských Vlachov* je evidentne nespisovný, veď v spisovnom jazyku niet genitívnych tvarov „z *Rakúsov*, *Čechov*, *Krompachov*“ ap. Treba uviesť, že zjednocujúca sila spisovného jazyka sa doteraz vplyvom školskej výchovy už dobre uplatňovala aj u vzdelancov tejto obce.<sup>17</sup>

Napokon venujme pozornosť aj miestnemu názvu *Sekule*. Táto obec na Záhorí (okr. Senica) má názov po etnickej skupine pohraničných stráží z kmeňa Sikulov (Székely). Namiesto očakávaného tvaru „*Sikuly*“, prípadne „*Sekuly*“ (podobne ako *Čechy*, *Prusy*, *Vlachy*) sa v tvare tohto názvu vplyvom domáceho nárečia uplatnilo zakončenie mäkkej paradigmy žen. rodu *ulica*, ako je to pravidelne na Záhorí v muž. rode (*voze*, *nose*, *kuse*, *hotele*) i v žen. rode (*koze*, *kose*). Miestny úzus kodifikovaný aj v úradnom znení názvu obce je celkom oprávnený. Ide o málo známu obec. Bolo by azda náročné žiadať od okolitého obyvateľstva hovoriť a písať „*Sekuly*“, lebo by takáto schematická štandardizácia narazila na obdobný odpor, ako to bolo napr. s názvami „*Hámry*, *Dechtáry*, *Tuháry*, *Štitáry*, *Psiary*“ ap. namiesto systémových a živých tvarov *Hámre*, *Dechtáre*, *Tuháre*, *Štitáre*, *Psiare* ap.

I miestny názov *Sekule* je žen. rodu, a teda sa náležite skloňuje podľa vzoru *ulica* (*Sekule*, *Sekuliam*, *Sekuliach*, *Sekulamí*). Predmetom našej pozornosti ostáva genitív tohto pomnožného mena. Morfológia slovenského jazyka (105) uvádza známu skutočnosť, že gen. pl. slov zakončených na *-uľa* (pl. *-ule*) sa tvorí bez koncovky zdĺžením predchádzajúcej slabiky, napr. *bakuľa* — *bakúľ*, *cibuľa* — *cibúľ*, *machuľa* — *machúľ*, *fazuľa* — *fazúľ*. V tejto súvislosti sa uvádza aj miestny názov *Sekule*. SSJ VI však v hesle *Sekule* uvádza pre gen. iba tvar s koncovkou *-í*, teda *Sekulí*. Naproti tomu v spisovnej slovenčine dávame prednosť tvarom s nulovou koncovkou a so zdĺžením morfémy (*cibúľ*, *machúľ*), kým druhotvary s koncovkou *-í* sa uplatňujú až na druhom mieste (*sukieň*, *višieň*, *jasiel*, *hôľ* — i *sukní*, *višní*, *jaslí*, *holí*). Isteže miestny tvar *Sekulí* bolo potrebné prijať aj do spisovného znenia, ak už isté kolísanie tvarov bez koncoviek a s koncovkou *-í* pozorovať aj v spisovnom jazyku. Jednostranným kodifikovaním náležitého tvaru *Sekúľ* by sa nebolo veľmi pomohlo, lebo by bolo dosť ťažké (a aj zbytočné) žiadať od miestneho obyvateľstva dôsledne si osvojovať tento tvar, i keď v iných prípadoch sa to žiada, ako napr. pri alternácii *a/ia* v type *Lipany* — *Lipian* (obdobne prid. meno *lipiansky* a žen. obyvateľské meno *Lipianka*).

Na druhej strane zasa tým príslušníkom nášho národa, ktorí si sústavne

<sup>17</sup> Pri zisťovaní genitívneho tvaru mi prvá maturantka z tejto obce (na schôdzke po piatich rokoch) odpovedala, že je z *Vlách*. Keď som sa jej spytoval, či nie je z *Vlachov*, bola zmätená. Druhá tak isto odpovedala, že je z *Vlách* a na otázku, či nie z *Vlachov*, rozhodne odpovedala, že predsa „z *Vlachov*“ je nárečový tvar.

kultivujú spisovné prejavy, nemalo by sa nanucovať používanie tvaru „Sekulí“ namiesto náležitého *Sekúl*, ktorý bolo načim v SSJ uviesť ako druhotvar popri miestnom tvare *Sekulí*.

Natíska sa aj otázka výslovnosti *-le, -lí, -lia-* (*Sekule, Sekulí, Sekuliam, Sekuliach*), kde podľa spisovnej normy sa žiada vyslovovať *l*, ktoré načim aj písať v žiadanom gen. *Sekúl*. To isté by prichodilo aj v inštr. *Sekulami*. SSJ VI však uvádza odvodené tvary s *l* (*Sekulčan, Sekulčanka, sekulský*, str. 225). Je to azda podľa obdobných prípadov v cudzích slovách (napr. *bicykle, na bicykli, ale na bicykloch, bicyklami* ap.).

Venovali sme pozornosť problematike rodu miestnych názvov tvorených bez osobitného slovotvorného postupu z etnických mien a upozornili sme na isté nedôslednosti, ktoré sa prejavujú v našich gramatikách (osobitne ich neuvádzame), a najmä pri štandardizácii týchto miestnych názvov v SSJ VI.

## SPRÁVY A POSUDKY

### Správa o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV za rok 1970

1. *Prednášková činnosť.* — V súlade s cieľom Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV ako vedeckej spoločnosti, usilujúcej sa podnecovať a pestovať vedeckú výskumnú prácu v odbore jazykovedy, bola aj r. 1970 hlavnou náplňou práce ZSJ prednášková činnosť. Prednášky, semináre i vedecké konferencie dávajú spoľahlivý obraz o úrovni bádateľskej práce na všetkých slovaskistických pracoviskách. Referáty popredných zahraničných jazykovedcov sprostredkujú zasa členom ZSJ a širokému plénu slovenskej kultúrnej verejnosti najnovšie poznatky a výsledky, ku ktorým dospela európska i svetová lingvistika.

V porovnaní s minulými rokmi sa celkový počet podujatí ZSJ v podstate nezmenil (40 podujatí r. 1969 — 37 podujatí r. 1970). Výbor sa usiloval pripraviť taký program, v ktorom by boli zastúpené obidve zložky prednáškovej činnosti — teoretická i popularizačná. Tematicky sa prednášky týkali všetkých jazykových plánov. Zvýšený záujem bolo badať o štúdium štrukturálnej lingvistiky. Relatívne najmenej prednášok bolo zo slavistiky.

Okrem domácich referentov (najmä pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra a prednášajúcich z Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove), ktorí vo svojich prednáškach dokumentovali dobrú teoretickú a metodologickú úroveň slovenskej jazykovedy, pozýval výbor do ZSJ aj popredných zahraničných lingvistov. Prof. E. O k s a a r o v á (Hamburg) hovorila na tému *Kontrastive Semantik (Experimente mit der Polaritätsprofilmethode)*, prof. S. S k o r u p k a (Varšava) dal svojej prednáške názov *Podstawy teoretyczne opracowania słownika frazeologicznego*, prof. E. M. U h l e n b e c k (Leiden, Holandsko) si zvolil titul *Recent Developments in Transformational and Generative Grammar*. Prof. B. U r b a n č i č (Lublana) zoznámil členov ZSJ s problémami jazykovej kultúry v slovinčine a prof. W. W i n t e r (Kiel, NSR) prednášal o niektorých lexikologických a lexikografických otázkach.

Výsledkom spolupráce ZSJ a Jazykovedného sdruženia pri ČSAV boli prednášky predstaviteľov českej jazykovedy. Prof. J. V a c h e k, predseda JS, mal v Bratislave prednášku nazvanú *Pražská škola a sociolingvistika*, doc. H. K ř í ž k o v á referovala v Prešove na tému *K zájmemnému systému v slovanských jazycích*.

Z plánovanej perspektívnej spolupráce ZSJ a brnenskej pobočky JS (výbory sa dohodli na výmene prednášateľov) sa r. 1970 uskutočnila v Bratislave len prednáška doc. R. V e č e r k u na tému *K slovanským číslovkám*.

Treba pripomenúť, že v Jazykovednom sdružení a v jeho pobočkách (najmä v Prahe a Brne) prednášali v uplynulom roku viacerí členovia ZSJ (prof. J.

Horecký, M. Ivanová-Šalingová, prof. J. Ružička, Š. Peciar).

R. 1970 usporiadalo ZSJ aj dva tematické semináre. Celodenný seminár v Bratislave bol venovaný metódam opisu jazyka (pozri aj Jazykovedné aktuality VII, 1970, č. 3–4, str. 73–74). Jeho cieľom bolo zoznámiť širšie plénum slovenských jazykovedcov s modernými metódami, ktoré pri opise jazyka používajú zahraniční lingvisti a informovať ich o úspešných domácich výskumoch v tejto oblasti. Na seminári v Trstenej prednášal prof. J. Ružička a doc. J. Oravec učiteľom slovenčiny z okresu Dolný Kubín o základných otázkach jazykovej kultúry.

Veľký spoločenský význam a dosah mala vedecká konferencia venovaná hodnoteniu jazykovedného diela Martina Hattalu v dňoch 21.–22. októbra 1970 v Trstenej. ZSJ bolo jej spoluorganizátorom. (Správu o tejto konferencii pozri v SR 36, 1971, 125–127.)

2. *Organizačná činnosť.* — Prácu ZSJ v r. 1970 viedol a organizoval výbor, zvolený na ostatnom valnom zhromaždení v Banskej Bystrici (pozri Slovenská reč 34, 1969, 183 a n.). Oproti r. 1969 nenastali v zložení výboru nijaké podstatné zmeny. Výročná členská schôdza, ktorá sa konala 23. 11. 1970, schválila predloženú kandidátku, na ktorej je iba jedna zmena (namiesto doc. V. Blanára sa stal členom výboru ZSJ Š. Peciar). Namiesto nebohého prof. Š. Tóbika bol už predtým do výboru kooptovaný J. Mlacek, terajší tajomník pobočky ZSJ v Prešove. Funkciu administratívnej tajomníčky vykonáva od 1. 9. 1970 E. Rísová, pracovníčka Jazykovedného ústavu LŠ SAV.

R. 1970 sa konali dve riadne schôdzky výboru, na ktorých sa prerokovali a hodnotili predpoklady a možnosti ďalšej činnosti ZSJ. Konkrétne a aktuálne úlohy riešilo potom v intenciách uznesení výboru užšie predsedníctvo (predseda, vedecký tajomník, hospodár).

Pri plánovaní činnosti vychádzal výbor zo skutočnosti, že Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV je dobrovoľný útvar vedeckých a odborných pracovníkov, teda dobrovoľná organizácia, ktorá nemôže robiť samostatný základný výskum a suplovať v tomto smere akademické a vysokoškolské pracoviská. Naše združenie počtom svojich členov (r. 1970 ich bolo 154, z toho v pobočkách 68) nepatrí medzi veľké spoločnosti, no pri zaktivizovaní celej členskej základne je schopné rozšíriť svoju činnosť, najmä na poli popularizácie jazykovedy.

Výboru sa nepodarilo nájsť novú metodiku prednáškovej činnosti a oživiť prácu pobočiek v Nitre a v Banskej Bystrici, ktoré v lanskom roku v istom zmysle stagnovali a zorganizovali minimálny počet akcií. Pobočka v Prešove bola v prednáškovej činnosti najautonomnejšia. Dávala možnosti aj mladším jazykovedcom a účinne pomáhala pri realizácii starších uznesení výboru o potrebe vytvoriť vlastnú platformu pre tých, ktorí začínajú odovzdávať prvé výsledky svojej výskumnej práce. Takto motivovaná prednášková činnosť, prispievajúca k rastu vedeckého dorastu (jadro poslucháčov sa grupuje z radov vysokoškolských študentov), má široké uplatnenie a výbor ju bude podporovať. Uvažuje sa o založení ďalšej — štvrtej — pobočky ZSJ pri Pedagogickej fakulte UK v Trnave.

Prácu ZSJ v krízovom období hodnotila aj výročná členská schôdza. Konštatovala, že naša vedecká spoločnosť nevyvíjala nijakú politickú činnosť, ktorú by bolo možno označiť za hlásanie antikomunistickej ideológie, resp. interpretovať ako utváranie oportunistickej politickej platformy.

V lanskom roku sa uskutočnili aj dve pracovné porady koordinačného vý-

boru (v Bratislave a v Prahe), ktorý tvoria zástupcovia výboru ZSJ a Jazykovedného združenia. Podľa prijatej dohody (funkcia predsedu sa každý rok mení) bol r. 1970 predsedom KV prof. J. V a c h e k. Na poradách sa prerokúvali otázky potrebnej spolupráce a koordinácie pri zabezpečovaní pobytu a prednášok zahraničných hostí, hovorilo sa o získavaní slovenských príspevkov do Jazykovedných aktualít, prediskutovali sa plány činnosti obidvoch spoločností a pod. Dôležitá bola aj problematika týkajúca sa reprezentácie československej jazykovedy v zahraničí (napr. členstva v Societas Linguistica Europaea).

Positívne treba hodnotiť spoluprácu v edičnej oblasti, ktorá sa rozvíja najmä zásluhou JS. Konkrétne sa prejavuje získavaním predplatiteľov publikácií jednotlivých spoločností.

3. *Informatívno-edičná činnosť.* — V rámci publikačnej činnosti sa úspešne pokračovalo vo vydávaní *Informačného bulletinu* o jazykovedných publikáciách, časopisoch a článkoch. R. 1970 vyšlo 7 čísel (č. 16–22) tohto periodika ZSJ, ktoré sa posielala všetkým členom. Bulletin spracúva trojčlenný kolektív pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV: prof. J. Horecký, A. Oravcová a E. Rísová.

Další zväzok *Recueil linguistique de Bratislava IV*, obsahujúci materiály zo sympózia o algebraickej lingvistiky, konaného v Smoleniciach v dňoch 10.–13. februára 1970, je už vo vydavateľstve. Z technických príčin (neprimerane vysoké finančné náklady) sa ani v lanskom roku nepodarilo definitívne vyriešiť otázku vydania už zredigovaného a do tlače pripraveného materiálu z konferencie o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny.

Jazykovedné združenie pri ČSAV vydalo v edícii *Prameny české a slovenské lingvistiky* zborníček *U základů pražské jazykovědné školy*. Výbor ZSJ sa usiloval získať čo najviac subskribentov z radov slovenských jazykovedcov.

Aj v minulom roku členovia ZSJ prispievali do pravidelnej (týždennej) jazykovej rubriky *Slovenčina naša* v denníku Pravda.

I. Ripka

## J. Ružička, *Spisovná slovenčina v Československu*, Bratislava 1970, 256 strán

Po *Dejinách spisovnej slovenčiny* od E. Paulinyho (Bratislava 1946), v ktorých sa objektívne opisujú staršie vývinové obdobia slovenčiny, ostávalo spracovať novšie obdobie spisovného jazyka. Toto obdobie obsahuje čiastočne inú problematiku, preto sa jeho spracovanie odsúvalo: Z jednej strany sa bádateľovi práca uľahčuje, keďže mohol byť svedkom udalostí v živote národa i jeho jazyka, z druhej strany sa výskum sťažuje mnohostrannosťou moderného života, množstvom faktov a rozmanitosťou ich interpretácií, a to nielen interpretácií odborných, ale i politických.

Na túto úlohu sa podujal J. Ružička knihou *Spisovná slovenčina v Československu*. Je to prvá syntéza o vývine spisovnej slovenčiny za polstoročie od

r. 1918 do r. 1968. Jej jadro tvorí autorov základný referát na konferencii o najnovších dejinách spisovnej slovenčiny (10.–12. dec. 1968) doplnený ďalšími referátmi a diskusnými príspevkami. Autor vysvetľuje mnohé momenty z dejín slovenčiny svojsky a novo.

Kniha podáva vonkajšie i vnútorné dejiny spisovnej slovenčiny, a to v spojitosti s dejinami jej nositeľov.

Najnovšie dejiny slovenčiny delí autor na dve etapy: prvá — prípravná etapa zahŕňa dvadsiate a tridsiate roky, druhá — súčasná etapa trvá od štyridsiatych rokov doteraz. Za medzník týchto etáp pokladá J. Ružička „komplex udalostí okolo roku 1940 (čiže na konci tridsiatych a na začiatku štyridsiatych rokov), ktoré súvisia s uznaním osobitosti slovenského národa v etnickom, kultúrnom i politickom zmysle. Je to koncepcia samobytnosti slovenského národa v česko-slovenskom štátnom a civilizačnom kontexte“ (C. d., 19). Na konferencii o najnovších dejinách slovenčiny odznel aj iný názor na periodizáciu najnovších dejín slovenčiny. Podľa E. Paulinyho súčasný stav trvá už od tridsiatych rokov, odkedy sa spisovná slovenčina používa ako neutrálny prostriedok bežného spoločenského styku, nielen ako čosi sviatočné, čím hovoriaci demonštratívne prejavuje svoju slovenskosť. Bolo by neprimerané riešiť takú závažnú otázku v recenzii, tu možno pripomenúť iba toľko, že sú dôvody za jedno i za druhé riešenie. Viacej ich má Ružičkovo stanovisko (nielen jazykové, ale aj kultúrne a spoločenské dôvody); Paulinyho názor zasa možno okrem iného oprieť napr. o vznik časopisu Slovenská reč a o víťazne skončené boje o slovenčinu v Matici slovenskej na začiatku tridsiatych rokov.

O roku 1918, ktorý J. Ružička pokladá za prvý medzník najnovších dejín slovenčiny, nebolo pochybností ani na spomínanej konferencii. Obdobie medzi vojnami člení J. Ružička na dve časti: na dvadsiate roky s rozkolísaným spisovným úzom a na tridsiate roky, cez ktoré sa norma ustalovala a spisovný jazyk sa rozvíjal funkčne. V druhej etape podľa autora znamenali pomernú stagnáciu päťdesiate roky a obrat k lepšiemu priniesli roky šesťdesiate. Celkove vývin slovenského spisovného jazyka za ostatných päťdesiat rokov hodnotí autor jednoznačne kladne, hoci vývin nestúpал priamočiara, ale v istých vlnách, kde sa úseky rozvoja striedali s úsekmi stagnácie.

V takom rušnom vývine sa menila aj úloha nositeľov spisovnej slovenčiny. Túto otázku posúdil autor zo všetkých strán. Všíma si nielen počet používateľov spisovného jazyka (v pomere k početnosti celého národa, príp. v pomere k počtu používateľov spisovného jazyka v predchádzajúcom období), ale aj stupeň ovládania spisovného jazyka (v písanej i v hovorenej podobe) a subjektívny postoj k spisovnému jazyku (najmä k jeho národnoreprezentatívnej funkcii). Aj tu konštatuje všeobecný vzrast. Po prevrate spisovne hovorila len čo do počtu obmedzená vrstva inteligencie. Neskôršie sa počet používateľov rýchle zvýšil, ale úroveň ovládania spisovného jazyka v priemere poklesla. Do popredia sa dostala písaná podoba, preto sa pri vyučovaní v školách (za celých dvadsať rokov) kládol dôraz na pravopis. Až v druhej etape (od štyridsiatych rokov) sa začala zdôrazňovať i hovorená podoba spisovného jazyka. Stalo sa tak v dôsledku spoločenských udalostí (uznanie samobytnosti slovenského národa) i technického pokroku (hovorené slovo prenikalo do najširších vrstiev prostredníctvom rozhlasu a slovenského filmu). Prispôbovanie pravopisu spisovnej výslovnosti bolo vedúcim motívom obidvoch pravopisných úprav (1940 a 1953) i dodatku k nim r. 1968.

Zmenil sa aj postoj používateľov k jazyku: od patetického postoja po prvej svetovej vojne sa postupne prešlo k rozumovému postoju. No ani v súčasnom racionálnom postoji aktívnych používateľov spisovnej reči nechýba tento prvok, len je skrytý. Jeho latentnosť sa zmení v prípade potreby na obranu.

V I. časti knihy (*Spoločenské podmienky pre rozvoj spisovnej slovenčiny*) sa - autor dotýka i háklivej otázky, či možno usmerňovať jazykovú prax. J. Ružička odpovedá na ňu kladne. Najnovšie dejiny spisovnej slovenčiny poskytujú na to presvedčivé doklady. Úspešnosť takýchto zásahov jazykovedca závisí od toho, nakoľko vystihne vnútorné zákonitosti jazyka: ústrojný prostriedok sa zvyčajne uchytí rýchle a natrvalo, kým neústrojný prvok skôr-neskôr narazí na odpor a mení sa. V tomto zmysle vyznela i diskusia na spomínanej konferencii.

Najviac pramenných výskumov a pramenného materiálu zhrnul autor v II. kapitole *Vývin spisovnej slovenčiny medzi vojnami* (s. 33–97). Pritom úryvky nielen ilustrujú stav jazyka v danom období, ale obsahujú aj veľmi cenné údaje z histórie a z kultúrnej histórie Slovákov, napr. úryvky zo Škultétyho prác, z J. Smreka, Jesenského, Hodžu, z Rapantovej diskusie s V. Chaloupeckým a i.

Ako sme uviedli, medzivojnové roky delí autor na dve obdobia: na dvadsiate a tridsiate roky. Prvému obdobiu venoval úvahy: Martinský úzus ako východisko, Ráz dvadsiatych rokov, Jazyk a štýl beletrie z dvadsiatych rokov, Odborný štýl v dvadsiatych rokoch, Československá otázka. Začneme ostatnou témou, lebo česko-slovenský pomer podstatne ovplyvňoval všetky stránky spisovného jazyka cez celé polstoročie. Išlo o napätie medzi vládnu ideológiou jednotného československého národa a diferenciačným úsilím slovenským. Prvý smer podporovala štátna správa a jej reprezentanti. V jazykovej sfére išlo o úsilie zjednotiť slovenčinu s češtinou. Preto Czamblova kodifikácia v Rukoväti spisovnej reči slovenskej nedosiahla v šírení spisovnej reči také úspechy, na aké ju predurčovali jej kvality. Autor Czamblovu kodifikáciu (s úpravami J. Škultétyho) nehodnotí celkom kladne, lež aj ako zjednodušujúcu a folklorizujúcu (59), s uplatňovaním puristických požiadaviek v slovníku (34). Vládna ideológia a úradný aparát zapríčinili rozkolísanosť spisovnej reči v dvadsiatych rokoch a zdržiavali vývin odborného štýlu. V rokoch po prvej svetovej vojne dožívala teória o nesúcosti slovenčiny na vedecké ciele. Autorovi patrí zásluha, že poukázal na vznik tejto teórie, na jej nositeľov i na to, ako ju sám život vyvrátil (60).

Odišne od ostatných štýlov sa vyvíjal jazyk a štýl krásnej literatúry, lebo sa ho nedotkli úradné zásahy.

Druhú časť tejto etapy, tridsiate roky, vidí autor ako obdobie všeobecného nástupu domácich obranných síl. Negatívny impulz k tomu dali Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, ktoré v rozpore s pôvodnou myšlienkou Jozefa Škultétyho nahradil Czamblovu Rukoväť spisovnej reči slovenskej modernou a kompletnou príručkou správnej a čistej slovenčiny prakticky uskutočňovali úsilie o československú jazykovú jednotu uprednostňovaním takých variantov v hláskosloví a tvarosloví, ktoré boli rovnaké v obidvoch jazykoch, a posilnením etymologického pravopisného princípu, ktorý kazil slovenskú spisovnú výslovnosť. Práve v takýchto kritických bodoch sa ukazuje, ako samostatne a dialekticky nazerá autor na predmet svojho bádania. Pravidlá V. Vážneho J. Ružička jednoznačne neodsudzuje, ale konštatuje ich podiel na kultivovaní slovenčiny, a to dokonca pričinením ich odporcov. Ďalej autor opisuje

vznik časopisu Slovenská reč a jeho vplyv na ustáľovanie jazykovej praxe v krásnej literatúre, v novinárskom a odbornom štýle. Opiera sa o starostlivo vybrané texty, ktoré dobre reprezentujú jednotlivé štýly v najdôležitejších redakciách. Hodnotí zástoj inštitúcií (Maticy slovenskej, Šafaříkovej učenej spoločnosti, politických strán) i jednotlivcov, napr. pri odbornej terminológii J. Ledényiho-Ladzianskeho. Nevynechal ani jazykovedných pracovníkov. Pripomína význam teoretických prác L. Nováka (najmä knihu Jazykovedné glosy k československej otázke) i záslužnú pedagogickú činnosť doktorov českých profesorov na bratislavskej filozofickej fakulte, jazykovedca J. M. Kořínka a literárneho vedca J. Mukařovského, ktorí sa pričínili o uplatnenie funkčného hľadiska v odbornom štýle (v odbornej lexike a syntaxi).

V tridsiatych rokoch sa stabilizovala formálna stránka spisovného jazyka a funkčne sa rozvíjala jeho sémantika. Naplno sa slovenčina rozvila v umeleckom štýle. Tento progresívny vývin vrcholil v dielach mladých autorov lyrickej prózy. V iných štýloch, najmä v odbornom štýle, boli tridsiate roky obdobím hľadania; jednoznačne kladné výsledky sa tu dosiahli až v priebehu nasledujúcej etapy od štyridsiatych rokov.

Situáciu slovenčiny v tomto období hodnotí J. Ružička podobne, ako ju r. 1935 hodnotil L. Novomeský v Slove a slovesnosti (1, 1935, 171–2), keď napísal: „Bola to v prvom rade fikcia československej národnej jednoty, ktorá hlboko zasiahla do osudov slovenčiny, vystriedajúc pritom celú škálu koncepcií od asimilačnej tendencie až po skromnejšie snahy o priblíženie oboch rečí. A bol to slovenský poprevratový nacionálny pohyb, ktorý konzervoval slovenskú reč, často bez ohľadu na vedeckú mieru, len z odporu k podobnosti češtine, s ktorou ju chceli zjednotiť — alebo ku ktorej ju chceli priblížiť — jednotiace snahy československé.“ Odsúdil teda jeden i druhý extrém, lebo ukrátili slovenčinu, keď „o nič iného, tak o čas, v ktorom ju predbehol vývoj rečí iných národov“. Novomeský ďalej dodáva, že významná časť slovenskej mládeže chce mať slovenčinu na medzinárodnej úrovni, „bohatú z jej vlastných fondov i zo skúseností iných rečí“, preto „má politický záujem, aby rozhodovanie o slovenskej reči bolo vedecké, a len vedecké“.

Súčasnú dobu datuje J. Ružička od začiatku štyridsiatych rokov, keď „samobytný slovenský národ pokladal spisovnú slovenčinu za jedinú a jedine možnú spisovnú jazyk“. Autor toto obdobie charakterizuje niekoľkými znakmi: radikálne puristické požiadavky stratili opodstatnenie (nedostali sa do Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940), organicky, homogénne sa vyvíjajú všetky roviny jazyka, plne sa rozvíjajú všetky štýly, vedúce postavenie nadobudol odborný štýl (takže prostriedky z neho prechádzajú aj do iných štýlov), nárečia ustúpili z pôvodných pozícií, ich použitie sa zúžilo na charakterizovanie osôb a prostredia, na úkor nárečia sa rozrástol slang, najmä mládežnícky atď. Vývin slovenčiny napomáha i jazykoveda — slovakistika. Prvý rozkvet zaznačila slovakistika v druhej polovici štyridsiatych rokov (vychádzali štyri lingvistické časopisy) s praktickým vyústením do nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953, ktoré citeľne zjednodušili pravopis a priblížili ho k spisovnej výslovnosti. Druhý raz (z iniciatívy autora knihy s pomocou mladších pracovníkov) sa rozprúdila jazykovedná práca koncom päťdesiatych rokov a trvá stále. Vznikli desiatky kníh o spisovnej slovenčine a dokázali, že tento jazyk je dobrým nástrojom dorozumievania. Tónistou stránkou ostáva, že jazyková prax zaostáva za teóriou.

V tomto období už autor charakterizuje jazyk nielen podľa štýlov, ale aj podľa jazykových rovín. V hláskovej rovine zaznačuje najdôležitejšie zmeny pravopisných úprav z r. 1940 a 1953 s dodatkom 1968 a konštatuje i presuny v čiastkových systémoch, napr. posilňovanie foném *é, ó* v samohláskovom systéme.

Morfologickú rovinu charakterizuje upevňovaním a zjednodušovaním systému, ako aj štýlovou diferenciáciou jeho prostriedkov. Upevňovanie morfológického systému sa prejavuje rýchlym zdomáčňovaním prevzatých slov, jeho zjednodušovanie odstraňovaním dubliet. funkčná diferenciacia zvýrazňovaním prostriedkov odborného štýlu, napr. využívaním istých dubliet v odborných prejavoch (porov. pri neutrách formy typu *prasiatá, prasiat, telatá, teliat* oproti bezpríznakovým *prasce, telce*), využívaním zriedkavých foriem (porov. činné minulé prechodníky typu *urobivši* a prídastia typu *urobivši, -ia, -ie* v syntaktickej kondenzácii).

Na syntaktickej rovine vyzdvihol J. Ružička prvky, ktorými sa slovenská syntax europeizovala v odbornom štýle: v syntagmatike upevnením a rozmnožením predmetových väzieb s holým pádom, v syntaxi jednoduchej vety zvýšenou frekvenciou viet so všeobecným podmetom, rozmnožením pasívnych viet, pribúdaním polovetných konštrukcií (s prídastiami, so slovesnými podstatnými menami, s neurčitkami), v syntaxi súvetia úsilím o presné logické spätie viet a v dôsledku toho frekventovaním druhotných podradovacích spojok, v slovoslede uvoľňovaním meravých šablón a voľným zvýrazňovaním funkčnej perspektívy vety.

Konkrétne charakterizuje autor i stav slovnej zásoby. Za základnú črtu pokladá prudký kvantitatívny rast slovnej zásoby o nové slová a slovné spojenia, najmä terminologickej povahy, pribúdanie nových významov, racionalizáciu lexiky a jej štýlovú diferenciaciu. V tvorení slov upozorňuje na univerbizáciu slovných spojení v hovorovej vrstve (porov. napr. odvodeninu *bytovka* namiesto 1. stavba bytov, 2. bytová jednotka) a na zloženiny (porov. zloženiny s prvou časťou *auto-*).

Venuje pozornosť aj odbornej terminológii a odbornému štýlu vôbec. Celkom na mieste a bez zveličovania konštatuje, že sa slovenská odborná lexika rozšírila o desaťtisíce nových jednotiek, a to odvodzovaním z domácich základov i preberaním a zdomáčňovaním medzinárodných termínov. Rozkvet odborného štýlu umožnili aj spoločenské a organizačné predpoklady, najmä po vojne (vyše desať vysokých škôl s 50 000 poslucháčmi, vyše päťdesiat výskumných ústavov SAV, mnoho rezortných výskumných ústavov, desiatky odborných škôl), ale výdatne sa zaslúžili oň i jazykovedci svojou vytrvalou starostlivosťou a intenzívnou prácou (vydaním vyše tridsať terminologických slovníkov, vydávaním osobitných časopisov o odbornej terminológii a o odbornom štýle vôbec). Autor však nezastiera, že ani túto oblasť neobišli unifikačné zásahy byrokratického centralizmu v päťdesiatych rokoch. Dnes sa terminológia zasa tvorí a usťahuje podľa zákonitostí slovenčiny v súvisi s celou slovnou zásobou. Niet odporu ani proti medzinárodným terminom, a to ani v školách na nižšom stupni.

Publicistický štýl prekonal podľa autora aj v súčasnom období najviac zmien. V štyridsiatych rokoch bol pod vplyvom „folkloristickej“ teórie Slovenskej reči a v spravodajskej časti pod nedobrym vplyvom nemeckých predlôh. Po vojne dobrú úroveň dosiahla aspoň časť tlače. V päťdesiatych rokoch však noviny referovali suchou rečou o spoločenskom dianí, dostávali sa do nich prvky

funkcionárskeho slangu, profesionálneho slangu a v neprimeranom rozsahu odborná terminológia. O oživenie novinárskeho štýlu sa začiatkom šesťdesiatych rokov zaslúžil mládežnícky denník *Smena* a po ňom ešte viac bratislavský *Večerník*. Treba dodať, že od polovice päťdesiatych rokov z vedúcich novín najstarostlivejší jazyk má denník *Pravda*. Rovnako dobrú úroveň dosiahli aj iné noviny a časopisy, napr. *Technické noviny*, časopis *Príroda* a spoločnosť a i.

Opis súčasného obdobia končí autor krátkou, ale dôležitou staťou *Jazyková kultúra*. Uvádza teoretické východiská starostlivosti o spisovný jazyk za ostatné štvrtstoročie, jej úskalia v päťdesiatych rokoch i jej dnešné riešenie, ktoré sa dosiahlo na konferencii v Smoleniciach r. 1966 a ktoré zhrnul sám autor do známych *Téz o slovenčine* (pripojil ich na konci knihy). Zdôraznil v nich popri komunikatívnej funkcii národnoreprezentatívnu funkciu jazyka a význam nárečí pre rozvoj spisovnej slovenčiny.

Súčasnú dobu uzaviera J. Ružička prehľadom o terajšom stave jednotlivých rovín a štýlov jazyka. Konštatuje, že nedostatky jazykovej praxe nie sú zapríčinené azda nedokonalosťou jazykového systému, medzerovitosťou slovnej zásoby, ale nedostatkami daktorych používateľov, ktorí tento dobrý nástroj neovládajú.

Na konci knihy vo výhladoch do budúcnosti konštatuje, že so slovenčinou sa stal za toto polstoročie „zázrak“, a to nielen v dôsledku samostatného štátneho života, ale vďaka vôli a vyspelosti slovenského národa. Na týchto základoch posudzuje budúcnosť slovenčiny mierne optimisticky.

Celá monografia je písaná veľmi úsporne. Daktore konštatácie bez podrobného vysvetľovania prezrádzajú, že podkladom bol text referátu, ale zväčša triafajú vec. Kniha je svedectvom o postojoch a skutkoch tried, skupín i jednotlivcov voči spisovnej slovenčine za pol storočia, svedectvom priamym, otvoreným, často aj nelichotivým, ale usilujúcim sa objektívne zachytiť pravý stav vecí.

J. Oravec

P. Ondrus, *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine*,  
Bratislava 1969, 148 strán

Monografické spracovanie čísloviek v spisovnej slovenčine je prácou vítanou a zaujímavou, vzácnou aj v reláciách širších (slovanských aj inojazykových). Ako ukazuje P. Ondrus v diele *Číslovky v spisovnej slovenčine* na viacerých miestach – a dokumentuje to aj bohatý poznámkový aparát – problematika slovenských čísloviek je zložitá, a hoci sa jej venovalo v našej odbornej literatúre pomerne hodne pozornosti, nemožno sa čudovať, keď v náhladoch na jednotlivé javy nie je medzi odborníkmi jednoty.

Dôkazom takéhoto stavu v názoroch na číslovky ako slovný druh je napr. nielen vymedzenie slovenských čísloviek ako slovného druhu (vymedzenie obsahu a rozsahu pojmu číslovka), ale aj klasifikácia slovenských čísloviek a doteraz používaná terminológia na označovanie druhov a typov čísloviek. Na

porovnanie postáči materiál z dvoch prameňov, ktoré v poslednom čase spracúvajú slovenské numerálie systematicky, a to *Morfológia slovenského jazyka* (MSJ, Bratislava 1966, 314–359) a monografia o slovenských číslovkách od P. Ondrusa. Kým MSJ chápe číslovky širšie, to znamená zároveň bližšie k tradičnému chápaniu a vymedzovaniu tohto slovného druhu, zatiaľ P. Ondrus sa usiluje o presnejšie, „čistejšie“, a „vlastné“ vydelenie čísloviek od ostatných slovných druhov (zámen, príd. mien, substantív a prísloviek).

A tak oproti štyrom druhom čísloviek, ktoré vymedzuje MSJ (315), a to 1. základné (kardinálie) a skupinové (kolektíva); 2. násobné (multiplikatíva); 3. radové (ordinálie); 4. druhové (speciálie), uvádza P. Ondrus na základe komplexnej sémanticko-gramatickej analýzy čísloviek ako slovného druhu iba tri základné druhy čísloviek: 1. základné číslovky (typ *päť, desať*); 2. kolektívne číslovky (typ *päťoro, desaťoro*); 3. zlomkové číslovky (typ *pol, štvrt*) (P. Ondrus, c. d., 26). Z porovnania vidno, že princípy klasifikácie v MSJ a v Ondrusovej monografii sa podstatne líšia.

Klasifikácia a vymedzenie čísloviek ako slovného druhu v Ondrusovej monografii a v MSJ sa nezhoduje ani s klasifikáciou v iných slovenských gramatikách a jazykových príručkách. Triedenie v MSJ sa zhoduje s klasifikáciou čísloviek v českej gramatike B. Havráňka a A. Jedličku, *Česká mluvnice* (Praha 1960, 181–183), kde sa uvádzajú 4 druhy čísloviek: „základní, řadové, druhové, násobné“ s vnútorným členením na určité a neurčité atď.

*Slovenská gramatika* (SG) (5. vyd., Bratislava 1968) od E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca, str. 225–244) rozdeľuje slovenské číslovky takto: 1. určité: a) základné; b) rozčleňovacie; c) druhové; d) násobné; e) podielové; f) radové; 2. neurčité (s podobným vnútorným členením ako určité) – pozri c. d., 226. (Autorom príslušnej časti je J. Štolc.)

V Ondrusovej klasifikácii vystupujú ako samostatné tzv. „kolektívne“ číslovky (v doterajšej bežnej gramatickej terminológii sú to „rozčleňovacie“ číslovky, porov. SG, 225). V terminológii MSJ sú to „skupinové“ číslovky (MSJ, 335), ktoré tvoria spolu so zlomkovými číslovkami podskupiny základných čísloviek (porov. MSJ, 315–335). Rozličnosť aspektov a kritérií pri klasifikácii čísloviek dokresľuje, ako ukazuje tento druh „kolektívnych“ čísloviek, aj terminologická pestrosť. Ani chápanie zlomkových čísloviek a ich označenie spoločným termínom „zlomková číslovka“ nie je identické v MSJ a Ondrusovej monografii. P. Ondrus považuje za zlomkové číslovky slová *pol, štvrt* a za zložené zlomkové číslovky spojenia typu *pol druhu, pol tretu, pol štvrtu, pol piatu* atď. *Morfológia slovenského jazyka* (331–333) zaraďuje medzi zlomkové číslovky aj tzv. zlomkové číslovky s morfológickou povahou substantív, teda aj zlomkové podstatné mená typu *polovica, tretina, pätina*. Zúženie zlomkových čísloviek u Ondrusa na zmeravené tvary *pol, štvrt* a *pol druhu (tretu, štvrtu ...)* vyplynulo z prísneho uplatnenia komplexu základných kritérií, ktoré si P. Ondrus vytýčil v úvodnej časti práce. Pravda, možno pritom postaviť otázku aj tak, že systém čísloviek v súčasnej spisovnej slovenčine je ucelený (hoci rozmanitý čo do formálnej, gramatickej stránky, ale presne a jednoznačne ucelený funkčne, sémanticky, lexikálne), treba ho preto chápať a interpretovať ako existujúci, daný, vypracovaný celok, jednotu. V rámci zlomkových čísloviek „čisté“ zlomkové číslovky *pol* a *štvrt* (resp. zložené výrazy *pol druhu, pol tretu ...*) tvoria nepatrný zlomok tej triedy, množiny výrazov, ktoré existujú ako ucelené rady, teda: *polovica, tretina, štvrtina, pätina ... desatina ... stotina ... tisícina ...*

*milióntina* ... Keďže matematické rady, číselné, aritmetické, geometrické ap., kvantitatívne vzťahy rozličného charakteru a úrovni, počtové úkony a ich číselné, resp. symbolické vyjadrenie musia byť v dnešnej matematickej vede presné, jednotné, stabilizované, všeobecne platné atď., nazdávame sa, že ani prísne jazykovedné hľadisko sa pri chápaní matematických (napokon i logických) vzťahov nemôže s matematikou rozchádzať v chápaní podstaty kvantitatívnych javov, vzťahov, hodnôt ap. Preto podľa nášho názoru nemožno zúžiť ani zlomkové číslovky na archaické typy *pol* a *štvrt*. Prikláňame sa teda k širšiemu a zároveň úplnejšiemu a celostnejšiemu chápaniu číslovkových (a číselných) javov a výrazov (to sa týka aj tzv. radových a násobných čísloviek, ktoré by sme z komplexu čísloviek ako špecifického slovného druhu neradi vynechávali).

P. Ondrus správne venuje vo svojej monografii pozornosť rozličným grafickým znakom používaným pri počtových úkonoch, pretože táto problematika úzko súvisí jednak s problematikou základných a zlomkových čísloviek, jednak so syntaxou čísloviek a s „čítaním“ číselných, matematických znakov, symbolov v matematických textoch.

Práve táto problematika „okolo“ čísloviek a matematického vyjadrovania, matematickej praxe sa u nás doteraz málo spracúvala a bolo by jej treba venovať viac pozornosti. Dokazujú to aj chyby v počtovniciach a kolísanie, s ktorým sa stretávame v každodennej praxi. Hoci na iných miestach sa P. Ondrus vyhýba spracúvať problematiku číselných výrazov, kvantitativ v širšom zmysle, treba povedať, že opačný postup, t. j. širšie spracovanie, monografii nijako neuškodilo, naopak obsahovo ju obohatilo a má osobitný, ďalekosiahly, normotvorný význam pre jazykovú prax. Nebolo sa jej vari treba vyhýbať ani na iných miestach práce.

S chápaním daktorých jednotlivostí v monografii P. Ondrusa nemôžeme súhlasiť. Týka sa to Ondrusovho názoru, že v samostatnom postavení sa používa podoba základnej číslovky *jedna* (namiesto slovenského systémového tvaru *jeden*, pozri str. 51–54). Písali sme o tom v SR 35, 1970, 179–184 a 228–235, nebudeme sa preto na tomto mieste rozširovať o našich argumentoch. Tam sme sa dotkli aj mnohých iných sporných prípadov; chceme sa k tejto zaujímavej problematike vrátiť, preto ju tu obídeme.

Podnetná monografia P. Ondrusa o číslovkách v súčasnej spisovnej slovenčine dokázala, že revízia klasifikačných kritérií je v tejto oblasti slovného druhu potrebná. Porovnanie tradične i neiradične chápaných systémov slovenských čísloviek, ako ich podávajú jednotlivé gramatické diela a jazykové príručky, svedčí o tom, že na problematike bude potrebné pracovať ďalej, a to v úzkej spolupráci s matematickými vedami, s konfrontovaním matematických, číselných systémov a jazykových systémov i subsystémov číslovkových a číselných výrazov. Hodne pozornosti treba zo strany jazykovedcov venovať aj terminologickej problematike, pretože terminológia je nejednotná, nejednoznačná, čo je v rozpore nielen s matematickou presnosťou, ale aj s požiadavkami kladenými na vedeckú terminológiu.

M. Ivanová-Šalingová

## ROZLIČNOSTI

**Sapporo** – (do) **Sappora** – (v) **Sappore**. – Zimné olympijské hry budú od 3. do 13. februára 1972 v Japonsku. Sapporo, toto najvýznamnejšie športové stredisko Japonska, ležiace v severnej časti japonského súostrovia Hokkaido, bude centrom ZOH v r. 1972. Vo februári 1971 konali sa tu predolympijské preteky. Hojné doklady z dennej tlače ukazujú, že meno tohto japonského mesta sa používalo jednak s pádovou príponou *-e* v lokáli singuláru (v *Sappore*), jednak v nesklonnom tvare (v *Sapporo*), napr.:

*Napriek bojom v Sappore v Tatrách silná konkurencia.* (Pravda, 11. 2. 1971) – *Druhú zlatú medailu v lyžiarskych severských disciplínach získala v Japonskom Sappore... na predolympijských pretekoch výprava ZSSR.* (Lud, 10. 2. 1971) – *Bežecké lyžiarske disciplíny na predolympijských hrách v Sappore sú dosiaľ dominantou sovietskych reprezentantov.* (Práca, 11. 2. 1971) – *Družstvo ZSSR dominovalo v Sappore.* (Práca, 10. 2. 1971) – *Predolympijský týždeň zimných športov v Sappore pokračoval včera ďalšími súťažami.* (Lud, 12. 2. 1971) – *Dnes sa deti v Sappore učia lyžovať už v škole.* (Život 21, 1971, č. 8, str. 12)

V tých istých dennikoch a v tom istom čase sme sa však stretli aj s nesklonným tvarom miestneho mena *Sapporo*, napr.: *Beh na 15 km v Sapporo.* (Pravda, 11. 2. 1971) – *Kandidatúru nórskeho hlavného mesta oznámil švédsky lyžiarsky funkcionár Sigge Bergmann v Sapporo.* (Lud, 10. 2. 1971) – *... špičkoví pretekári v japonskom Sapporo.* (Východoslovenské noviny, 10. 2. 1971) – *„Zlatí“ v Sapporo.* (Smena, 12. 2. 1971) – *Druhé víťazstvo Fomoseovej v Sapporo.* (Pravda, 12. 2. 1971) – *V Sapporo vyhral Mauduit obrovský slalom.* (Práca, 13. 2. 1971)

Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (123 n.) v slovenčine je výrazná tendencia podriaďovať cudzie slová (všeobecné aj vlastné) domácejmu skloňovaciemu systému. Zväčša sa pritom vychádza z výslovnosti cudzích slov. Podľa zakončenia a rodu zaraďujú sa jednotlivé slová k niektorému zo skloňovacích vzorov. Naproti tomu slová, pri ktorých pomer zakončenia a prirodzeného rodu nezodpovedá domácej skloňovacej sústave, sa neskloňujú, napr.: *harakiri, finále, komuniké, plateau, menu.*

Podobne je to s cudzími zemepisnými menami stredného rodu. Neskloňujú sa napr. *Nantes, Marseille, Sydney, Hanoi, Waterloo, Oslo.* Podľa SSJ VI sú nesklonné napr. aj *Malmö, Matto Grosso, Nauru, Peru, Pierre, Potti, Providence, Recife, Skopje, Skutari, Soči, Stockerau, Sucre, Suolahti, Tampere, Tivoli, Turku, Zittau.*

Niektoré miestne (zemepisné) mená (cudzieho pôvodu) sa v spisovnej slovenčine skloňujú alebo neskloňujú, napr. *Porto Novo*, (z) *Porta Nova* – (z) *Porto Novo*; *Sao Paulo*, (do) *Sao Paula* – (do) *Sao Paulo*, (v) *Sao Paule* – (v) *Sao Paulo* a pod.

Prevažná väčšina cudzích miestnych (zemepisných) mien stredného rodu sa však v spisovnej slovenčine skloňuje, ak majú príslušné zakončenie, napr.:

*Acapulco*, (do) *Acapulca*, (v) *Acapulcu*; *Livorno*, (z) *Livorna*; *Monaco*, (z) *Monaca*; *Montevideo*, (do) *Montevidea*; *Opoczno*, (do) *Opoczna*; *Palermo*, (z) *Palerma*; *Portorico*, (z) *Portorica*; *Quito*, (do) *Quita*; *Salerno*, (do) *Salerma*; *Togo*, (do) *Toga*; *Tokio*, (do) *Tokia*; *Toledo*, (z) *Toleda* a pod.

Pretože aj názov japonského mesta *Sapporo* zodpovedá formou i výslovnosťou slovenskému skloňovaciemu systému, treba ho v spisovnej slovenčine skloňovať pravidelne podľa vzoru *mesto*. Naše stanovisko podporujú i doklady z tlače, a to najmä forma genitívu, ktorú sme našli len v tvare s pádovou príponou *-a*, napr.:

Viac ako 250 športovcov z celého sveta sa zišlo do Sappora na olympijskú generálku. — To je z pohľadu na výsledok zo Sappora najvážnejší poznatok. (Pravda, 20. 2. 1971) — K obľúbenosti Sappora prispieva aj výhodná klíma. — Centrom bude oblasť hory Moiva na južnom okraji Sappora. — Cesta lietadlom z Tokia na letisko Čitose (asi 30 kilometrov od Sappora) trvá hodinu. (Život 21, 1971, č. 8, str. 12)

Japonské miestne meno *Sapporo* treba teda v spisovnej slovenčine skloňovať pravidelne podľa vzoru *mesto*: (do) *Sappora*, (k) *Sapporu*, (v) *Sappore*, (za) *Sapporom*.

J. Jacko